

ศึกษาวิเคราะห์มโนคติทางจิตวิทยาและวัฒนธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหาเอกชัย สุขโข (คำสอน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สิงหาคม 2560

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ศึกษาวิเคราะห์มีจฉาติฎฐิและสั้มาติฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สิงหาคม 2560

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF WRONG VIEW AND RIGHT VIEW
IN THARAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAMAHA AEKKACHAI SUCHAYO (KHAMLUE)

A THESIS PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
AUGUST B.E. 2560 (2017)
(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ของ พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ) ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัยได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระมหาหมวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหาบุญไทย บุญมโน, ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาหมวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ วิรัตน์ กางทอง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ธวัช หมอหวานลม)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อำพล บุตดาสาร)

บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

วันที่ 16 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2560

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็ด้วยความเมตตาจาก พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในฐานะพระอาจารย์ที่ปรึกษาผู้คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำพร้อมตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต พระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และพระราชโสมณ เจ้าอาวาสวัดราชบุรณาราม เจ้าคณะเขตธนบุรี (ธ) พระครูสุวรรณวิริคุณ และพระครูวินัยธรชัยภูธรพรช ญ น่าน ที่ให้ความเมตตาในการอนุเคราะห์ ดูแลและเป็นครูบาอาจารย์ที่ดีเสมอมาแก่ผู้ศึกษาวิจัย

ขอขอบคุณพระคุณคณะครูบาอาจารย์ ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเฉพาะ รศ.วิรัตน์ กางทอง และ รศ.ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และคณาจารย์ทุก ๆ ท่านที่กรุณาถ่ายทอดสรรพวิชาการและกำลังใจที่ดีเสมอมา ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน พระนักศึกษา ทุก ๆ รูป และเพื่อนฆราวาสนิสิตทุก ๆ คน ผู้เป็นกัลยาณมิตรทุกรูป/คน ที่ช่วยเหลือข้อมูลในการศึกษาวิจัย ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยครั้งนี้

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และบูชาคุณบุพการีผู้ให้กำเนิด และครอบครัวที่อุปถัมภ์ปัจจัยในการศึกษาและญาติมิตรทุกคน ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย ได้โปรดคุ้มครองอภิบาลทุกท่านที่มีอุปการคุณต่อผู้ศึกษาวิจัยตามที่ได้ระบุนามมานั้น และไม่ได้ระบุนามเอาไว้ ให้ประสบพบแต่ความสุขความเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และธรรมสารสมบัติพิพัฒน์มงคลสมบูรณ์พูนผลจนตลอดชนมายุกาล และขออุทิศส่วนกุศลนี้แด่เจ้ากรรมนายเวร ตลอดถึงครูอาจารย์ และญาติมิตรทุกท่านที่ได้ล่วงลับไปแล้ว

พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ)

59000045011 : สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ; ศน.ม. (ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต)

คำสำคัญ : มิจฉาทิฎฐิ / สัมมาทิฎฐิ

พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ) : ศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF WRONG VIEW AND RIGHT VIEW IN THARAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ. ดร., 159 หน้า, ปี พ.ศ. 2560

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษามิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพแบบเอกสาร

ผลการศึกษา พบว่า มิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ การถือผิด ความมกมายด้วยการยึดถือผิดว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ส่วนสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ ความเห็นถูก ความเห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และสัมมาทิฎฐินี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. สัมมาทิฎฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ชั้น ๒. สัมมาทิฎฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค เป็นความเห็นในอริยสัจ ๔ และวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปได้ว่าทุกคนควรฝึกฝนอบรมและพัฒนาปัญญาจากมิจฉาทิฎฐิกับพัฒนาสัมมาทิฎฐิระดับกัมมัศกตาญาณเพื่อก้าวไปสู่สัจจानุโลมิกญาณ เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลง ทำให้จิตใจผ่องใส และรู้จักวางท่าทีต่อโลก ความเห็นถูกต้องมีความสำคัญมาก เปรียบเหมือนประทีปส่องนำทางให้บุคคลเดินทางได้สะดวก ไม่เกิดอันตรายในเวลาเดินทาง

59000045011 : MAJOR :BUDDHISM AND PHILOSOPHY ; M.Rs.

KEYWORDS : WRONG VIEW / RIGHT VIEW

PHRAMAHA AEKKACHAI SUCHAYO (KHAMLUE) : AN ANALYTICAL STUDY OF WRONG VIEW AND RIGHT VIEW IN THARAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY. THESIS ADVISORY COMMITTEE: PHRAMAHA MAGHAVIN PURISUTTAMO, Ph.D., 159 PP. 2017.

The purposes of this research were: 1) to study Micchaditthi in Theravada Buddhist Philosophy, 2) to study Sammaditthi in Theravada Buddhist Philosophy and, 3) to analyze Micchaditthi and Sammaditthi in Theravada Buddhist Philosophy. They were a documentary research.

The findings indicated that the Micchaditthi in Theravada Buddhist Philosophy means to cling to a false view of reality such as that is me, mine, and myself. The Sammaditthi in Theravada Buddhist Philosophy means the right view, right understanding, right faith and the right view as ethics; moral. Sammadhitti or right understanding consists of 2 kinds was that Sammaditthi with Asava which is attached to goodness and contributing to aggregates, and Ariya Sammaditthi or Ditthi without Asava which is one of the paths to the Four Noble Truths. The Conclusion of Micchaditthi and Sammaditthi in Theravada Buddhist Philosophy was that the Buddhist Peoples should try to cultivate and develop intelligence gained from both Ditthi to the knowledge level that action is one's own possession. This helps relieve greed, anger, and lust, and at the same time, purify the mind, and know how to react to the world properly. The right view was very importance such as a guiding light to people to travel easily and lead our lives on the righteous path with wisdom so far.

สารบัญคำย่อ

เอกสารที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหาคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นข้อมูลอ้างอิง จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2525 โดยมีคำย่อและคำเต็มที่อ้างอิงถึง ดังนี้

คำย่อ		คำเต็ม	
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค	
วิ.ม.	วินัยปิฎก	มหาวคค	
วิ.จ.	วินัยปิฎก	จุฬวคค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สี.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกขณธวคค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มูลปณณาสก
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มชฉิมปณณาสก
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	อุปริปณณาสก
ส้.นิ.	สุตตันตปิฎก	ส้ยุตตนิกาย	นิทานวคค
ส้.ช.	สุตตันตปิฎก	ส้ยุตตนิกาย	ชนธวารวคค
ส้.สพ.	สุตตันตปิฎก	ส้ยุตตนิกาย	สพยตนวคค
ส้.ม.	สุตตันตปิฎก	ส้ยุตตนิกาย	มหาวารวคค
อง.เอกก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง.ทุก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทุกนิปาต
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.ฉกก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ฉกกนิปาต
อง.สตตค.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	สตตคนิปาต
อง.อฏฺจก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	อฏฺจกนิปาต
อง.ทสก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาต

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ประกาศคุณูปการ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
คำย่อชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎก	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ณ
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	2
1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ	2
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	3
1.5 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ	3
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
1.8 วิธีดำเนินการวิจัย	9
2 มิจฉาทิฎฐีในพุทธปรัชญาเถรวาท	10
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐีในพระพุทธานุศาสนานา	10
2.1.1 ความหมายของมิจฉาทิฎฐี	10
2.1.2 เหตุปัจจัยของมิจฉาทิฎฐี	14
2.1.3 ผลของมิจฉาทิฎฐี	16
2.1.4 ประเภทของมิจฉาทิฎฐี	17
2.2 มิจฉาทิฎฐีของพุทธสาวกก่อนการบรรลุธรรม	30
2.2.1 พุทธสาวกประเภทอรรถกถิกมถานุโยค	31
2.2.2 พุทธสาวกประเภทกามสุขัลลิกมถานุโยค	33

สารบัญ (ต่อ)

2.2.3	พุทธสาวกประเภทสี่สวดทิวัญญ	44
2.2.4	พุทธสาวกประเภทอุจเฉททิวัญญ	49
2.3	คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิวัญญของพุทธสาวก	54
2.3.1	คำสอนเพื่อเพิกถอนทิวัญญแบบอิตถิกถมถานุโยค	54
2.3.2	คำสอนเพื่อเพิกถอนทิวัญญแบบกามสุขัลลิกถานุโยค	
60	2.3.3 คำสอนเพื่อเพิกถอนทิวัญญแบบสี่สวดทิวัญญ	
71	2.3.4 คำสอนเพื่อเพิกถอนทิวัญญแบบอุจเฉททิวัญญ	
76		
2.4	ปัจจัยในมิจฉาทิวัญญที่สนับสนุนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก	86
2.4.1	การตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ	86
2.4.2	การถวายทานในอดีตชาติ	87
2.4.3	สติปัญญาในปัจจุบัน	88
2.4.4	ความศรัทธาในพระพุทเจ้า	89
บทที่ 3	สัมมาทิวัญญในพุทธปรัชญาเถรวาท	94
3.1	แนวคิดเกี่ยวเรื่องสัมมาทิวัญญในคัมภีร์พระพุทศาสนาเถรวาท	94
1.	ความหมายตามตัวอักษร	94
2.	ความหมายตามคำที่เป็นไวพจน์	97
3.	ความหมายตามคัมภีร์	98
4.	ความหมายตามทัศนะของนักวิชาการ	98
3.2	ความมุ่งหมายของสัมมาทิวัญญ	100
3.3	ความสำคัญของสัมมาทิวัญญ	101
3.4	ประเภทของสัมมาทิวัญญ	102
3.4.1	โลกียสัมมาทิวัญญ	103
(1)	กัมมัตสกตญาณ	103
(2)	สัจจานุโลมิกญาณ	105
3.4.2	โลกุตตรสัมมาทิวัญญ	105
3.5	หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิวัญญ	106
3.5.1	หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิวัญญ	108
3.5.2	หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิวัญญ	110

สารบัญ (ต่อ)

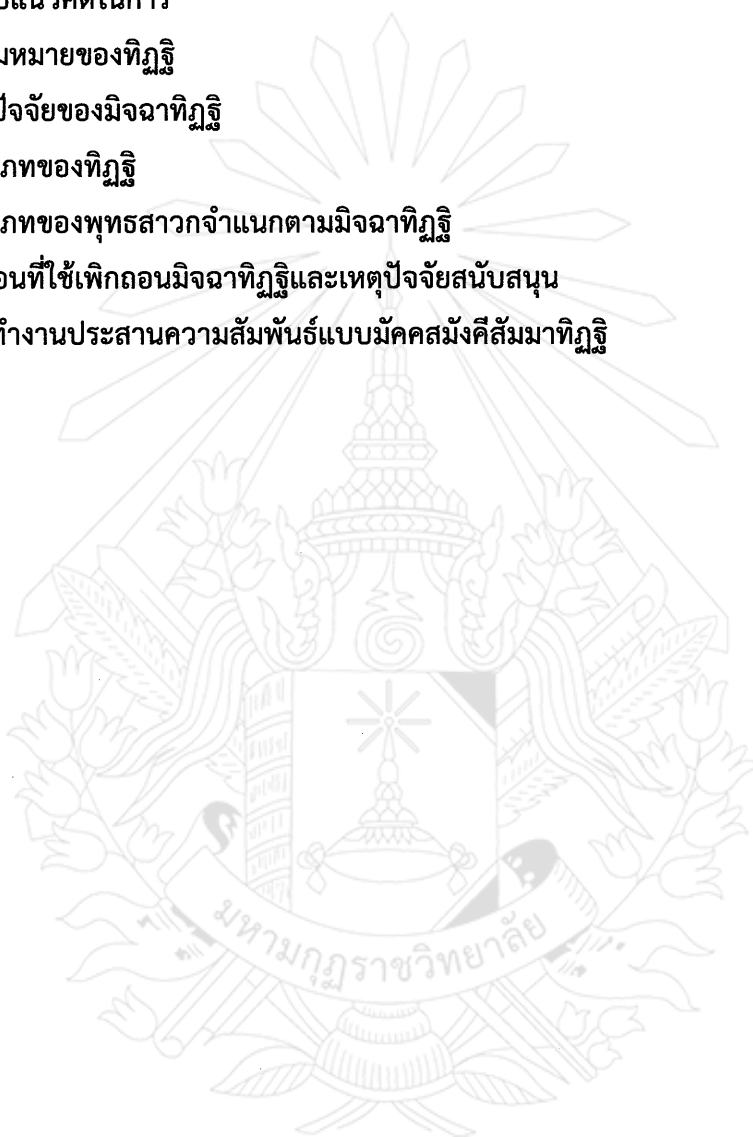
3.5.3 ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับองค์ธรรมอื่น ๆ	112
3.6 ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ	115
3.6.1 ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ (ปรโตโฆสะ)	115
(1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก	116
(2) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน	117
3.6.2 ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ (โยนิโสมนสิการ)	118
3.7 สัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	120
3.7.1 สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการชำระกรรม	120
3.7.2 สัมมาทิฏฐิในฐานะทางปฏิบัติทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์	120
3.7.3 สัมมาทิฏฐิกับไตรลักษณ์	121
3.7.4 สัมมาทิฏฐิในฐานะรวมอยู่ในไตรสิกขา	121
3.7.5 สัมมาทิฏฐิกับเรื่องวรรณะ	121
3.7.6 สัมมาทิฏฐิในฐานะพุทธจริยธรรม	121
3.7.7 สัมมาทิฏฐิที่มีอาสวะ	122
บทที่ 4 วิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท	125
4.1 วิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท	125
4.1.1 ความหมายของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ	125
4.1.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ	126
4.1.3 ผลของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ	127
4.1.4 ประเภทของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ	129
4.2 มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย	136
4.2.1 ปัญหาสังคมไทยที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ	136
4.2.2 มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในสังคมไทย	137
4.2.3 มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในสังคมไทย	139
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	147

5.1 บทสรุป	147
5.1.1 มิจฉาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท	147
5.1.2 สัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท	149
สารบัญ (ต่อ)	
5.1.3 วิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท	151
5.2 ข้อเสนอแนะ	154
5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ	154
5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	155
บรรณานุกรม	156
ประวัติผู้วิจัย	159

สารบัญภาพ

	หน้า
1.1 : กรอบแนวคิดในการ	10
2.1 : ความหมายของทฤษฎี	14
2.2 : เหตุปัจจัยของมิจฉาทฤษฎี	16
2.3 : ประเภทของทฤษฎี	30
2.4 : ประเภทของพุทธสาวกจำแนกตามมิจฉาทฤษฎี	53
2.5 : คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทฤษฎีและเหตุปัจจัยสนับสนุน	93
3.1 : การทำงานประสานความสัมพันธ์แบบมีคสมังคีสัมมาทฤษฎี	113

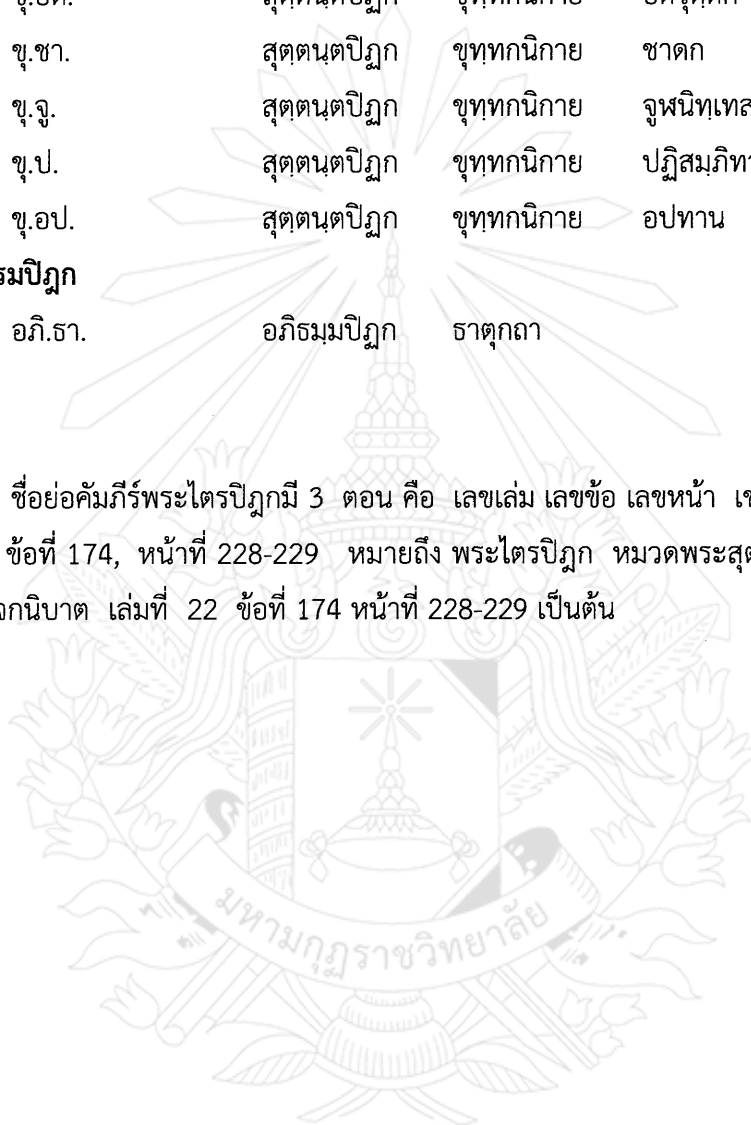
ช.ช.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ
ช.ธ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปท
ช.อ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อูทาน
ช.เถร.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ช.อิตติ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตก
ช.ชา.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก
ช.จู.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตยเทศ
ช.ป.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคค
ช.อป.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ธ.	อภิธมมปิฎก	ธาคูกถา
--------	------------	---------

การอ้างอิง

ชื่อย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกมี 3 ตอน คือ เลขเล่ม เลขข้อ เลขหน้า เช่น อ.ป.ญจ. เล่มที่ 22, ข้อที่ 174, หน้าที่ 228-229 หมายถึง พระไตรปิฎก หมวดพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต เล่มที่ 22 ข้อที่ 174 หน้าที่ 228-229 เป็นต้น

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. 236 สมัยเดียวกันกับประเทศศรีลังกา ด้วยการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ 9 สาย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในขณะที่ประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง มีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้หลายประเทศ ในปัจจุบัน ได้แก่ ไทย พม่า กัมพูชา ลาว นำโดย พระโสมณะและพระอุตตระ เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยคำสอนในพระพุทธศาสนามีมากมาย นับเป็นประเภทได้ 9 อย่าง เรียกว่า นวัคสัตตสุตตันต์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา เถรคาถา อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภูติธรรม เวทลละ และแบ่งเป็นชั้นได้ 84,000 พระธรรมชั้น

เนื้อหาทั้งหมดนี้จัดเข้าในพระไตรปิฎก คือ พระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก และในบรรดาคำสอนทั้งหลายของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ ยังมีหัวข้อธรรม ที่เป็นบ่อเกิดหรือเป็นมูลเหตุแห่งการเกิดอกุศลและกุศล อันได้แก่ มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด และสัมมาทิฎฐิ ความเห็นถูกต้อง เพราะเมื่อผู้ใดมีความเห็นที่ผิด คือ เห็นว่า ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว บาบไม่มี บุญไม่มี บิดามารดาไม่มีคุณ เป็นต้น ย่อมทำให้ผู้นั้นคลาดเคลื่อนจากธรรมอันดีงาม และเมื่อคลาดเคลื่อนจากธรรมอันดีงาม ก็ย่อมก่อ อกุศลกรรมต่างอันเป็นบ่อเกิดแห่งวิบากอันเผ็ดร้อน อันเป็นไปเพื่อบังเกิดในอบายภูมิ 4 คือ นiryภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และเดรัจฉานภูมิ (อภิ.จ. 37/870 /298)

ดังนั้น ถ้าผู้ใดมีความคิด คือ มีความเห็นเป็นสัมมาทิฎฐิ ผู้นั้นก็ย่อมไม่คลาดเคลื่อนจากธรรมอันงาม และย่อมสร้างกุศลกรรมได้เป็นอันมาก อันกรรมดีก็ย่อมนำวิบากอันเป็นสุขมาให้ อันได้แก่ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ เป็นต้น เพราะความคิดความเห็นนั้น เป็นบ่อเกิดแห่งการกระทำต่าง ๆ ทั้งทางกายทวาร และวจีทวาร ซึ่งทั้งสองนี้ย่อมออกมาจากจิต คือความคิดความเห็นทั้งนั้น

ดังสำนวนไทยว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” หรือดังสำนวนบาลีที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า “มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า” ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งดังที่กล่าวมาทั้งสองสำนวนนี้จะเห็นได้ว่า ใจ คือ ความดำริความคิดความเห็นนี้ จัดเป็นมูลเหตุแห่งกรรมชั่วและกรรมดี คือเมื่อเห็นผิดย่อมก่อกรรมชั่ว เมื่อเห็นชอบย่อมก่อกรรมดี การที่บุคคลจะทำดีได้อย่างแท้จริงก็ต้องไม่ทำความชั่วก่อนด้วย ดังในโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า “สพฺพปาปสฺสอภินฺนกุสลสฺสอุปสมฺปทา แปลว่า การละความชั่วทั้งปวงและการทำกุศลให้ถึงพร้อม”(ส.ม.10/54/40) และอีก

อย่างนั้น มิจฉาทิฎฐิ ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายดำ ตรงกันข้ามกับสัมมาทิฎฐิ อันเป็นธรรมฝ่ายขาวบริสุทธิ์ สัมมาทิฎฐินี้ จัดเป็นหัวข้อธรรมบทแรกของอริยมรรค 8 อันเป็นทางสายกลาง ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่าเป็นทางดำเนินไปสู่พระอมตนิพพาน เพราะความเห็นที่ถูกต้องย่อมนำไปสู่การบำเพ็ญอริยมรรคอีก 7 ข้อที่เหลือ คือ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมาภังคะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ (ส.ม.19/3/1) และเพราะเหตุที่คนทั้งหลาย ในโลกสันนิวาสนี้ อาศัยมิจฉาทิฎฐิอันสามารถก่อให้เกิดกุศลกรรมอันมีวิบากเป็นทุกข์ เป็นไปเพื่อนำผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิไปสู่ทุกข์ และอาศัยสัมมาทิฎฐิอันสามารถก่อให้เกิดกุศลกรรมอันมีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อนำผู้เป็นสัมมาทิฎฐิไปสู่สุคติ ซึ่งทิฎฐิทั้งสองอย่างนี้ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตรู้ว่าสิ่งไหนดีและไม่ดี เมื่อรู้แล้วก็ละสิ่งไม่ดีและทำสิ่งที่ดี แต่บุคคลผู้เป็นคนพาลหารู้ว่าสิ่งไหนดีและไม่ดี คือยอมไม่รู้และทำสิ่งที่ตรงกันข้ามกับผู้เป็นบัณฑิต หรือบางคน แม้รู้แล้วก็ยังทำกุศลต่าง ๆ ได้ ด้วยไม่สามารถหักห้ามใจของตนเอง คนบางคน เชื่อในบาปและผลของบาป เชื่อในบุญและผลบุญ เมื่อเขาเชื่อดังนี้แล้ว ย่อมตั้งจิตดำรงตนให้อยู่ในขอบเขตแห่งคุณธรรมและศีลธรรมอันดีงาม แต่เหล่าคนที่ไม่เชื่อ ก็มีทั้งทำดีบ้างทำชั่วบ้างปะปนกันไป ก็ด้วยอำนาจแห่งมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิแล จึงปรุงแต่งให้เหล่าชนแตกต่างกันไป ทั้งในด้านความคิด คำพูด และการกระทำ จะดีหรือร้าย ก็ด้วยเหตุสองประการนี้แล

ด้วยปัญหาข้างต้นดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท” ให้ทราบถึง มิจฉาทิฎฐิ และสัมมาทิฎฐิ เหตุเกิดของทั้งสองอย่าง และผลที่จะได้รับ เพื่อจะให้เกิดความรอบรู้และเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ถึงขอบเขตเนื้อหาของมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ เข้าใจถึงเหตุและผล การเกิดขึ้นของทั้งสองอย่างนี้ เพื่อจะได้มีความเห็นที่ถูกต้องอย่างแท้จริง และเพื่อที่จะได้มีความเห็นที่ไม่คลาดเคลื่อนจากพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตให้สำเร็จประโยชน์สูงสุด ด้วยความไม่ประมาท ไม่ผิดหลักศีลธรรม รู้จักบาปบุญ เพราะเมื่อเข้าใจถูกต้อง คือมีความเห็นถูกแล้ว ย่อมจะเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลกรรมต่าง ๆ นั้นเอง

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษามิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.2.2 เพื่อศึกษาสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.2.3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ

- 1.3.1 มิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

1.3.2 สัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

1.3.3 วิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

1.4 ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1.4.1 ทำให้ทราบมิจฉาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4.2 ทำให้ทราบสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4.3 ทำให้ทราบการวิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4.4 ทำให้สามารถนำผลการวิจัยมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

1.5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ประกอบด้วย มิจฉาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท สัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท และการวิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.5.2 ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการศึกษาวิจัย ตามข้อมูลดังนี้

1) ชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากคัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

2) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา

ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำการศึกษาค้นคว้าเนื้อหาเกี่ยวกับ “ศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท”

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

ทิฏฐิ หมายถึง ความคิดความเห็นที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทั้งเห็นผิดและเห็นชอบ

มิจฉาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นผิด เช่น เห็นว่า บาบไม่มี บุญไม่มี เป็นต้น

สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ เช่น เห็นว่า บาบมี บุญมี เป็นต้น

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความรู้อันได้แก่ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เกี่ยวกับ มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ

วิบาก หมายถึง ผลของกรรม คือการกระทำทั้งกายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร

ทุกขวิบาก หมายถึง ผลของกรรมชั่วที่เป็นทุกข์

สุขวิบาก หมายถึง ผลของกรรมดีที่เป็นสุข

1.7 เอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอกสารและงานวิจัย ที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับงานวิจัยในเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มีจิตภาทิฐิและสัมมาทิฐิตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท” มาเสนอโดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1.7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า (อง.เอกก.20/558/256-257) ดูรภิกษุทั้งหลาย วิบัติ 3 อย่างนี้ 3 อย่าง เป็นไฉน คือ ศีลวิบัติ 1 จิตตวิบัติ 1 ทิฐิวินัย 1 ดูรภิกษุทั้งหลาย ก็ศีลวิบัติเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ พุดเพื่อเจ้า ดูรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ศีลวิบัติ ดูรภิกษุทั้งหลาย ก็จิตตวิบัติเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโลภ มีจิตพยาบาท ดูรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า จิตตวิบัติ ดูรภิกษุทั้งหลาย ก็ทิฐิวินัยเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นมิจฉาทิฐิ มีความเห็น วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนหมู่สัตว์ให้รู้ตาม ไม่มีในโลก ดูรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทิฐิวินัย ดูรภิกษุทั้งหลาย เพราะศีลวิบัติเป็นเหตุ...เพราะจิตตวิบัติเป็นเหตุ...หรือเพราะทิฐิวินัยเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ดูรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแก้วมณีหกเหลี่ยม ถูกโยนขึ้นเบื้องสูง กลับมาตั้งอยู่จะโดยที่ใด ๆ ต้องกลับมาตั้งอยู่ได้ด้วยดี แม้นั้นใด ฉะนั้นเหมือนกันแล ดูรภิกษุทั้งหลาย เพราะศีลวิบัติเป็นเหตุ...เพราะจิตตวิบัติเป็นเหตุ...หรือเพราะทิฐิวินัยเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ดูรภิกษุทั้งหลาย วิบัติ 3 อย่างนี้แล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ม.ม.13/106/82) ดูรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์สองพวกนั้น สมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีบิดาไม่มี อุปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ ที่ไปโดยชอบปฏิบัติโดยชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่ว ไม่มีในโลกดังนี้ เป็นอันหวังข้อนี้ได้ คือจักเว้น กุศลธรรม 3 ประการนี้ คือกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต จักสมათานอกุศลธรรม 3 ประการนี้ คือ กายทุจริต วชิทุจริต และมโนทุจริต แล้วประพฤติข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่เห็นโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรม ไม่เห็นอนิสงสีในเนกขัมมะเป็นคุณฝ่ายขาวแห่งกุศลธรรม ก็โลกหน้ามีอยู่จริง ความเห็นของผู้เหล่านั้นว่าโลกหน้าไม่มี ความเห็นของเขานั้นเป็นมิจฉาทิฐิ ก็โลกหน้ามีอยู่จริง แต่เขาดำริว่า โลกหน้าไม่มีความดำริของเขานั้นเป็นมิจฉาสงกัปปะ ก็โลกหน้ามีอยู่จริง แต่เขากล่าวว่าจ้าวโลกหน้าไม่มี วาจาของเขานั้นเป็นมิจฉาวาจา ก็โลกหน้ามีอยู่จริง เขากล่าวว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่ย่อมทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลกหน้า ก็โลกหน้ามีอยู่

จริง เขายังผู้อื่นให้เข้าใจว่า โลกหน้าไม่มี การให้ผู้อื่นเข้าใจของเขานั้นเป็นการให้เข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม และเขาจะยกตนข่มผู้อื่นด้วยการให้ผู้อื่นเข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรมนั้นด้วย เขาละคุณ คือเป็นคนมีศีลแล้ว ตั้งไว้เฉพาะแต่โทษ คือ ความเป็นคนทุศีลไว้ก่อนเที่ยว ด้วยประการฉะนี้ อุกุศลธรรมอันลามก เป็นอเนกเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา ความเป็นข้าศึกต่อพระอาริยะ การให้ผู้อื่นเข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม การยกตน การข่มผู้อื่น ย่อมมี เพราะมิจฉาทิฎฐิเป็นปัจจัย ด้วยประการฉะนี้

พระอนุรุทธาจารย์กล่าวว่า (อภิธัมมัตถะสังคหะ ปริเฉทที่ 1) กัมมัสดาปัญญา ปัญญาที่ว่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มี 10 ประการ คือ 1. ปัญญาเห็นว่า การให้ทานย่อมมีผล 2. ปัญญาเห็นว่า การบูชา ย่อมมีผล 3. ปัญญาเห็นว่า การบวงสรวงเทวดา ย่อมมีผล 4. ปัญญาเห็นว่า ผลวิบากของกรรมดี และชั่วมีอยู่ (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทั้งทางตรงและทางอ้อม) 5. ปัญญาเห็นว่า โลกนี้มีอยู่ (ผู้ที่มาเกิดนั้นมี) 6. ปัญญาเห็นว่า โลกหน้ามีอยู่ (ผู้ที่ไปเกิดนั้นมี) 7. ปัญญาเห็นว่า มารดามีอยู่ (การทำดี ทำชั่วต่อมารดา ย่อมจะได้รับผล) 8. ปัญญาเห็นว่า บิดามีอยู่ (การทำดี ทำชั่วต่อบิดา ย่อมจะได้รับผล) 9. ปัญญาเห็นว่า โอปปาติกสัตว์นั้นมีอยู่ (สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา พรหม นั้นมี) 10. ปัญญาเห็นว่า พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เองโดยชอบด้วยตนเองมีอยู่

สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ตรัสไว้ว่า (คัดจากเทพธรรมอบรมจิต อดิศร โพธิทองคำ) มิจฉาทิฎฐิ 3 คือ อภิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นอันทำ อเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่ามีเหตุ นัตถิกทิฎฐิ ความเห็นว่ามีเหตุ ข้อแรก อภิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นอันทำนั้น ก็คือปฏิเสธบุญ ปฏิเสธบาป ว่าการกระทำ ไม่มีเป็นบุญ ไม่มีเป็นบาป ส่วนที่ว่าดีหรือชั่วนั้น เกี่ยวแก่ปัจจัยภายนอก คือบุคคลอื่น เมื่อบุคคลอื่นรู้เห็น ก็ว่าดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ยกย่องบ้าง ลงโทษบ้าง ข้อที่สอง อเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่ามีเหตุ คือเมื่อได้รับผลดีผลร้ายต่าง ๆ ก็เห็นว่าเป็นไปตามคราว คือคราวที่มีโชคดีก็ได้รับผลดีต่าง ๆ คราวที่มีโชคร้ายก็ได้รับผลไม่ดีต่าง ๆ ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้าย เป็นไปตามคราว ตามเวลา ตามโชคดีโชคร้าย เคราะห์ดีเคราะห์ร้ายเท่านั้น ข้อที่สาม นัตถิกทิฎฐิ ความเห็นว่ามีเหตุ คือไม่มีสิ่งทีเรียกว่าสมมติสังขจะ ไม่มีสิ่งทีเรียกว่าคตธรรมตา หรือคลองธรรมตามเหตุและผล ไม่มีสิ่งทีเรียกว่าสมมติสังขจะนั้น ก็เป็นต้นว่า ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา สัตว์บุคคลเกิดสืบเชื้อสายกันมาตามเรื่องตามราวเท่านั้น จึงไม่มีใครที่จะต้องนับถือว่าเป็นบิดาเป็นมารดา แม้ที่นับถือว่าสมณะพรหมณ์ก็ไม่มี ไม่มีภิกษุ ไม่มีสามเณรเป็นต้น แม้ที่นับถือกันอย่างไร เป็นนั่นเป็นนี่ ก็ไม่มี และไม่มีเหตุผลที่เป็นคตธรรมตา หรือที่เป็นไปตามคลองธรรม คือคตธรรมตา หรือที่เป็นไปตามคลองธรรมะ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จะต้องผู้รับ ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีผล คือไม่มีกรรมดี ไม่มีผลดี ไม่มีกรรมชั่ว ไม่มีผลชั่ว

พุทธทาสภิกขุ (อิทัปปัจจยตา, 2516, หน้า 391-392) หลักเกี่ยวกับมิจฉาทิฏฐิ หรือ สัมมาทิฏฐิ นี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง พุทธถึงมิจฉาทิฏฐิ มีลักษณะคือ (1) ไปละอายในสิ่งที่ไม่ควร ละอาย แล้วก็ไปละอายในสิ่งที่ควรละอาย นี้อย่างหนึ่ง (2) แล้วก็กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว แล้วก็ไม่กลัว ในสิ่งที่ควรกลัว นี้อีกอย่างหนึ่ง (3) แล้วก็ไปเห็นว่า มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ แล้วก็ไปเห็นว่าไม่มีโทษใน สิ่งที่มีโทษ กลับกันอยู่อย่างนี้ มีสิ่งที่จะใช้ให้เห็นหลักก็คือว่า เรื่องความละอายหรือไม่ละอาย ความ กลัวหรือไม่กลัว มีโทษหรือไม่มีโทษ ถ้าเห็นผิดไปหมดอย่างนี้แล้ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ นี้ในชั้นศีลธรรมเขา เอากันเพียงอย่างนี้ เพราะเป็นขั้นธรรมดาสามัญสำหรับคนทั่วไป ถ้าเห็นผิด อย่างที่ว่านี้ ก็เป็น มิจฉาทิฏฐิ ถ้าเห็นถูกต้องก็เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ (1) ไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย ละอายในสิ่งที่ควร ละอาย (2) กลัวในสิ่งที่ควรกลัว ไม่กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว (3) เห็นว่ามีโทษ ในสิ่งที่ไม่มีโทษ เห็นว่าไม่มี โทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวไว้ว่า (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, 2556, หน้า 69 ข้อ 34) ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2 (ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของความตั้งงามทั้งปวง : sources or conditions for the arising of right view) 1. ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอก เล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร : another's utterance; inducement by others; hearing or learning from others) 2. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิด ถูกรู้จัก คิดเป็น คือกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จัก สืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่ง นั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์ แห่งเหตุปัจจัย : reasoned attention; systematic attention; genetical reflection; analytical reflection) ข้อธรรม 2 อย่างนี้ ได้แก่ ธรรมหมวดที่ (1) และ (2) นั่นเอง แปลอย่างปัจจุบันว่า “องค์ประกอบของการศึกษา” หรือ “บุพภาคของการศึกษา” โดยเฉพาะข้อที่ 1 ในที่นี้ใช้คำกว้างๆ แต่ธรรมที่ต้องการเน้น ก็คือ กัลยาณมิตรตาด ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ก็มี 2 อย่าง คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ ซึ่งตรงข้ามกับที่กล่าวมานี้

พระปัญญาพิศาลเถร ได้กล่าวไว้ว่า (ทูล ขิปปบัญญัติ, 2552, หน้า 135) คำว่า มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดนั้นมีหลายขั้นตอนด้วยกัน เช่นเห็นว่าบาปไม่มี บุญไม่มี ทำดีทำชั่วไม่มีผลที่จะได้รับ และ เห็นว่าในภพหน้าชาติหน้าไม่มี ตายไปแล้วไม่ได้เกิดอีก นรกไม่มี สวรรค์ไม่มี นิพพานไม่มี เกิดมาใน ชาติเดียวตายแล้วก็หมดกันไป ในชีวิตที่มีอยู่ต้องการอะไร มีความอยากในสิ่งใดเอาให้สมใจชอบก็แล้ว กัน นี้ก็เป็น มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดอีกอย่างหนึ่ง ความเห็นผิดอย่างนี้จะมิในหมู่ ตะมอตะมะปราย โน คือกลุ่มที่มีตมาแล้วและจะมีตต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด หรือหมู่ ปทะปรมะ คือผู้หนา ผู้มีต ผู้บอด จะ โปรตให้กลับใจไม่ได้เลย หรือเรียกว่า ผู้ตกอยู่ในโลกมืด ความมืดของเขาเป็นอย่างไร เขาก็มีความ เข้าใจไปตามภาษาของคนมืดบอดนั่นเอง สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบนี้จึงเป็นหลักใหญ่ จะว่าเป็น

ประธานให้แก่หมวดธรรมทั้งหลายก็ไม่ผิด ดังพระองค์ได้เทียบเอาไว้ว่า ตูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดา รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ย่อมมารวมอยู่ในรอยเท้าช้างแห่งเดียว นี้ภิกษุทั้งหลาย บรรดามรรค ทั้งหลายย่อมมารวมอยู่ในสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบทั้งหมด คำว่ารอยเท้าช้าง ก็หมายความว่าใหญ่ กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย สัมมาทิฐิ ก็หมายความว่าใหญ่ เป็นประธานให้แก่มรรคทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงมองเห็นความสำคัญ จึงได้ยกไว้เป็นข้อแรก คือ สัมมาทิฐิ คือปัญญาความเห็นชอบใน เบื้องต้น เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรมเมื่อไร ความเห็นผิด ความเข้าใจผิดก็สลายจากใจไป การ ดำริพิจารณาในสิ่งใดก็เป็นการดำริพิจารณาถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งหมด นี้ก็เพราะหลัก สัมมาทิฐิความเห็นชอบตั้งมั่นไว้แล้วนั่นเอง

วคิน อินทสระ (2545, หน้า 19-22, 45, 50-52) สัมมาทิฐิมิ 2 ปริยาย คือ ที่เป็นสัมมาทิฐิ ในระดับสำหรับคนทั่วไป เป็นทางแห่งกุศล ที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ เชื่อเรื่องบุญเรื่องบาป เชื่อโลกนี้ โลกหน้า ผลบุญผลทาน เคารพมารดาบิดา ประพฤติจริยธรรมในโลกนี้เพื่อความสวัสดิ์ทั้งของตนและ ของผู้อื่น เคารพสมณพราหมณ์ผู้ดำเนินดีปฏิบัติชอบ สัมมาทิฐิประเภทนี้จะมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ค่านิยมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคมโดยรวม หรือเพื่อประโยชน์ ของคนส่วนใหญ่ในเวลานั้น ดังนั้น จึงเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ ตามความเหมาะสม และค่านิยม ของสังคม

1.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นางเยาว์ หนูไชยะ ณ ภาพสินธุ์, ได้ศึกษาการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฐิใน พระพุทธศาสนา เถรวาท, (2544, 204 หน้า.) พบว่า ในกรรมบถ 10 ทิฐิถูกจัดเข้าในฝ่ายมโนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญและมีผลที่ร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัวบันดาล กายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลัง อีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิตและสังคม หรือมนุษยชาติทั้งหมด ไปสู่ ความเจริญอกงาม ความหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หาก ความเห็นนั้นเป็นมิจฉาทิฐิ ย่อมมีผลร้ายต่อตนเองและผู้อื่นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สาเหตุที่ทำให้ เกิดมิจฉาทิฐิ คือ โยนิโสมนสิการและปรโตโฆสะ ที่ไม่ดี หลักธรรมที่เป็นตัวละหรือทำลายมิจฉาทิฐิ ได้แก่ สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยมีปัจจัยที่ก่อให้เกิด สัมมาทิฐินั้นมี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะที่ดี และโยนิโสมนสิการ

นางสาวปถมพร ตระละภัก, ได้ศึกษาการศึกษาวิเคราะห์สัมมาทิฐิในการสร้างสันติสุขใน สังคมไทย, (2554, 134 หน้า.) การได้ปลูกฝังการกระทำ ตามหลักธรรมทั้ง 10 จะทำให้มีลักษณะ นิสัย ที่จะส่งผลเป็นผลให้เกิดความสุข สงบ สันติเป็นเบื้องต้น ดังนี้ 1. การปลูกฝังว่า ทานดีจึงควร ทำ สามารถสร้างนิสัยที่แบ่งปัน ส่งผลให้ลดความเห็นแก่ตัว ไม่เอาวัดเอาเปรียบคนอื่น 2. การปลูกฝังว่า การสงเคราะห์ดีจึง ควรทำ สามารถสร้างนิสัยมีใจกรุณา เห็นใครมีทุกข์ 3. การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ดีจึงควรทำ สร้างจิตที่มีมุทิตา มีความกตัญญูต่อบุพพการี และผู้มีพระคุณไม่จ้องจับผิดอริ 4. เชื่อ

และเข้าใจว่าผลแห่งวิบากกรรมมีจริง จะสร้างความมั่นใจว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว 5. โลกนี้มีที่มาและมีคุณจริง สร้างความมั่นใจได้ว่ากรรมจำแนกสัตว์ให้ดีเลว ต่างกัน 6. โลกหน้ามีจริง ทำให้เชื่อมั่นว่า ตายไปแล้วไม่สูญ มีผลให้ตั้งมั่นในการประกอบ สัมมาอาชีพะ หมั่นทำทานรักษาศีล เจริญภาวนา 7. มารดามีพระคุณจริง จะทำให้มีความซาบซึ้ง มีความกตัญญูทเวทิตาต่อมารดาผู้ให้ชีวิตตน 8. บิดามีพระคุณจริง จะมีความกตัญญูทเวทิตาต่อบิดาผู้ให้ชีวิตตนและจะส่งผลให้ระลึกถึงหน้าที่ของตนที่จะเป็นต้นแบบที่ติงามทั้งกายใจในความเป็นมนุษย์แก่บุตรสืบไป 9. สัตว์เกิดผิดขั้นมีจริง ทำให้เชื่อมั่นว่า นรกสวรรค์มีจริง อันจะมีผลต่อการเร่งให้ตั้งใจ ทำทานรักษาศีล และเจริญภาวนาเป็นประจำตลอดชีวิต 10. สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา รู้แจ้งในโลกนี้ โลกหน้ามีจริงทำให้มีความมั่นใจว่า มนุษย์สามารถพัฒนาชีวิตตนได้ จึงมีความเคารพในความเป็นมนุษย์ของตนและ ผู้อื่น พร้อมทั้งเป็นกัลยาณมิตรให้แก่ตนเองและเพื่อนร่วมโลก

นายภัทรบถ ฤทธิ์เต็ม, ได้ศึกษาวิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฏฐีก่อนการบรรลุนิพพานของพุทธสาวก, (2551, 158 หน้า.) ประเภทของมิจฉาทิฏฐินั้นมีหลายประการ แต่ในที่นี้สามารถประมวลสรุปได้เป็น 2 ประการ คือ 1. ทิฏฐิวาดด้วยความมีความเป็น คือ ความเชื่อยอมรับว่า มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง หมายถึง ความมกมายด้วยการยึดถือผิดด้วยความติดยึดอยู่ในภพ เป็นทิฏฐิที่เชื่อว่า มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็น เรียกว่า ภวทิฏฐิ คือชอบที่จะบังเหิงอยู่ในภพ ไม่น้อมไปในธรรมเพื่อความดับภพ มีความเชื่อในชีวิตปัจจุบัน เป็นกามสุขัลลิกานุโยค และความเชื่อในชีวิตหลังความตาย เป็นสัสตติทิฏฐิ โดยยังยึดติดในความเชื่อเรื่องภพภูมิต่าง ๆ เช่น สวรรค์และพรหมโลก 2. ทิฏฐิวาดด้วยความไม่มีความไม่ เป็น เป็นความเชื่อปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง คือ ความมกมายด้วยการยึดถือผิดในความไม่มีจริง เป็นความเชื่อที่เล่นเลยความเป็นอนัตตาไป เป็นทิฏฐิที่เชื่อว่าไม่มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็นที่แท้จริง เรียกว่า วิภวทิฏฐิ โดยได้พัฒนา มาจากความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด คือ วัฏฏสังสาร โดยเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้เองโดยไม่มี เหตุปัจจัยเป็นอกิริยทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ และในขณะที่เดียวกันบางกลุ่มก็หลงเชื่อในเหตุปัจจัยที่ไม่ถูกต้อง ยึดถือการปฏิบัติที่ผิด

สรุปว่า จากการศึกษาเอกสารและผลงานต่าง ๆ พร้อมกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นทางสนับสนุนในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิมีความสำคัญต่อมนุษย์ ถ้ามนุษย์เข้าใจในเรื่องนี้แล้ว การยึดปฏิบัติ ย่อมรู้ว่าถูกผิด หาวิธีแก้ไขให้ถูกต้อง ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่น่าเชื่อถือได้มาสนับสนุน โดยยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก รวมถึงคัมภีร์และเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้องทางวิชาการ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตามหลักสัมมาทิฏฐิได้อย่างถูกต้อง ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมต่อไป

1.8 วิธีดำเนินการวิจัย

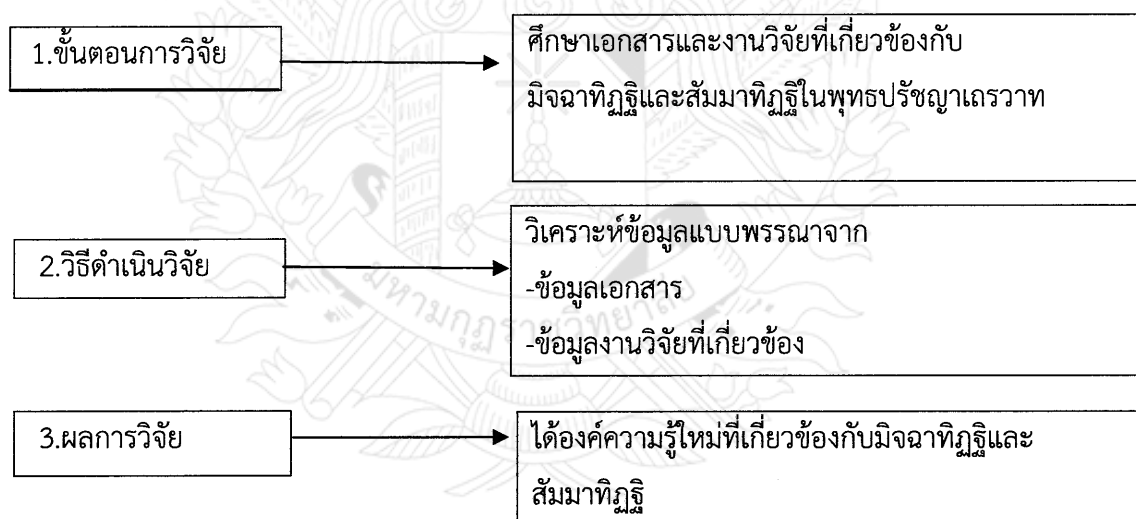
ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ซึ่งจะมีลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1.8.1 ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) จากพระไตรปิฎก ศึกษาข้อมูลชั้น ทุติยภูมิ (Secondary Source) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และตำราอื่น ๆ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เป็นต้น และศึกษาข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความ ที่เกี่ยวข้องกับมิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท สัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท และการวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.8.2 วิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาวิจัยทำการศึกษาข้อมูลที่ได้จากเอกสาร หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ งานวิจัย บทความต่าง ๆ แล้วนำมาวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยครั้งนี้

1.8.3 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ รวบรวมข้อมูลจัดพิมพ์ข้อมูล จากเอกสารที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท และสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

แผนผังที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

มิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้ ได้ค้นคว้าข้อมูลของมิจฉาทิฎฐิตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ในประเด็นและบริบทต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ 1) แนวคิดเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐิในพระพุทธศาสนา 2) มิจฉาทิฎฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุนิพพาน โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐิในพระพุทธศาสนา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งแนวคิดเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐิในพระพุทธศาสนา ออกเป็น 4 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ 1) ความหมายของมิจฉาทิฎฐิ 2) เหตุปัจจัยของมิจฉาทิฎฐิ 3) ผลของมิจฉาทิฎฐิ 4) ประเภทของมิจฉาทิฎฐิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1 ความหมายของมิจฉาทิฎฐิ

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ทิฎฐิ” หรือ “ทิฐิ” (Dīṭṭhi) นั้น พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายไว้ว่า ทิฎฐิ คือ ความเห็น ทฤษฎีความเห็นผิดมี 2 คือ 1) สัสสตทิฎฐิ ความเห็นว่าเที่ยง 2) อจเฉททิฎฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อีกหมวดหนึ่งมี 3 คือ 1) อภิกิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ 2) อเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ 3) นัตถิกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มีคือถืออะไรเป็นหลักไม่ได้เช่น มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น ในภาษาไทยมักหมายถึงการตื้อตึงในความเห็น เขียนเป็น “ทิฐิ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2538, หน้า 95)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 เขียนเป็น “ทิฐิ” เป็นคำนาม มีที่มาจากภาษาบาลีว่า “ทิฎฐ” และภาษาสันสกฤตว่า “ทฤษฏี” มีคำนิยามว่า ความเห็น เช่น สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด ความอวดดีถือดี เช่น เขามีทิฐิมาก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 529) และคำไวพจน์ที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ทิฎฐิ” นั้น มีอยู่หลายคำเช่น ทัศนะ ทรศนะ ความเห็น ความเชื่อถือความยึดมั่น ลัทธิแนวคิด ทฤษฎี โลกทัศน์ เป็นต้น ในความหมายทั่วไป พบว่า ทิฎฐิมีความหมายทั้งในเชิงลบและเชิงบวก ตัวอย่างเช่น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายว่า ทิฎฐิ คือ ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้โดยมงาย หรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จจริงทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบบังคับผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน ความยึดมั่นในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2538, หน้า 111)

T. W. Rhys Davids and William Stede ให้ความหมายว่า ทิฏฐิ (Diææhi) ภาษาสันสกฤต คือ ทฤษฏี (DŪsti) หรือ ทรรคนะ (Dassana) หมายถึง ความเชื่อ คำสอน ทฤษฏี การคาดเดาโดยเฉพาะอย่าง ทฤษฏีที่ผิด ที่ไม่มีมูลฐานหรือความเห็นที่ไม่มีประโยชน์ (T. W. Rhys Davids and William Stede, 2001, p.321)

Damiem Keown ให้ความหมายว่า “ทิฏฐิ” ตรงกับคำว่า “ทรรคนะ” ในภาษาสันสกฤตมีความหมายตามศัพท์ว่า การเห็นหรือความเห็น ซึ่งเป็นความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่า “ปรัชญา” และใช้แสดงถึงปรัชญาทั้ง 6 ของอินเดียโบราณ (Damiem Keown, 2003, p.70)

ส่วนคำว่า “ทิฏฐิ” ในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า “View” ซึ่ง Cambridge Advanced Learner’s Dictionary ได้ให้ความหมายว่า ความเห็น ความเชื่อ แนวคิด หรือวิถีทางในการคิดเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังนั้น ทิฏฐิจึงมีความหมายครอบคลุมสิ่งที่เป็นความคิดทั้งหมดของมนุษย์ (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003, p.1418)

คำว่า “ทิฏฐิ” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การยึดถือผิด คือความงมงายด้วยการยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ในทริภุคคา ได้กล่าวถึงสิ่งที่เข้าไปยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ไว้หลายประการ ใน ทิฏฐิวิบัติ มีคำอธิบายว่า

“ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี บิดาไม่มี มารดาไม่มี สัตว์ที่จืดและอุบัตินี้ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้เรียกว่า ทิฏฐิวิบัติ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมด จัดเป็น ทิฏฐิวิบัติ” (อภิ.ธ.34/870/298)

แต่อย่างไรก็ตาม ทิฏฐิก็มีความหมายในเชิงบวกได้เช่นกัน เช่น ทิฏฐิสมบัติ 3 คือ ความเห็นอันถูกต้องว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ทิฏฐิสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ โดยการให้ความหมายถึง ทิฏฐิที่ถูกต้องหรือ สัมมาทิฏฐิ ดังคำอธิบายว่า

“ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล การบูชาย่อมมีผล การบวงสรวงย่อมมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกอื่นมีอยู่ มารดามีอยู่ บิดา มีอยู่ สัตว์ที่จืดและอุบัตินี้มีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีอยู่ในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้ง ซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้มีอยู่ในโลก ดังนี้ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่าทิฏฐิสัมปทา สัมมาทิฏฐิแม้ทั้งหมด จัดเป็น ทิฏฐิสัมปทา” (อภิ.ธ.34/871/299)

ส่วนในทริภุคคา ได้อธิบายความหมายของมิจฉาทิฏฐิไว้ ดังนี้

1. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในชั้น 5 ผัสสะ 5 ว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
2. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ และกสิณในธาตุทั้งหลาย ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
3. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ฯลฯ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อที่ มูตร สมอสีระชะ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
4. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในอายตนะ 6 ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
5. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในจักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
6. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญาภพ อสัญญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ปฐมฉาน ทุตติฉาน ตติฉาน จตุตถฉาน เมตตาคเจโตวิมุตติ กรุณาคเจโตวิมุตติ มุทิตาคเจโตวิมุตติ อุเปกขาคเจโตวิมุตติ อากาสนัญญาจย ตนสมาบัตติวิญญาณัญญาจย ตนสมาบัตติอากัญญาจย ตนสมาบัตติเนวสัญญานา สัญญาจย ตนสมาบัตติ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
7. ทิฏฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในปฏิจจสมุปบาท คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติชราและมรณะ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา (ช.ป.31/295-303/137-139)

สรุปว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับทิฏฐิในพระพุทธศาสนา คำว่าทิฏฐินั้น มีการให้ความหมายหลายนัย แต่สามารถแบ่งได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือ

1. ทิฏฐิที่มีคำผสม ทำให้มีความหมายทั้งที่มีนัยตรงกันข้าม และความหมายขยายค่านาม เช่น สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ แยกศัพท์เป็น สัมมา แปลว่า โดยชอบ ทิฏฐิ แปลว่า ความเห็น และมีความหมายตรงข้ามกับ มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด ปราภฏในอริยมรรค 8 ให้ความหมายว่า เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ร้อยสัจจ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือรู้กุศลและอกุศลมูล กุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท (ที.ม.10/299/480) เช่นเดียวกับความหมายใน สัมมัตตะ 10 คือ ภาวะที่ถูก ความเป็นสิ่งที่ถูก ตรงข้ามกับมิจฉัตตะ 10 ภาวะที่ผิด ความเป็นสิ่งที่ผิด ซึ่งให้ความหมายว่า มิจฉาทิฏฐิ คือ เห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถและความเห็นที่ไม่นำไปสู่การพ้นทุกข์ (ที.ปา.11/469/337) และปราภฏในมละ 9 คือ มลทิน. อกุศลกรรมบถ 10 คือ ทางแห่งอกุศลกรรม ทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ ซึ่งให้ความหมายว่า

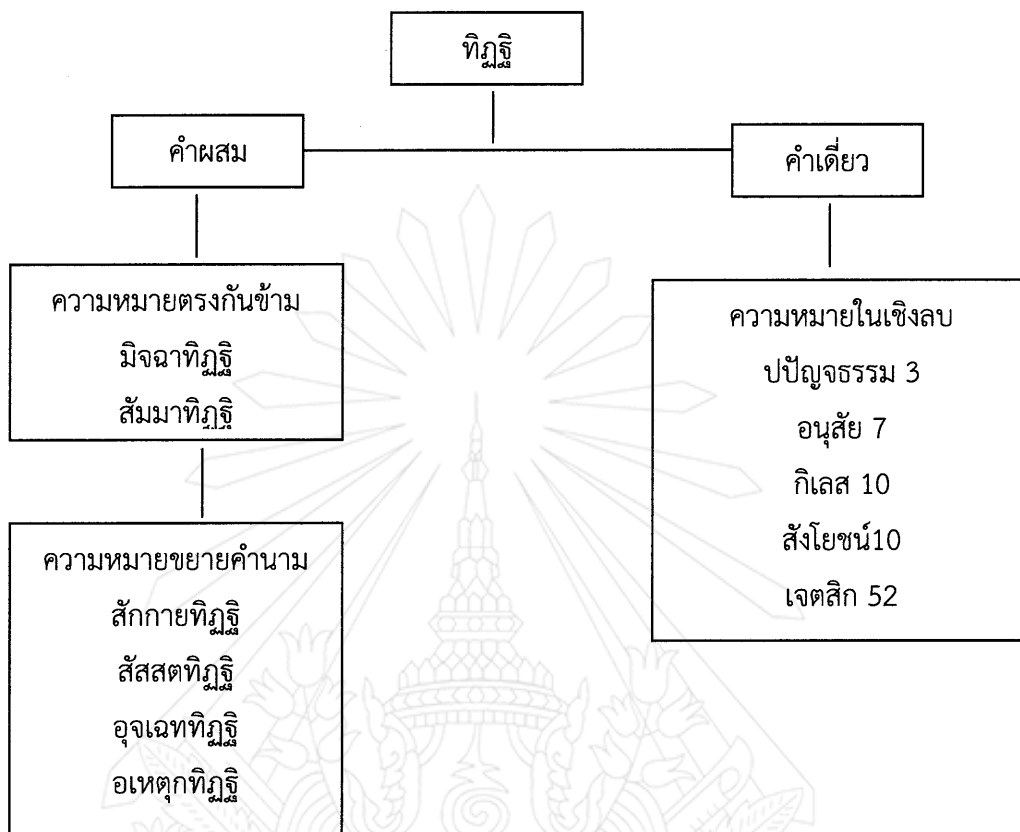
ความเห็นผิดจากคลองธรรม (ม.ม.12/485/523) และความหมายขยายนาม ปรากฏในสังโยชน์ 10 ข้อที่ที่ 1 สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตนความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นรูปเป็นตน เห็นเวทนาเป็นตน เป็นต้น (ส.ม.19/349/90)

2. ทิฏฐิ ในความหมายเป็นคำเดี่ยว มีความหมายในเชิงลบอย่างเดียว ปรากฏในข้อที่ธรรมหลายข้อที่ ตัวอย่างเช่น ปญจธรรม 3 คือ กิเลสเป็นเครื่องเน้นซ้ำ เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดถือให้ความหมายว่า ทิฏฐิเป็นเหตุทำให้เขวห่างออกไปจากความจริงที่ง่าย ๆ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงและทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง อนุสัย 7 คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ให้ความหมายว่า ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด การถือความเห็นเอาความคิดเห็นเป็นความจริง กิเลส 10 คือ สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ให้ความหมายว่า ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด สังโยชน์ 10 คือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ ให้ความหมายว่า ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด เจตสิก 52 คือ ธรรมที่ประกอบกับจิต สภาพธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิตมีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต อากาโรและคุณสมบัตินี้ต่าง ๆ ของจิต ให้ความหมายว่า ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

ทิฏฐิเป็นเจตสิกที่เป็นอกุศล คือ ทิฏฐิเจตสิก ได้แก่ ความเห็นผิดจากความเป็นจริงในสภาวะธรรม มีลักษณะ 3 ประการ คือ 1) อโยนิโส อภินิเวส ลกขณา มีการถือมั่นด้วยหาปัญญาไม่ได้ เป็นลักษณะ 2) ปรมาสาสรสา มีการถือผิดจากสภาวะ เป็นกิจ 3) มิจฉาภินิเวสปัจจุภูฏานา มีการยึดถือความเห็นผิด เป็นผล 4) อริยานอหสสน กามตาทิ ปฏฐานา ไม่ต้องการเห็นพระอริยะ เป็นต้นเป็นเหตุใกล้ตั้งนั้น คำว่า ทิฏฐิแปลตามศัพท์ แปลว่า ความเห็น ไม่เจาะจงว่าเป็นความเห็นผิดหรือความเห็นถูกต้องตามสภาวะ แต่โดยอรรถ คือ ตามความหมายแห่งธรรม ใช้ลอย ๆ ว่า ทิฏฐิเฉย ๆ ก็หมายความว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดทุกครั้งไป เว้นไว้แต่ในที่ใดบ่งว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ จึงมีความหมายว่าเป็นความเห็นชอบความเห็นถูก โดยเฉพาะทิฏฐิเจตสิก เป็นความเห็นผิดเสมอไป และทิฏฐินี้แบ่งหลาย ๆ เป็น 2 ประการ ได้แก่ทิฏฐิสามัญ ได้แก่ 1) สักกายทิฏฐิคือ เห็นเป็นตัวตนบุคคลเราเขา อันเป็นความเห็นผิด แต่ที่จัดเป็นสามัญ เพราะทิฏฐิชนิดนี้มีประจำตัวทุกตัวสัตว์เป็นปกติวิสัย (เว้นพระอริยะบุคคล) และ 2) ทิฏฐิพิเศษ ได้แก่ นียตมิจฉาทิฏฐิ 3 คือ อเหตุกทิฏฐิไม่เชื่อเหตุ นัตถิกทิฏฐิไม่เชื่อผล อกริยทิฏฐิไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล และสัสสตทิฏฐิเห็นว่าเที่ยงแท้แน่นอนอนอจเฉททิฏฐิเห็นว่าสูญ ตลอดทั้งทิฏฐิ 62 ที่จัดเป็นทิฏฐิพิเศษ ก็เพราะว่าทิฏฐิชนิดนี้บางคนก็มีบางคนก็ไม่มี

สรุปว่า ความหมายของทิฏฐิในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นคำเดี่ยว โดยทั้งหมด คือ ความเห็นผิดจากความเป็นจริง หมายถึง เป็นความรู้ความเข้าใจที่แตกต่างไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิเลสที่ขวางกั้นการเข้าถึงความหลุดพ้น ซึ่งแตกต่างจากความเข้าใจทั่วไปที่เชื่อว่าทิฏฐิมีความหมายเป็นกลาง ๆ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อใช้เป็นคำผสม ก็จะทำให้เกิดความหมายได้ทั้งความหมายที่มีนัยตรงกันข้ามและขยายค่านามได้ เช่น บุคคลทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ความเห็นนั้นจะจัดเป็นสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ

แผนผังที่ 2.1 แสดงความหมายของทฤษฎี

2.1.2 เหตุปัจจัยของมิจฉาทฤษฎี

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทฤษฎีนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ในทริฎีกา กล่าวถึงที่ตั้งหรือฐานที่ตั้งของทฤษฎีไว้ 8 ประการ ได้แก่ ชนธ์ทั้งหลาย อวิชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ มิตรชู้ เสียงแต่ที่อื่น ความเห็นที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่น หรือผู้อื่น (ช.ป.312/304/139)

ส่วนในพระสูตรอื่น ๆ กล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทฤษฎีมี 9 ประการ ได้แก่

1. ทฤษฎีเกิดขึ้นเพราะเหตุที่ไม่เข้าใจตามความจริง หรือเพราะการโฆษณาของผู้อื่น นั่นคือเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย สิ่งใดที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย สิ่งนั้นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (อง.ทสก.24/92/1)

2. ทฤษฎีต่าง ๆ เป็นความเข้าใจของพวกสมณพราหมณ์ซึ่งไม่มีความรู้ที่แท้จริง เป็นความดีนรนของคนมีตัณหาเท่านั้น (ที.สี.9/1/1)

3. ทิฏฐิต่าง ๆ ที่สมณพราหมณ์พวกนี้ยึดถืออยู่นั้น มิได้เกิดจากญาณอันผุดผ่องของตนเองแต่เกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริ๊กตามอาการ ความปักใจตั้งด้วยทิฏฐิ (ม.อ.14/35/25)

4. เพราะไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ในชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ในเหตุเกิดของชั้น 5 ในความดับชั้น 5 ในวิธีดับชั้น 5 (ส.สพ.18/774/387)

5. เพราะมีความกำหนด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะยาน ในชั้น 5 (ส.สพ.18/777/388)

6. เพราะหลงใหลยินดี ในชั้น 5 ในภพ ในอุปาทาน ในตัณหา และไม่รู้ตามความเป็นจริง ในความดับของสิ่งเหล่านั้น (ส.สพ.18/782/390)

7. เพราะมีและยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ (ส.ข.17/346/178)

8. เพราะยึดถือเอา ตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา (ส.สพ.18/790/423)

9. ทิฏฐิมิซึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย (ที.สี.9/1/1)

การเกิดขึ้นของมิจฉาทิฏฐิที่มีชั้น 5 เป็นเหตุปรากฏในชั้นสังยุต จุลปณณาสก์ ทิฏฐิวรรค ประกอบด้วย พระสูตรจำนวน 10 พระสูตร มีอยู่ 9 พระสูตรที่กล่าวถึง เหตุที่ทำให้เกิดมีทิฏฐิมิซึ้นว่า เป็น มีอาศัยและยึดมั่นในชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยนัยเดียวกัน คือ ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ (ม.ม.12/497/539) คือ ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง ต้นทางของความตั้งงามทั้งปวง มี 2 คือ

1. ปรโตโฆสะ คือ การรับฟังจากผู้อื่น การเล่าเรียนศึกษา

2. โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดถูกวิธี กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คิดพิจารณาสิ่งต่างๆ ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

เช่นเดียวกัน ปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ มี 2 อย่างเช่นกัน คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2556, หน้า 69)

สรุปว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐินั้น มี 2 ปัจจัย คือ

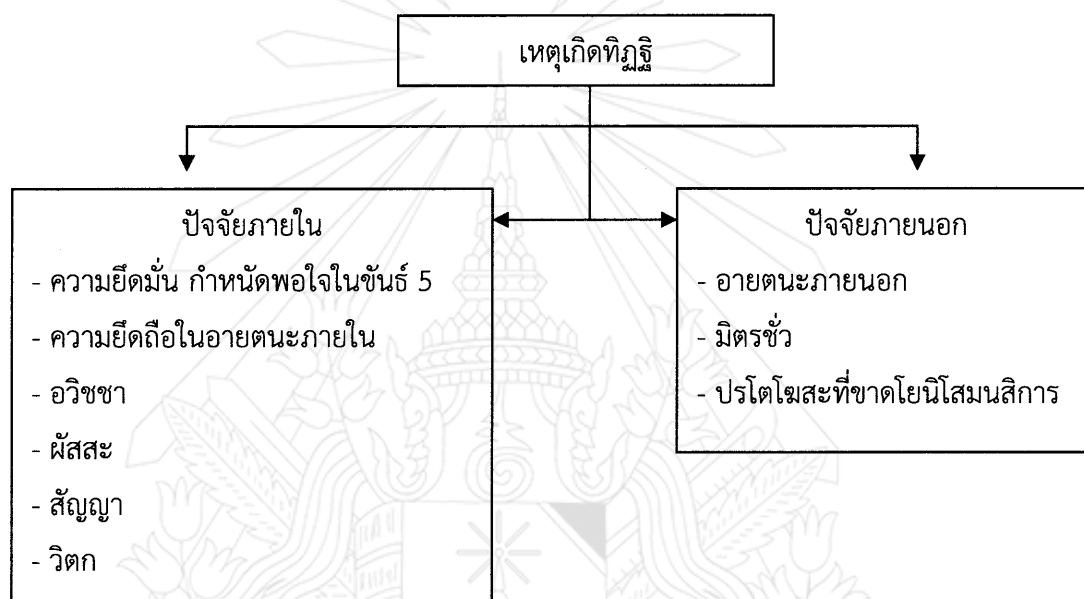
1. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในชั้น 5 ความยึดถือในอายตนะภายใน (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตริ๊ก) โยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย)

2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปร

โทโสสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกลงตามอาการ ความปักใจเชื่อ โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

เหตุนี้ บุคคลที่มีความเห็นผิดก็คือ ผู้ที่ได้รับปัจจัยทั้งสองด้านเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิด ความเห็น โดยขาดการคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับมีความยึดมั่นถือมั่นและความกำหนดยัตินต์ในชั้น 5 เป็นพื้นฐานนั่นเอง

แผนผังที่ 2.2 เหตุปัจจัยของมิจฉาทิฎฐิ

2.1.3 ผลของมิจฉาทิฎฐิ

ในบรรดาทิฎฐิทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของมิจฉาทิฎฐิว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แต่ข้อที่เดียว ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฎฐิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฎฐิเป็นโทษชั้นร้ายแรงที่สุด” (อง.เอกก.20/193/35)

ผลกระทบของมิจฉาทิฎฐิที่เกิดขึ้นเพราะไปยึดมั่นในชั้น 5 สรุปได้ 9 ประการ คือ

1. สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น
2. ทำให้เห็นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
3. ทำให้เกิดมีทิฎฐิว่า ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง
4. ทำให้เกิดมีทิฎฐิว่า เราและของเราไม่มี
5. ทำให้เกิดมีมิจฉาทิฎฐิคือ ความเห็นผิด
6. ทำให้เกิดมีสักกายทิฎฐิคือ ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน

7. ทำให้เกิดอัตตานุทิฏฐิคือ ความเห็นว่าเป็นตัวตน
8. ทำให้เกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น
9. ทำให้เกิดความพัวพันและหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น (ส.ข.17/346-365/178-189)

ในทิฏฐิภา กล่าวว่ ความมกั้มรุมแห่งทิฏฐิ 18 คือ ทิฏฐิไป ทิฏฐิรกชัฏ ทิฏฐิกันตาร ทิฏฐิเป็นเสี้ยนหนาม ทิฏฐิวิปติ ทิฏฐิเป็นสังโยชน์ ทิฏฐิเป็นลูกศร ทิฏฐิเป็นสมภพ ทิฏฐิเป็นเครื่องกังวล ทิฏฐิเป็นเครื่องผูกพัน ทิฏฐิเป็นแหวน ทิฏฐิเป็นอนุสัย ทิฏฐิเป็นเหตุให้เดือดร้อน ทิฏฐิเป็นเหตุให้เร่าร้อน ทิฏฐิเป็นเครื่องร้อยกรอง ทิฏฐิเป็นเครื่องยึดมั่น ทิฏฐิเป็นเหตุให้ถื้อมิด ทิฏฐิเป็นเหตุให้ลูบคลำ (ขุ.ป.31/305/109)

ผลกระทบอีกประการหนึ่ง คือ มิจฉาทิฏฐิมมีส่วนทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติผิดทาง ซึ่งเป็นทางสุดโต่ง 2 ข้าง เรียกว่า อันตา 2 คือ ข้อที่ปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางที่ถูกต้อง คือมัชฌิมาปฏิปทา มี 2 ทาง คือ

1. กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข
2. อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน (วิ.ม.4/13/16)

2.1.4 ประเภทของมิจฉาทิฏฐิ

ประเภทของมิจฉาทิฏฐิ ในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการแบ่งไว้หลายประเภท โดยใช้ลักษณะทางด้านจำนวนข้อที่ธรรม เป็นหลักเกณฑ์ หลักในการจัดแบ่ง คือ ทิฏฐิ 2 ทิฏฐิ 3 ทิฏฐิ 6 ทิฏฐิ 10 ทิฏฐิ 16 ทิฏฐิ 26 และทิฏฐิ 62 ดังนี้

ทิฏฐิ 2 คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น 2 คือ

1. สัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป
2. อุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลก ซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป (ส.ข.17/179-180/96)

ทิฏฐิ 3 คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น 3 คือ

1. อภิริยทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
2. อเหตุกทิฏฐิ คือ ความเห็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
3. นัตถิกทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ (ม.ม.13/105/81)

ติดถายตนะ 3 คือ แตนเกิดลัทธิ ชุมนุหรือประมวลแห่งลัทธิ มี 3 ประการ คือ

1. ปุพเพกตเหตุวาท คือ ลัทธิกรรมเก่า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน

2. อิศสรนิมมานเหตุวาท คือ ลัทธิพระเป็นเจ้า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่

3. อเหตุปัจจัยวาท ลัทธิเสียงโชค เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง (อง.ต.ก. 20/5012167-169)

ทฤษฎีเหล่านี้พระพุทธานุศาสนากล่าวว่า เป็นแนวคิดที่ไม่มีเหตุผล มักถูกใช้อ้างถึงสืบ ๆ กันมา จัดอยู่ในประเภท “อกิริยทฤษฎี” คือเป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อผลของกรรมที่ถูกต้อง เป็นการอ้างผลของกรรมอย่างเลื่อนลอย หากเชื่อถือแล้ว จะก่อให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะและความพยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำและเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ และทฤษฎีเหล่านี้ ได้ก่อให้เกิดทัศนคติต่อเหตุเกิดสุขทุกข์ 3 ประการ คือ เชื่อว่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะกรรมเก่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะเทพเจ้าบันดาล และสุขทุกข์เกิดขึ้นเอง โดยไม่มีเหตุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทฤษฎีเกี่ยวกับเหตุเกิดสุขทุกข์ 3 ประการข้างต้นนั้นเป็นทฤษฎีที่พวกเดียรถีย์อ้างสืบต่อกันมา เมื่อบุคคลใดมีทฤษฎีดังกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว บุคคลนั้นย่อมรู้ไม่ได้ว่า กิจใดที่ตนควรหรือไม่ควรจะทำ เมื่อรู้ไม่ได้เช่นนี้แล้ว ย่อมไร้สติ ไร้หลักยึดจะมีธรรมอันชอบเฉพาะตนไม่ได้เลย ทฤษฎีเหล่านั้น เป็นทฤษฎีที่ผิด เป็นอกิริยทฤษฎี ดังพระพุทธดำรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเดียรถีย์ 3 อย่างนี้ ถูกบัณฑิตได้ถามซักไซ้ไล่เลียเข้า ย่อมอ้างลัทธิสืบ ๆ มา ตั้งอยู่ในอกิริยทฤษฎี 3 อย่าง คือ 1. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า สุขทุกข์ หรือทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่มีกรรมที่ได้ทำไว้แต่ก่อนเป็นเหตุ 2. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า สุข ทุกข์ หรือทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วน แต่มีการสร้างสรรค์ของอิสรชนเป็นเหตุ 3. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิวทัศน์ว่า สุข ทุกข์ หรือทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่หาเหตุหาปัจจัยมิได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลยึดถือการสร้างสรรค์ของอิสรชนไว้โดยความเป็น แก่นสาร ความพอใจ หรือความพยายามว่า กิจนี้ควรทำหรือว่ากิจนี้ไม่ควรทำ ย่อมจะมีไม่ได้ ก็เมื่อไม่ได้ ธรรมเนียมกิจและอกรณียกิจโดยจริงจึงมั่นคงดังนี้ สมณวาตะที่ขอบธรรมเฉพาะตน ย่อมจะสำเร็จไม่ได้แก่ผู้มีสติพื้นเพื่อน ไร้เครื่องป้องกัน” (อง.ต.ก.20/501/167 - 170)

ทฤษฎี 6 เป็นลัทธิของศาสดาทั้ง 6 ซึ่งเกิดร่วมสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปุณณกัสสปะ มัคชลิโคศาล อชิตเกสกัมพล ปุกุถกัจจายนะ นิครนถ์นาฏบุตร และสญชัยเวลัญฐบุตร ในสามัญญผลสูตร ได้กล่าวถึง แต่ละท่านด้วยข้อที่ความอย่างเดียวกัน ในติดตสูตร ว่า “เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ แสดงให้เห็นว่า ศาสดาทั้ง 6 คน เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากและเป็นที่เคารพนับถือของคนในยุคนั้น เคียงคู่กับพระพุทธานุศาสนา เราเรียนรู้ทฤษฎีหรือลัทธิเหล่านั้น ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีมาในสามัญญผลสูตร เป็นเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้า ตามที่ได้รับฟังมา

จากศาสตร์แต่ละท่านโดยตรง และบางส่วนจากทัศนคติการโต้ตอบระหว่างลูกศิษย์กับพระพุทธเจ้าบ้าง พุทธสาวกบ้าง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ปรากฏมีเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสนทนากับเจ้าลัทธิตั้ง 6 โดยตรงสักครั้งเดียว แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนก็คือ ทิฏฐิของครูทั้ง 6 มีแนวคิดที่แยกตัว ออกจากความเชื่อในคัมภีร์พระเวทอย่างเด็ดขาด อาจกล่าวได้ว่า ทิฏฐิเหล่านี้ได้ยืนยันแนวคิดที่อยู่ คนละฝักฝักกับความเชื่อดั้งเดิมของพวกพราหมณ์ มีเนื้อหาดังนี้

1. ปุรณกัสสปะ เป็นผู้ที่มีทิฏฐิว่า เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญหรือ ทำบาป ก็ไม่มีผลของการทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา ปุรณกัสสปะมีความเชื่อว่า จิตมีสภาพไม่เกาะ เกี่ยวกับการกระทำทางกาย เมื่อบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วก็ตาม กรรมนั้นจะไม่มีผลใด ๆ ต่อจิตเลย แม้แต่น้อย ดังที่คณะว่า “เมื่อบุคคลทำเองใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เปียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่น เปียดเบียน ทำให้เขาเศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้เขาเศร้าโศก ทำให้เขาลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ให้เขาลำบาก ดิ้นรนเอง ทำให้เขาดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ตัดที่ต่อปล้นไม่ให้เหลือทำโจรกรรมในเรือน หลังเดียว ชุมอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่เชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ปฐพีนี้ ให้เป็นลาน เป็นกองมั่งสะเดียวกัน บาปที่มีการ กระทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขาไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นเปียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเปียดเบียนบาปที่มีการกระทำเช่นนั้น เป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา” ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อกิริยวาท” คือเป็นแนวคิดที่ไม่ เชื่อผลของกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะดีหรือชั่วก็ตาม จะไม่ส่งผลใด ๆ ต่อบุคคลผู้กระทำความเลย (ที.สี.9/94/49)

2. มัคชลิโคศล เป็นผู้มีทิฏฐิว่า ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มี ปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง ไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้แม้การที่จะบรรลุถึงความ บริสุทธิ์พ้นทุกข์สิ้นเชิงในวิภูสงสารนี้ก็เป็นไปเอง มิใช่ด้วยการกระทำใด ๆ เป็นเหตุดังที่คณะว่า “ความเป็นไปในชีวิตของสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นความสุขหรือความทุกข์ ความบริสุทธิ์หรือไม่ บริสุทธิ์ ไม่มีเหตุปัจจัยให้เป็นไปเช่นนั้น สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้อนาถาไม่อาจช่วยตัวเองและผู้อื่นได้ไม่อาจ ถึงความหลุดพ้นได้ด้วยความพยายามของตนเอง การประพฤติพรหมจรรย์หรือการกระทำตบะ ย่อมไร้ผล ทั้งคนพาลและบัณฑิตมีความเท่าเทียมกัน คือจะต้องท่องเที่ยวเร่ร่อนไปตามกฎที่แน่นอน และจะถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่คลายหมดไปเอง” และว่า “ครุมัชลิ โคศล ได้กล่าวกะหม่อมฉันว่า ดูกรมหาบพิตร ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่ง สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองไม่เหตุ ไม่มีปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์ แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์ ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของผู้อื่น ไม่มีการกระทำของบุรุษไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มี เรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษสัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ

ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้งหกเท่านั้น” ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “นัตถิกวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อในความไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง (ที.สี.9/95/50-51)

3. อจิตกเสกัมพล เป็นผู้ทิฏฐิว่า ผลกรรมไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี การรู้แจ้งไม่มีบุคคลและสัตว์ไม่มี เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ ดังที่ศนะว่า “ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้ผูกเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินของปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลกคนเรานี้เป็นแต่ประชุมของมหาภูตทั้ง 4 เมื่อทำกาลกิริยาธาตุดิน ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟ ไปตามธาตุไฟ ธาตุลม ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเพียงเป็นที่ 5 จะห้ามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้ากลายเป็นกระดูกมีสีดุงสิ้นกพิราบ การเช่นสรวงมีเล่าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คนบางพวกพูดว่า มีผล ๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมขาดสูญ” ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าชีวิตเป็นสิ่งขาดสูญ เป็นวัตถุนิยมแบบสุดโต่ง เพราะเห็นว่าชีวิตเป็นเพียงการรวมตัวของวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุเท่านั้น (ที.สี.9/96/51-52)

4. ปุทธกัจจายณะ เป็นเจ้าลัทธิของนักวัตถุนิยม มีทิฏฐิว่า สภาวะ 7 กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือเนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลการกระทำใด ๆ ต่อกัน แม้การเอาผิดตัดศีรษะกันก็ไม่มีผู้ใดฆ่าใคร เป็นแต่เอาผิดผ่านช่องระหว่างสภาวะ 7 กองนี้เท่านั้น ดังที่ศนะว่า “สภาวะ 7 กองเหล่านี้ ไม่มีแบบอย่าง อันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ 7 กองเป็นไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะเป็นที่ 7 สภาวะทั้ง 7 กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นดุจยอดภูเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด สภาวะ 7 กองเหล่านั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ให้ฆ่าก็ดี ผู้เคียนก็ดี ผู้กล่าวให้ไต่ยินก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ 7 กองนั้น เพราะบุคคลจะเอาศาตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ แต่เป็นศาตราสอดไปตามช่องแห่งสภาวะ 7 กองเท่านั้น” ทิฏฐินี้จัดอยู่ใน 2 ประเภท คือ ประเภท “สัสสทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า สภาวะทั้ง 7 เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และประเภท “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการกระทำต่าง ๆ ไม่มีผลกระทบใด ๆ ต่อสภาวะทั้ง 7 นั้น นับเป็นวัตถุนิยมแบบสุดโต่งเช่นกัน เพราะเชื่อว่ามีเพียงวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุทั้ง 7 เท่านั้นที่เป็นจริง (ที.สี.9/97/52-53)

5. นิครนถ์นาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิของพวกนิครนถ์ซึ่งเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ คือ เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง จึงเป็นผู้ถึงที่สุด สำรวมและตั้งมั่นแล้ว ดังที่คณะว่า “พวกนิครนถ์ได้กล่าวกะเราว่า นาฏบุตรรู้ธรรมทั้งปวง เห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันพระศนะหมดทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินไปก็ตียีนก็ตี กลับก็ตี ตีนก็ตี ญาณทัศนะปรากฏอยู่ติดต่อเสมอไป นิครนถ์นาฏบุตรนั้นกล่าวอย่างนี้ว่าดูกรนิครนถ์ทั้งหลายผู้เจริญบาปกรรมที่พวกท่านทั้งหลายทำแล้วในกาลก่อนมีอยู่ ท่านทั้งหลายจะสลัดบาปกรรมนั้นเสียด้วยปฏิบัติพหุอันประกอบด้วยการกระทำได้ยากอันลำบากนี้ ข้อที่ที่ท่านทั้งหลายสำรวมกาย วาจาใจ บัดนี้ เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไปนี้ เพราะหมตกรรมเก่าด้วยตบะ เพราะไม่กระทำกรรมใหม่ ความไม่ถูกบังคับ (ด้วยกรรม) ต่อไปจึงไม่ถูกบังคับต่อไป ความสิ้นกรรมจึงมีเพราะสิ้นกรรม ความสิ้นทุกข์จึงมีเพราะสิ้นทุกข์ ความเวทนาจึงมีเพราะสิ้นเวทนา จักเป็นอันพวกท่านสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “ปุพเพกตเหตุวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่ากรรมเก่าเป็นตัวกำหนดชีวิตปัจจุบันทั้งหมด จึงเน้นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดกรรมเก่าเป็นแบบ “อตตกิลมณานุโยค” คือการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าการไม่สร้างกรรมใหม่เพิ่มก็จะทำให้ดับทุกข์ได้นั่นเอง (ที.สี.9/98/53-54)

6. สลยชัยเวลัฏฐบุตร เป็นเจ้าลัทธิของนักตรรกะ คือ ถ้าถามปัญหาว่า ข้อที่นั่นเป็นอย่างนั้น หรือหากข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้น ก็จะตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่ข้าพเจ้าไม่มีความเห็นตายตัวเช่นนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ ดังที่คณะว่า “ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้ามีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่าอย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้าไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่าไม่มี. . . ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดก็มิใช่ ไม่เกิดก็มิใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี เกิดก็มิใช่ ไม่เกิดก็มิใช่ ก็จะพึงตอบทูลว่าเกิดก็มิใช่ ไม่เกิดก็มิใช่ อาตมภาพมีความเห็นว่ามีอย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อมราวิกเขปะ” คือเป็นแนวคิดที่มีวาทะสายไปสายมาเหมือนปลาไหล ไม่มีจุดยืนเป็นของตนเองในปัญหาต่าง ๆ เช่น เมื่อถูกถามเรื่องโลกหน้า เรื่องผลกรรมดีกรรมชั่ว หรือเรื่องชีวิตหลังความตายว่า มีอยู่หรือไม่ ก็จะตอบเลี่ยงไปเลี่ยงมา โดยใช้ความสามารถทางตรรกะ โดยไม่พยายามยืนยันในเรื่องเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ ได้ ยิ่งสิ่งที่เป็นจริงด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางจะรู้ได้เลย หรือแม้ความรู้ว่าจะจะเป็นแนวทางให้รู้ได้บ้างเพื่อกำจัดอัญญาณ คือ ความไม่รู้ แต่ความรู้เช่นนั้นหาใช่เป็นสิ่งที่จริง ๆ ไม่ เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่อยู่นอกความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ เมื่อไม่สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ว่าเป็นอย่างไร การยืนยัน

ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปได้คือ การไม่กล่าวยืนยันสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่ามีจริงนั่นเอง จัดเป็นอุจเฉททิฏฐิ อย่างหนึ่ง (ที.สี.9/99/54-56)

ทิฏฐิ 10 คือ ความเชื่อมั่นบางอย่างเกี่ยวกับโลกและชีวิต ปรากฏในทิฏฐิ 10 ปัญหาทิฏฐิ 10 นี้มีชื่อเรียกว่า “อภัยกตปัญหา” คือ เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์หมายความว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ ได้แก่

1. เชื่อว่า โลกเที่ยง
2. เชื่อว่า โลกไม่เที่ยง
3. เชื่อว่า โลกมีที่สุด
4. เชื่อว่า โลกไม่มีที่สุด
5. เชื่อว่า ชีพ เป็นอันเดียวกันกับ สรีระ
6. เชื่อว่า ชีพ เป็นคนละอย่างกับ สรีระ
7. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีก
8. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว ไม่เกิดอีก
9. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี
10. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่

ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อันทคาทิกทิฏฐิ” คือ เป็นแนวคิดที่สมณพราหมณ์นอกพุทธ ศาสนายึดมั่นอย่างเด็ดขาดเป็นอย่างเดียวว่า ในทิฏฐิที่ขัดแย้งกันนั้น มีทิฏฐิเดียวเท่านั้นที่เป็นจริงทิฏฐิ อื่นเป็นเท็จ เหตุผลที่ทิฏฐิ 10 เป็นทิฏฐิที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงว่า ทิฏฐิเหล่านั้นเป็นโทษเป็นไปด้วย ความทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลส เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พระองค์ได้ทรงละทิฏฐิเหล่านั้นเสียแล้วไม่ ยึดถือแต่ประการใดเลย ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรโปกฺขุปาหะ เพราะข้อที่นั่นไม่ประกอบด้วย ประโยชน์ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความ คลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พยากรณ์” (ที.สี.8/292/270)

ทิฏฐิที่ปรากฏในทริฎีกา มีจำนวน 16 ประการ และมีความถือผิดของทิฏฐิอีก 130 ประการ ดังคำกล่าวที่ว่า “ถามว่า ทิฐิเท่าไร ตอบว่า ทิฐิ 16 ถามว่า ความถือผิดแห่งทิฐิเท่าไร ตอบว่า ความถือผิดแห่งทิฐิ 130” นอกจากนั้นยังมีความอธิบายเพิ่มเติมว่า “ความเห็นตามชั้นส่วนอดีตว่า นั้นของเรา เป็นทิฐิ 18 ทิฐิเหล่านั้นตามถือชั้นส่วนอดีต ความเห็นตามชั้นส่วนอนาคตว่า นั้นเป็นเรา เป็นทิฐิ 44 ทิฐิเหล่านั้นตามถือชั้นส่วนอนาคต อตฺตานุทิฐิมิวัตถุ 20 ว่า นั้นเป็นตัวตนของเรา เป็นสักกายทิฐิ มิวัตถุ 20 ทิฐิ 62 โดยมีสักกายทิฐิเป็นประธาน ทิฐิเหล่านั้น ตามถือชั้นทั้งส่วนอดีต และส่วนอนาคต” (ขุ.ป.31/359/165)

ทิฏฐิ 16 มีดังต่อไปนี้

1. อัสนาทิฎฐิ คือ ทิฎฐิที่หลงไหลยินดี (อัสนาทะ) ในสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขสมนัส 35 ประการ
2. อัตตานุทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้นรวมเป็น 20 ทิฎฐิ
3. มิจฉาทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่เห็นว่า สิ่งนั้น ๆ ไม่มี รวม 10 ประการ เช่นเดียวกับในทิฎฐิ 26 และอะชิตเกสสัมพล ในทิฎฐิของศาสดาทั้ง 6
4. สักกายทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้นรวมเป็น 20 ประการ เหมือนกับ ข้อที่ 2 อัตตานุทิฎฐิ
5. สัสสตทิฎฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุคือ ทิฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นด้วยความเห็นแต่ละอย่างใน 3 ประการ คือ เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้น รวม 15 ประการ
6. อุจเฉททิฎฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุคือ ทิฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นว่าเป็นตน รวม 5 ประการ
7. อันตคาหิกทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่มีความเห็นอันเป็นที่สุด (ยุดิ) ตายตัวลงไปว่า ทิฎฐินี้เท่านั้นจริง ทิฎฐิอื่นไม่จริง ใน 10 ประการ ซึ่งเมื่อจำแนกตามชั้น 5 และกลิน 5 ได้เป็น 50 ประการ
8. ปุพพันตานุทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่มีความเห็นเกี่ยวกับชั้นส่วนอดีต รวม 18 ประการ อย่างเดียวกับ ปุพพันตักปัปกาทิฎฐิ ในทิฎฐิ 62
9. อปรันตานุทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่มีความเห็นเกี่ยวกับชั้นส่วนอนาคต รวม 44 ประการ อย่างเดียวกับอปรันตักปัปกาทิฎฐิ ในทิฎฐิ 62
10. สังโยชนิกาทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่เป็นเครื่องผูกมัดตัวไว้ในภพ 18 ประการ
11. ทิฎฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่าเป็นเรา คือ ทิฎฐิที่สำคัญตนว่า นั่นเป็นเรา 18 ประการ
12. ทิฎฐิอันกางกั้นด้วยมานะของเรา คือ ทิฎฐิที่สำคัญตนว่า นั่นของเรา 18 ประการ
13. ทิฎฐิอันสัมปยุตด้วยอิตตวาทะ คือ ทิฎฐิว่าด้วย ตน ซึ่งเห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้น รวมได้เป็น 20 ประการ เหมือนกับ ข้อที่ 2 อัตตานุทิฎฐิ
14. ทิฎฐิอันสัมปยุตด้วยโลกวาทะ คือ ทิฎฐิว่าด้วยโลก ได้แก่การเห็นว่าโลกเที่ยงหรือไม่โลกมีที่สดุหรือไม่มี รวม 8 ประการ
15. ภวทิฎฐิคือ ทิฎฐิที่เชื่อว่า มีสภาวะของความเป็น (ภพ) ยึดติดอยู่กับความเป็น

16. วิภวทฤษฎี คือ ทฤษฎีที่เชื่อว่า ไม่มีสภาวะของความมีความเป็น ปฏิเสธความมีความเป็น (ขุ.ป.31/306/109)

ทฤษฎี 26 ปราภฏในทฤษฎีสังยุต ประกอบด้วย พระสูตร 26 พระสูตร พระสูตรเหล่านี้ กล่าว ว่า เพราะเหตุที่มีชั้น 5 และไปยึดมั่นในชั้น 5 จึงทำให้เกิดมีทฤษฎีขึ้น ได้แก่

1. สรรพสิ่ง คงอยู่ยั่งยืนอย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง
2. นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา
3. ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง
4. เราและของเราไม่มีข้อที่ 2 ถึง ข้อที่ 4 เหมือน ทฤษฎีที่มีชั้น 5 เป็นเหตุ
5. ผลกรรมไม่มีโลกนี้โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี การรู้แจ้งไม่มี บุคคลไม่มี เป็นเพียงธาตุ ดิน น้ำ ลม และไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ เช่นเดียวกับทฤษฎี 16 และทฤษฎีของอชิตะ เกสกัมพล
6. เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญหรือทำบาป ก็ไม่มีผลของการ ทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา เช่นเดียวกับทฤษฎีของปุณณะ กัสสปะ
7. ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง และไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งได้เช่นเดียวกับทฤษฎีของมักขลิโคศาล
8. สภาวะ 7 กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือ เนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลการกระทำใด ๆ ต่อกัน แม้เอามีดตัดศีรษะก็ไม่เป็นการฆ่าเป็น แต่เอามีดผ่านช่องว่างระหว่าง 7 กองนี้เท่านั้น ทุกสิ่งเป็นอยู่และเป็นไปเอง การบรรลุถึงความบริสุทธิ์ พ้นทุกข์ ก็เป็นไปเองในวิภวทฤษฎี นี้ มีใช้ด้วยการกระทำใด ๆ เช่นเดียวกับทฤษฎีของปุณณะกัจจายนะ
9. โลกเที่ยง
10. โลกไม่เที่ยง
11. โลกมีที่สุด
12. โลกไม่มีที่สุด
13. ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน
14. ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน
15. สัตว์ตายแล้วเกิดอีก
16. สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก
17. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี
18. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่
19. อตตาทที่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ
20. อตตาทที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ
21. อตตาทที่มีรูปและที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ

22. อตตาทที่มีรูปก็มีใจ ไม่มีรูปก็มีใจตายแล้วไม่สูญ
23. อตตาทที่มีสุขโดยส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ
24. อตตาทที่มีทุกขโดยส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ
25. อตตาทที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ตายแล้วไม่สูญ
26. อตตาทที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข ตายแล้วไม่สูญ (ส.ข.17/417-468/211-245)

จะเห็นได้ว่า ทิฏฐิ 16 และ ทิฏฐิ 26 นั้น ก็มีนัยเดียวกับทิฏฐิ ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ต่างแต่เป็นการรวบรวมทิฏฐิขึ้นมา เรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่ และเพิ่มเติมรายละเอียดให้มากขึ้น

ทิฏฐิ 62 เป็นแนวคิดที่อธิบายเรื่องทิฏฐิทั้งหมดในพระพุทธศาสนา มีการกล่าวไว้โดยละเอียด มีจำนวนถึง 62 ทิฏฐิเป็นทิฏฐิที่มนุษย์ทั้งหลายยึดถือกันอยู่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งจำแนกตามประเภทและที่มาของทิฏฐิได้ 62 ทิฏฐิปรากฏในพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่กล่าวปรารภเหตุการณ์กล่าวโต้แย้งกันของปริพาชกชื่อสุปิยะกับลูกศิษย์ชื่อพรหมทัตตมาณพ หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องศีล 3 ชั้น คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลแล้ว ก็ทรงแสดงทิฏฐิ 62 ประการของนักบวชสมณพราหมณ์ในครั้งนั้น ทรงอุปมาว่า เหมือนดาช่ายครอบงำความเชื่อของมนุษย์ให้ต้องเวียนวนอยู่ในวัฏฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนปลาที่ติดแหของชาวประมง ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง พวกที่ยึดที่สุดเบื้องต้นก็มี ยึดที่สุดเบื้องปลายก็มี พวกที่ยึดทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายคือ เห็นคล้อยตามทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายก็มี(พวกเขา) ปรารถนาที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย พุดจาแสดงความเห็นกันต่าง ๆ นา ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นถูกรอไว้ภายในตาช่าย ด้วยทิฏฐิ 62 เหล่านี้ อาศัยอยู่ในตาช่ายนี้ ดำผุด ๆ โผล่ ๆ อยู่เปรียบเหมือนชาวประมงผู้ขยัน และลูกมือของชาวประมงเอาตาช่าย (แห) มีตาละเอียดทอดลงสู่ห้วงน้ำเล็ก ๆ คิดว่าสัตว์ในห้วงน้ำตัวโตทุกชนิดจะติดอยู่ภายในตาช่ายดำผุด ๆ โผล่ ๆ อยู่ในตาช่ายนี้” (ที.สี.9/90/43-44)

ทิฏฐิ 62 จัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. ปุพพันตักัปปิณะ คือ ทิฏฐิที่ว่าด้วยความเป็นมาหรือจุดกำเนิดของสรรพสิ่ง มี 18 ประเภท
2. อปรันตักัปปิณะ คือ ทิฏฐิที่ว่าด้วยเป้าหมายหรือจุดสิ้นสุดของสรรพสิ่ง มี 44 ประเภท
 - กลุ่มปุพพันตักัปปิณะ แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มหลัก คือ
 - 1) สัสสวาทะ กลุ่มมีทิฏฐิว่าเที่ยง มี 4 ประเภท คือ
 - 1.1) ทิฏฐิว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ 1-100,000 ชาติ
 - 1.2) ทิฏฐิว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้เป็นกัป ๆ ตั้งแต่ 1-10 กัป
 - 1.3) ทิฏฐิว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้มากกัป ตั้งแต่ 10-40 กัป
 - 1.4) ทิฏฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่าโลกเที่ยง

- 2) เอกัจจัสสติกะ กลุ่มมีทิฏฐิว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง มี 4 ประเภท คือ
- 2.1) ทิฏฐิว่า พระพรหมเที่ยง แต่มนุษย์ที่พระพรหมสร้างไม่เที่ยง
 - 2.2) ทิฏฐิว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง พวกที่มีโทษเพราะเล่นสนุกสนาน (จิตทาปโทสิกา)
 - 2.3) ทิฏฐิว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง พวกที่มีโทษเพราะคิดร้ายผู้อื่น (มโนปโทสิกา) ไม่เที่ยง
 - 2.4) ทิฏฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า ตัวตนฝ่ายกายไม่เที่ยง ตัวตนฝ่ายจิต
- 3) อันตานั้นติกะ กลุ่มมีทิฏฐิว่ามีที่สุด และไม่มีที่สุด มี 4 ประเภท คือ
- 3.1) ทิฏฐิว่า โลกมีที่สุด
 - 3.2) ทิฏฐิว่า โลกไม่มีที่สุด
 - 3.3) ทิฏฐิว่า โลกมีที่สุด เฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ส่วนด้านกว้างหรือด้านขวางไม่มีที่สุด
 - 3.4) ทิฏฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า โลกไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่
- 4) อมราวิกเขปิกะ กลุ่มมีทิฏฐิพุดชัดสายไม่ตายตัวแบบปลาไหล มี 4 ประเภท คือ
- 4.1) ทิฏฐิของกลุ่มที่เกรงว่าจะพุดต จึ่งพุดปฏิเสธว่า อย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ ใช้อื่นก็ไม่ใช่ มิใช่ (อะไร) ก็ไม่ใช่
 - 4.2) ทิฏฐิของกลุ่มที่เกรงว่าจะยึดถือ จึ่งพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก
 - 4.3) ทิฏฐิของกลุ่มที่เกรงว่าจะถูกซักถาม จึ่งพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก
 - 4.4) ทิฏฐิของกลุ่มที่โง่เขลา จึ่งพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก และไม่ยอมรับหรือยืนยันอะไรเลย
- 5) อธิจจสมุปปันนะ กลุ่มมีทิฏฐิว่าสรรพสิ่งมีขึ้นเอง ไม่มีเหตุมี 2 ประเภท คือ
- 5.1) ทิฏฐิว่าสรรพสิ่งมีขึ้นเอง โดยไม่มีเหตุ เพราะเคยเกิดเป็นอสังขยัญสัตว์
 - 5.2) ทิฏฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า สรรพสิ่งมีขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ
- พวกอปรันตกับปินะ แบ่งเป็น 5 ประเภท คือ
- 1) สัญญิวาทะ กลุ่มที่มีทิฏฐิว่ามีสัญญา (ความจำได้หมายรู้) มี 16 ประเภท คือ
 - 1.1) ตนมีรูป
 - 1.2) ตนไม่มีรูป
 - 1.3) ตนทั้งมีรูปและไม่มีรูป
 - 1.4) ตนทั้งมีรูปก็ไม่ใช่และไม่มีรูปก็ไม่ใช่
 - 1.5) ตนมีที่สุด
 - 1.6) ตนไม่มีที่สุด

- 1.7) คนทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด
- 1.8) คนทั้งมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่
- 1.9) คนมีสัญญา เป็นอันเดียวกัน
- 1.10) คนมีสัญญาต่างกัน
- 1.11) คนมีสัญญาเล็กน้อย
- 1.12) คนมีสัญญาหาประมาณไม่ได้
- 1.13) คนมีสุขโดยส่วนเดียว
- 1.14) คนมีทุกข์โดยส่วนเดียว
- 1.15) คนมีทั้งสุขและทุกข์
- 1.16) คนไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

2) อสัญญิวาทะ กลุ่มที่มีทิฐิว่าไม่มีสัญญา (ไม่มีความจำได้หมายรู้) มี 8 ประเภท คือ ทิฐิวาทะตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 8 ในกลุ่มที่ 1 ทั้ง 8 ประเภทนี้ตายไปแล้วก็ไม่มีความจำได้หมายรู้

3) เนวสัญญานาสัญญิวาทะ กลุ่มที่มีทิฐิว่ามีสัญญาก็มีใช่ ไม่มีสัญญาก็มีใช่ มี 8 ประเภท คือ ทฤษฎีว่าตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 8 ในกลุ่มที่ 1 ทั้ง 8 ประเภทนี้ตายไปแล้ว มีสัญญาก็มีใช่ไม่มีสัญญาก็มีใช่

ทั้ง 3 กลุ่มนี้ รวมเรียกว่า อุทธมาฆตนิกา คือ พวกที่มีความเห็นเกี่ยวกับสภาพเมื่อตายไปแล้ว จะเป็นอย่างไร

4) อุจเฉทวาทะ กลุ่มที่มีทิฐิว่า ขาดสูญ มี 7 ประเภท คือ

- 4.1) คนที่เป็นของมนุษย์และสัตว์
- 4.2) คนที่เป็นของทิพย์ มีรูป กินอาหารหยาบ
- 4.3) คนที่เป็นของทิพย์ มีรูป สำเร็จจากใจ
- 4.4) คนที่เป็นอากาศาสนัญจายตนะ
- 4.5) คนที่เป็นวิญญาณัญจายตนะ
- 4.6) คนที่เป็นอากิญจัญญายตนะ
- 4.7) คนที่เป็นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

ทั้ง 7 ประการนี้มีความเชื่อว่า เมื่อสิ้นชีพแล้วขาดสูญ ไม่เกิดอีก

5) ทิฐิธัมมนิพพาน กลุ่มที่มีทิฐิที่เห็นสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน มี 5 ประเภท คือ

- 5.1) ทิฐิว่า การเพียบพร้อมด้วยกามคุณ 5 เป็นนิพพานอย่างยอดในปัจจุบัน

5.2) ถึง 5.5) ทิฏฐิว่า การเพียบพร้อมด้วยฉันทที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 เป็นนิพพานอย่างยอดเยี่ยมในปัจจุบัน

ในที่สุดแห่งพระสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปโดยใช้กระบวนการปฏิบัติจนสรุปบาทว่า สมณพราหมณ์ทุกคนที่มีทิฏฐิ 62 ประการนี้ ย่อมได้เสวยอารมณ์เพราะอายตนะ 6 เพราะเหตุที่เสวยอารมณ์จึงเกิดตัณหา เพราะเหตุที่มีตัณหาจึงมีความยึดมั่นถือมั่น เพราะเหตุที่มีความยึดมั่นถือมั่น จึงมีภพ เพราะเหตุที่มีภพ จึงชาติ เพราะเหตุที่มีชาติ จึงมีความตาย ความเศร้าโศก ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และความคับแค้นใจ สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมติดอยู่ในข่ายความเห็นทั้ง 62 เหมือนปลาติดข่าย ส่วนตถาคตเป็นผู้ละตัณหาอันนำไปสู่ภพได้แล้ว กายจึงดำรงอยู่ตราบใด ก็มีผู้แลเห็น เมื่อกายทำลายไปแล้วก็ไม่มีผู้แลเห็น

ด้วยเหตุนี้ ทิฏฐิตั้งที่กล่าวมาแล้วนั้น สามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิฏฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฏฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างทิฏฐิสุดโต่งทั้งสองข้างนั้น พระพุทธศาสนาได้ประกาศแนวคิดทางสายกลางเป็นสัมมาทิฏฐิ มีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในการประกาศแนวคิดทางสายกลาง คือ เรื่องเล่าว่า ทิมพรุกขะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำที่ละข้อที่ว่า

1. สุขและทุกข์ตนกระทำเอง
2. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้
3. สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วย
4. สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีผู้อื่นกระทำให้ก็มีใช่

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบแต่ละข้อที่นั้นว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น และเมื่อทิมพรุกขะทูลขอให้พระองค์อธิบายเรื่องสุขและทุกข์ พระองค์ตรัสว่า เราไม่กล่าวว่า สุขและทุกข์ตนกระทำเอง และเราก็ไม่กล่าวว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ เราแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้น เพราะมีปัจจัยต่าง ๆ เริ่มด้วยอวิชชา ต่อเนื่องกันไปเป็นเหตุเมื่อดับปัจจัยอันเป็นเหตุได้แล้ว ทุกข์ทั้งมวลก็จะดับไป เช่นเดียวกับในอเจลกัสสปสูตร อเจลกัสสปได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำทำนองเดียวกับที่ทิมพรุกขะได้ทูลถาม ซึ่งก็ได้รับคำตอบอย่างเดียวกันและได้รับคำอธิบายจากพระองค์ด้วยว่า การถือว่า ทุกข์ตนกระทำเองนั้น เป็นสัสสตทิฏฐิและการที่ถือว่า ทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ นั้น เป็นอุจเฉททิฏฐิ (ส.นิ.16/49/17)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงกระบวนการของการเกิดทุกข์ในลักษณะกระบวนการที่เป็นหลักปฏิบัติจนสรุปบาทหรืออหิปปัจจยตา โดยไม่ระบุเจาะจงไปว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตนเองหรือบุคคลอื่นกระทำ คำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นแนวคิดใหม่และเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปยากที่จะเข้าใจ เพราะเป็นคำสอนที่หลุดพ้นจากการยึดติดทางความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ผูกพันอยู่กับ

ความมีอยู่เป็นอยู่ของเทพเจ้า และความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของมนุษย์ ในขณะที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องกระบวนการของการเกิดทุกข์และดับทุกข์แต่ผู้คนส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อในเรื่องความมีอยู่ความเป็นอยู่ของเทพเจ้าและตัวตน และอีกกลุ่มหนึ่งยังมีความเชื่อเลยไปถึงความไม่อยู่ไม่เป็นอยู่ของสรรพสิ่ง คือ ปฏิเสธภาวะทุกอย่างว่าไม่มีจริงดังนั้น เราอาจสามารถจัดแบ่งกลุ่มทฤษฎีได้ 2 แนวคิดหลักๆ คือ

1. ทฤษฎีว่าด้วยความมีความเป็น เป็นความเชื่อที่ยอมรับว่า มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง คือ ความงมงายด้วยการยึดถือผิดด้วยความติดยึดอยู่ในภพ เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็น เรียกว่า ภพทฤษฎี คือ ชอบที่จะบันเทิงอยู่ในภพ ไม่น้อมไปในธรรมเพื่อความดับภพ มีความเชื่อในชีวิตปัจจุบัน เป็นกามสุขัลลิกานุโยค และความเชื่อในชีวิตหลังความตายเป็นสัสสตทฤษฎี โดยยังยึดติดในความเชื่อเรื่องภพภูมิต่าง ๆ เช่น สวรรค์ และพรหมโลก

2. ทฤษฎีว่าด้วยความไม่มีความไม่เป็น เป็นความเชื่อปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริงคือ ความงมงายด้วยการยึดถือผิดในความไม่มีจริง เป็นความเชื่อที่เล่นเลยความเป็นอนัตตาไปเป็นทฤษฎีที่เชื่อว่าไม่มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็นที่แท้จริง เรียกว่า วิภวทฤษฎีโดยได้พัฒนามาจากความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด คือ วัฏฏสังสาร โดยเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้เองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เป็นอกิริยทฤษฎีและอูจเฉททฤษฎี และในขณะเดียวกันบางกลุ่มก็หลงเชื่อในเหตุปัจจัยที่ไม่ถูกต้อง ทำให้ยึดถือการปฏิบัติที่ผิดทางด้วยอัตตกิลมณานุโยค คือ การประพฤติทรามตนให้ลำบากเพราะความเชื่อว่าเป็นทางหลุดพ้นจากการเกิดอีก

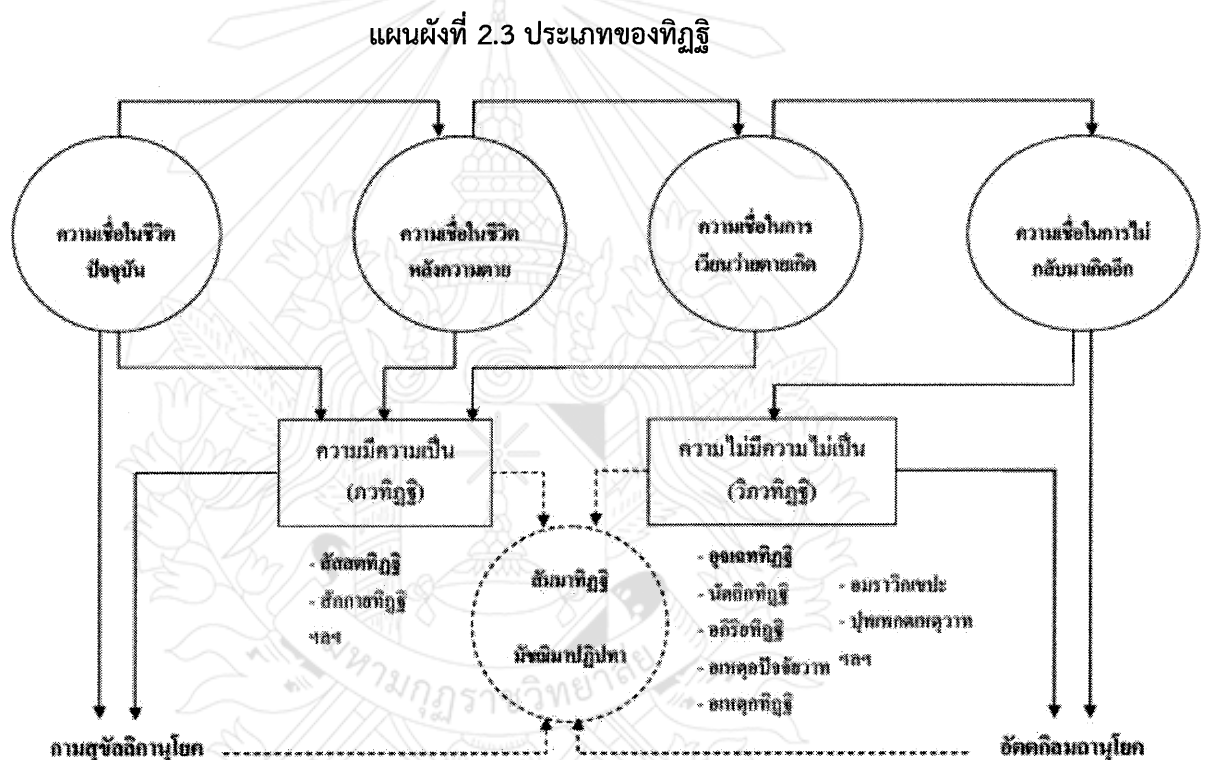
ผู้ยึดถือทฤษฎี 2 อย่างนี้ ย่อมไม่บรรลุถึงความดับทุกข์ ผู้ยึดถือทฤษฎีใด ย่อมมีสัญญาวิปริต เพราะทฤษฎีนั้น ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นความเป็นจริงของการเกิดและการดับไปด้วยหลักปฏิจสมุปบาท ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย และเพื่อดับความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขานั้น ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรกัจจანะ โลกนี้ โดยมากอาศัย ส่วน 2 อย่าง คือ ความมี 1 ความไม่มี 1 ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลก ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลก ย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความมีในโลกย่อมไม่มีโลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวส (ความยึดมั่น) แต่พระอริยสาวกย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบาย และอุปาทานนั้น อันเป็นอภินิเวสและอนุสัย อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับ พระอริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล กัจจานะ จึงชื่อว่าสัมมาทิฐิ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุด ข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้ง 2 นั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้เพราะอวิชชานั้นแหละดับ

ด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้” (ส.นิ.16/42-44/15)

สรุปว่า ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถจัดแบ่งลักษณะของมัจฉาทิฎฐิได้ 4 ประเภท และสามารถสรุปได้ใน 2 หลัก คือ

1. ทิฎฐิเชิงหลักการ ได้แก่ สัสสตทิฎฐิ และอุจเฉททิฎฐิ
2. ทิฎฐิเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค และอตตกิลมณานุโยค

ซึ่งผลจากการศึกษา จะนำไปสู่การจัดประเภทของมัจฉาทิฎฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุนิพพานในบทต่อไป

2.2 มัจฉาทิฎฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุนิพพาน

การนำเสนอประเภทของมัจฉาทิฎฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุนิพพาน โดยพิจารณาจากประวัติภูมิหลังและลักษณะอุปนิสัยส่วนบุคคล เพื่อจัดแบ่งให้มีความสัมพันธ์กับคำสอนที่ใช้เพิกถอนมัจฉาทิฎฐิ สามารถจัดแบ่งกลุ่มพุทธสาวกได้ 4 ประเภท คือ 1) พุทธสาวกประเภทอตตกิลมณานุโยค 2) พุทธสาวกประเภทกามสุขัลลิกานุโยค 3) พุทธสาวกประเภทสัสสตทิฎฐิ และ 4) พุทธสาวกประเภทอุจเฉททิฎฐิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 พุทธสาวกประเภทอัครกิลมณานุโยค

พุทธสาวกกลุ่มนี้ เคยมีวิถีชีวิตอยู่ในข้างใดข้างหนึ่งอย่างสุดโต่งมาก่อน โดยเฉพาะการประพฤติทรามานตนในแบบอัครกิลมณานุโยค ประกอบด้วยวรรณะพราหมณ์ที่ประพฤติพรต ออกบวช เล็งผลจากการปฏิบัติตนเพื่อหลุดพ้น และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นวรรณะแพศย์ คือ เป็นบุตรของมหาเศรษฐี ที่มีวิถีชีวิตอยู่ในโลกียสุขอย่างบริบูรณ์ต่อมาได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วได้รับฟังคำสอน เกี่ยวกับหลักมัชฌิมาปฏิปทาโดยตรง มีดังนี้

พระปัญจวัคคีย์ประกอบด้วย พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นหัวหน้า และบุตรพราหมณ์อีก 4 ท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะนั้นถือเป็นผู้เดียวที่อายุมากที่สุด ท่านเป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ชื่อว่า โทณวัตถุใกล้กับเมืองกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ เดิมชื่อว่า โกณฑัญญะ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาเล่าเรียนจบไตรเพทและความรู้เรื่องตำราทายลักษณะ เมื่อพระพุทเจ้าประสูติได้ 5 วันท่านยังเป็นพราหมณ์หนุ่มได้รับคัดเลือกในกลุ่มพราหมณ์ทั้ง 8 คนจากพราหมณ์ 108 คนให้เป็นผู้ตรวจและทำนายพระลักษณะ ขณะนั้นโกณฑัญญะพราหมณ์ยังเป็นหนุ่ม มีอายุอ่อนกว่าพราหมณ์ 7 คน และเป็นผู้ทำนายคติของพระพุทเจ้าเป็นทางเดียวว่า จะเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งแต่นั้นก็ตั้งใจไว้ว่า ถ้าพระพุทเจ้าเสด็จออกทรงผนวชเมื่อใด ตนยังมีชีวิตอยู่จักออกบวชตามเมื่อนั้น ต่อมา ครั้นเมื่อทราบข่าวว่าพระพุทเจ้าเสด็จออกทรงผนวชแล้ว จึงได้ออกติดตาม พร้อมกับบุตรพราหมณ์อีก 4 ท่าน คือ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิซึ่งล้วนเป็นบุตรพราหมณ์ในเมืองกบิลพัสดุ์ เมื่อคราวพระมหาบุรุษประสูติใหม่พราหมณ์ผู้บิดาของท่านทั้งหมดได้รับเชิญเลี้ยงโภชนาหารในพระราชพิธีทำนายพระลักษณะ แต่ก็หมัดหวังในการที่จะได้เห็นพระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะตนมีอายุมากแล้ว จึงได้ส่งบุตรของแต่ละคนไว้ว่า เมื่อพระพุทเจ้าเสด็จออกทรงผนวชแล้ว ให้ติดตามเสด็จเมื่อนั้น ครั้นเมื่อพระพุทเจ้าเสด็จออกทรงผนวชแล้ว จึงพากันออกบวชเป็นฤๅษีติดตามอุปฐากพระพุทเจ้าพวกปัญจวัคคีย์นี้นิยมลัทธิการประพฤติทรามานตน แต่เมื่อพระพุทเจ้าเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติ ก็พากันละทิ้งพระพุทเจ้าไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีแคว้นกาสิ เมื่อพระพุทเจ้าบรรลุประสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงแสดงไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ และเมื่อทรงตรัสเทศนาแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ได้บรรลุธรรมเป็นกลุ่มแรก ต่อมาแสดงธรรมอนัตตลักษณะสูตร จึงบรรลุอรหัตผล (วิ.ม.4/12/14) ในกลุ่มนี้พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องจากพระพุทเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้รัตตัญญู แปลว่า ผู้รู้ราตรีนาน คือ ท่านเป็นผู้บวชก่อนพระภิกษุรูปอื่นทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

พระโสณโกฬิวิสะ เป็นบุตรของอุสภเศรษฐี ในเมืองจัมปา แคว้นอังคะ เมื่ออยู่ในครรภ์มารดาจนคลอด พวกชาวเมืองนำเครื่องบรรณาการมาให้แก่เศรษฐีเป็นอันมาก เมื่อคลอดแล้วมีผิวพรรณงดงาม จึงมีชื่อว่า โสณะ โสณเศรษฐีบุตรเป็นคนสุขุมลชาติฝามีฝ่าเท้าอ่อนนุ่มและมีสีแดงดังดอกขบา มีขนอ่อนสีเขียวเหมือนแก้วมณีละเอียดอ่อนนอกขึ้นมาที่ฝ่าเท้าทั้งสอง ท่านได้รับการเลี้ยง

ดูอย่างสุขสบายหรรษา เรื่องเล่าว่า บิดาท่านได้สร้างปราสาท 3 ฤดู ให้คนใช้จัดอาหารที่ประณีต ข้าวสารีที่นำมาหุงบริโภคเป็นชนิดดีเลิศ ปลุกขึ้นเองในเนื้อที่ 60 ไร่ มีการดูแลข้าวสารีด้วยน้ำ 3 ชนิด คือ น้ำธรรมดา น้ำผสมน้ำนม และน้ำผสมน้ำหอม และมุงบังด้วยผ้าขาว เพื่อป้องกันสัตว์และแมลงรบกวน หลังการบริโภคอาหารแต่ละมื้อท่านจะล้างมือด้วยน้ำหอม นอกเหนือจากนี้ท่านยังเป็นคนรักการเล่นดนตรี กล่าวว่่า ท่านมีความชำนาญในการตีพิณมาก เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้ชาวบ้านทุกหมู่บ้านในแคว้นอังคะมาประชุมพร้อมกันที่ลานพระราชวังเพื่อรับพระราชโองบาย ในขณะที่เดียวกันก็รับสั่งให้อุสภเศรษฐีส่งโสณเศรษฐีบุตรเข้าเฝ้า เพราะประสงค์จะทอดพระเนตรฝ่าเท้าที่แปลกประหลาดของเขา หลังจากนั้นจึงรับสั่งให้ชาวบ้านและโสณเศรษฐีบุตรไปเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงแสดงอนุพุพิภคาและอริยสัจ 4 เมื่อธรรมเทศนาจบลง โสณเศรษฐีบุตรมีความเลื่อมใสจึงขออุปสมบทแล้วจึงเดินทางไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ป่าสีตวัน เมืองราชคฤห์ ด้วยความเพียรกล้า เดินจงกรมไม่หยุดจนฝ่าเท้าแตก แต่ก็ไม่บรรลुरुธรรมใดๆ จนกระทั่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาเทศนาธรรมให้ฟังอีกครั้ง จึงได้บรรลุอรหัตผล (วิ.ม.5/1/1) ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านผู้ปรารภความเพียร

พระสุภุตติเป็นบุตรของสุมนเศรษฐี ในเมืองสาวัตถีเมื่ออนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ทำการฉลองพระวิหารเชตวัน ท่านพร้อมกับมหาเศรษฐี ได้เข้าไปฟังธรรมเทศนาแล้ว ท่านเกิดศรัทธาเลื่อมใสอยากจะทำอุปสมบท จึงทูลขออุปสมบท ครั้นได้อุปสมบท ท่านบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ด้วยการพิจารณาการปฏิบัติทางสายกลาง ท่านจึงได้รับความยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้เจริญธรรมวิหาร คือ เจริญทานประกอบด้วยเมตตา และเป็นทักษิณียบุคคล (ขุ.เถร.32/23/67)

พระนาลกะ เป็นบุตรของน้องสาวอสิตดาบส หรือกาฬเทวิลดาบส ในเมืองกบิลพัสดุ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประสูติ กาฬเทวิลดาบสไปเยี่ยมเยียน ได้เห็นพระลักษณะถูกต้องตามตำราพยากรณ์ของพรหมณ์ว่า พระองค์จะเสด็จออกทรงผนวช แล้วจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงกลับมาแนะนำให้นาลกะหลานชายออกบวชประพฤติพรตเป็นดาบส คอยพระองค์อยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวชได้ตรัสรู้แล้ว นาลกะได้ทราบข่าว จึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามปัญหาโมไนยปฏิบัติพระองค์ที่ทรงพยากรณ์ให้เมื่อเวลาจบพยากรณ์ปัญหา นาลกะเกิดความเลื่อมใส จึงทูลขออุปสมบท เมื่อได้อุปสมบทแล้วทูลลาพระพุทธเจ้าเข้าป่า ปฏิบัติธรรมก็ได้บรรลุอรหัตผล ท่านเป็นผู้ปฏิบัติในโมไนยปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จะคงมีชีวิตอยู่ไม่นาน กล่าวกันว่า ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งๆ จะมีพระสาวกผู้บำเพ็ญโมไนยปฏิบัติเพียงองค์เดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนานี้ พระนาลกะ ถือเป็นผู้เดียวที่บำเพ็ญเพียรด้วยโมไนยปฏิบัติขั้นสูงสุด ทำให้ท่านเมื่อบรรลุอรหัตผลแล้ว จึงดำรงอายุสังขารอยู่ได้เพียง 7 เดือนก็นิพพาน ด้วยอริยาบถยืนประนมมือฟังภูเขาหิงคุละ หันหน้าไปยังทางที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์แคว้นมคธ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จ

มาพร้อมกับพระภิกษุหลายรูป รับสั่งให้มาปนกิจศพและนำอัฐิไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์เพื่อให้พุทธบริษัทได้บูชาสักการะ (ขุ.อ.25/388/347-348)

2.2.2 พุทธสาวกประเภทกามสุขัลลิกานุโยค

พุทธสาวกกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตอยู่ในโลกียสุข คือ กามสุขัลลิกานุโยค ส่วนใหญ่เป็นวรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มพราหมณ์ที่ยังประพฤติดรองเรื่อนอยู่ ได้แก่ บุโรหิต บุตรพราหมณ์ หรือเป็นผู้ประกอบอาชีพเป็นคณาจารย์ ถือเป็นกลุ่มปัญญาชนของสังคมได้รับการศึกษาเรียนรู้จบไตรเพท เป็นผู้ที่มีปัญญา แต่ยังประพฤติดรองเรื่อนอยู่ก่อนบวช โดยได้รับการพึงธรรมเทศนามีชื่อว่าอนุพุททิกถาเป็นเบื้องต้น ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาออกบวช โดยพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน คือ พุทธสาวกกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เคยได้รับการบำรุงบำเรอทางวัตถุอย่างบริบูรณ์และได้รับการเรียนรู้ในศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ ในครั้งพุทธกาลเป็นอย่างดีดังนี้

พระยสะ เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสีมีฐานะร่ำรวย มีบ้านสามหลังในสามฤดู มีชีวิตสุขสบาย และเดินออกจากบ้านเพราะความรู้สึกเบื่อหน่ายในกาม หลังจากเห็นภานางบำเรอในปราสาทนอนหลับเคลื่อนไหวกลาดเหมือนซากศพในป่าช้า ท่านมีชีวิตคล้ายคลึงกับพระพุทเจ้าครั้งที่ทรงเสด็จหนีออกบวชมาก และด้วยเหตุนี้ทำให้ท่านเปล่งอุทานว่า ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องที่หนอ เดินไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทเจ้าทรงได้ยินจึงตรัสว่า ที่นี่ไม่วุ่นวายที่นี่ไม่ขัดข้องเชิญมาที่นี่เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ยสกุลบุตรได้ยินเกิดฉงนใจจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทเจ้าตรัสเทศนาอนุพุททิกถาและอริยสัจ 4 ทำให้ท่านบรรลุธรรมขั้นโสดาปัตติผล และเมื่อได้ฟังอีกครั้งหนึ่งก็บรรลุอรหัตผลตั้งแต่เป็นคฤหัสถ์ ต่อมามีสหายอีก 54 คน ปราภภูชื่อ 4 องค์คือ พระวิมลละ พระสุพาหุ พระปุลณชิและ พระควัมปติซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐี ในเมืองพาราณสีเช่นกัน ได้ชักชวนกันมาฟังธรรมจนบรรลุอรหัตผล (วิ.ม., เล่มที่ 4, ข้อที่ 25, หน้า 24) นับเป็นกลุ่มพุทธสาวกกลุ่มที่สอง รวมไปถึงกลุ่มภททวัคคีย์ ซึ่งเป็นกลุ่มชายหนุ่มเจ้าสำราญ 30 คน ทำให้ชาวเมืองพาราณสีเป็นพุทธสาวกกลุ่มใหญ่กลุ่มแรก ๆ ต่อจากกลุ่มพระปัญจวัคคีย์

พระมหากัจจายนะ เป็นบุตรของติปิติวัจฉพราหมณ์บุโรหิตของพระเจ้าจันตปัชโชต ในเมืองอุชเชนีแคว้นอวันตี ส่วนมารดาชื่อจันทนบทุมา ท่านมีรูปกายงามจึงมีชื่อว่า กัจจายนะ ได้เรียนจบไตรเพท เมื่อบิดาเสียชีวิตแล้วได้รับตำแหน่งเป็นบุโรหิตแทนบิดา ต่อมาพระเจ้าจันตปัชโชตได้ทรงทราบข่าวพระพุทเจ้า จึงตรัสสั่งกัจจายนบุโรหิตให้ไปทูลเชิญเสด็จ ท่านมีความประสงค์ออกบวชจึงทูลลาจะบวชด้วย เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงเดินทางออกจากเมืองอุชเชนีพร้อมด้วยบริวาร 7 คน พากันเข้าไปเฝ้าพระพุทเจ้า เมื่อพระพุทเจ้าองค์ตรัสเทศนาสั่งสอนธรรม ในเวลาจบเทศนาได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกันทั้ง 8 คน จึงทูลขออุปสมบท ครั้นได้อุปสมบทแล้ว จึงทูลเชิญอาราธนาพระองค์เสด็จไปเมืองอุชเชนี พระพุทเจ้ารับสั่งให้ท่านไปเผยแผ่แทนที่บ้านเกิดของท่านเอง ท่านจึงกลับไปประกาศพระพุทศาสนาให้พระเจ้าจันตปัชโชตและชาวเมืองให้เลื่อมใสจำนวนมาก

เมื่อครั้งที่ท่านพำนักอยู่ ณ ภูเขาปวัตตะ แขวงเมืองกรุงพระ ในแคว้นวันตีท่านเป็นผู้ที่ทูลขอให้ พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขพระพุทธบัญญัติบางข้อที่ ซึ่งขัดข้อซึ่งต่อภูมิประเทศ นอกจากนั้นแล้วท่านยัง เป็นผู้มีความสามารถในการอธิบายความแห่งคำย่อให้พิสดาร เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดง ภัทเทกรัตตสูตรโดยย่อแล้ว เสด็จลุกเข้าไปสู่วิหารที่ประทับ พวกภิกษุไม่ได้โอกาสที่จะทูลถาม เนื้อความที่พระองค์ตรัสโดยย่อ ให้เข้าใจกว้างขวาง จึงขอให้ท่านอธิบายให้ฟัง ท่านก็อธิบายให้ฟังโดย พิสดาร ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ได้กราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสสรรเสริญพระมหากัจจายนะว่าเป็นคนมีปัญญา สามารถขยายเนื้อความได้ตามที่ทรง ประสงค์ จึงทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะด้านผู้อธิบายเนื้อความย่อให้พิสดาร (ขุ.อป.33/121/120)

พระมหาปันถกะ เป็นบุตรในธิดาของธนะเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ท่านทั้งสองได้รับการ อุปถัมภ์เลี้ยงดูจากเศรษฐีผู้เป็นตา จนเจริญวัย มหาปันถกะได้ไปฟังการเทศนาธรรมของพระพุทธเจ้า กับเศรษฐีผู้เป็นตา ที่พระเวฬุวันมหาวิหารเป็นประจำ แล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสต้องการบรรพชา จึงก็อนุญาติเศรษฐีผู้เป็นตา เมื่ออนุญาติแล้ว นำไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลให้ทรงทราบ ทรงให้ พระภิกษุรูปหนึ่งบรรพชาให้เป็นสามเณร ครั้นเมื่ออายุครบ 20 ปีแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุได้ปฏิบัติ ธรรมก็บรรลอรหันตผล ท่านทูลอาสาจะรับหน้าที่เป็นภัตตคหะคณคือ ผู้จัดแจงดูแลการรับนิมนต์ ภัตตอาหาร และเป็นได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้เจริญภาวนา (ขุ.อป.26/368/293)

พระกาฬทายี เป็นบุตรของมหาอำมาตย์ ในเมืองกบิลพัสดุ์เป็นสหชาติ คือ เกิดพร้อม กับ พระพุทธเจ้า ผู้ที่เกิดพร้อมในวันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า เรียกว่า สหชาติมี 7 คือ ต้นไม้มหาโพธิ์ พระนางยโสธรา (พิมพา) มารดาพระราหุล ขุมทองทั้ง 4 ช้างพระที่นั่ง ม้ากัณฐกอัครราช ฉันทน์ อำมาตย์ กาฬทายีอำมาตย์เมื่อเจริญวัยได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เป็นผู้ที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับ พระพุทธเจ้ามาก ท่านมีความรู้เชี่ยวชาญในนิติศาสตร์เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวช ได้ตรัสรู้ แล้ว ประทับอยู่ในเมืองราชคฤห์พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระพุทโธบิดาทรงทราบข่าว มีพระราช ประสงค์จะทอดพระเนตร จึงมีพระราชโองการรับสั่งใช้อำมาตย์คนหนึ่งให้ไปทูลเชิญเสด็จอำมาตย์รับ พระราชโองการแล้วพาบริวารไปเฝ้าพระบรมศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาจนบรรลอรหันตผล พร้อมด้วย บริวารทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย ครั้นอุปสมบทแล้ว ไม่ได้ทูลเชิญ และไม่ได้ส่งข่าวให้ พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อไม่เห็นพระโอรสเสด็จมาและไม่ได้ทราบข่าว ด้วย จึงใช้อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารพันหนึ่งไปอีก อำมาตย์ก็ไปบวชเสีย ไม่ส่งข่าวให้ทราบถึง 9 คน แล้ว ในครั้งที่ 10 จึงตรัสสั่งให้กาฬทายีอำมาตย์ ซึ่งเป็นคนคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า ให้ไปทูลเชิญเสด็จ กาฬทายีอำมาตย์ทูลลาบวชด้วย เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วพาบริวารไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ พระวิหารเวฬุวัน ได้ฟังธรรมเทศนาบรรลอรหันตผลแล้ว พร้อมด้วยบริวารทูลขออุปสมบท ครั้นกาฬทายีอำมาตย์ได้อุปสมบทแล้ว เมื่อถึงฤดูหนาว ท่านเห็นเป็นกาลอันสมควรที่จะทูลเชิญ พระพุทธเจ้า จึงกราบทูลพรรณนาหนทางที่จะเชิญเสด็จ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปเมืองกบิลพัสดุ์ และ

ท่านได้เดินทางล่วงหน้าไปก่อน แจ้งข่าวแก่พระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบส่วนพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นพุทธบริวารเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ถึงเมืองกบิลพัสดุ์เสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม พระกาฬทายีได้เทศนาสั่งสอนประชาชนให้เกิดความเลื่อมใสมากมาย จึงได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านผู้ยังสกุลที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (ขุ.อป.33/136/162)

พระภัททิยะ เป็นพระราชบุตรของนางศากยภัณฑาพระนามว่า กาฬโคธราชเทวีเมืองกบิลพัสดุ์เมื่อเจริญวัยได้เสวยราชสมบัติสืบศากยวงศ์ ต่อมาภายหลังอนุรุทธกุมารได้ชักชวนให้ออกผนวช ตอนแรกเจ้าภัททิยะไม่พอใจจะออกผนวชด้วย ในที่สุดก็จำเป็นต้องยอมผนวช สละราชสมบัติเสด็จออกไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อนุปิยนิคม แคว้นมัลละ พร้อมด้วยพระราชบุตรองค์อื่น ๆ ครั้นได้อุปสมบทแล้ว และได้บรรลุอรหัตผล หลังจากนั้นท่านก็มักเปล่งอุทานเสมอว่า สุขหนอๆ เพราะเมื่อครั้งเป็นกษัตริย์นั้นมีความวิตกกังวลต่อพระราชกรณียกิจมาก และหวาดสะดุ้งต่อภัยต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรตลอดเวลา (วิ.จ.7/345/107) เนื่องจากท่านเกิดในตระกูลสูง และได้เป็นกษัตริย์เสวยราชสมบัติมาแล้ว ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้เกิดในตระกูลสูง

พระมหากัปปินะ เป็นพระราชบุตรของกษัตริย์เมืองกุกกุฏวัตินปัจจุบันชนบท เมื่อพระราชบิดาสวรรคตก็ได้สืบราชสมบัติมีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า อโนชาเทวี เป็นพระราชธิดาของกษัตริย์ในเมืองสาละ แคว้นมัททะ มีอุปนิสัยชอบทรงม้าเที่ยวสืบข่าวต่าง ๆ ต่อมาทราบข่าวเรื่องพระพุทธเจ้าจากพ่อค้าที่มาจากเมืองสาวัตถี ทรงเกิดโสมนัสยินดี ประกาศสละราชสมบัติ เสด็จข้ามแม่น้ำ 3 สายไปเฝ้า ด้วยพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า เมื่อพระพุทธเจ้าทราบจึงเสด็จมารับที่ใต้ร่มไทรใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทกาคา และได้ทรงแสดงธรรมโปรด ก็บรรลุโสดาปัตติผล เมื่ออุปสมบทแล้ว ก็บรรลุอรหัตผล เมื่อท่านได้รับพระพุทธานุญาตให้เป็นผู้สั่งสอนบริวารของท่านจำนวนพันรูปจนบรรลุอรหัตผล ด้วยเหตุนี้ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านให้โอวาทแก่ภิกษุ (ขุ.อป.33/123/125)

พระโสณกุฎิกัณณะ เป็นบุตรของอุบาสิกาชื่อว่า กาฬิซึ่งเป็นผู้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นกุฎุมพีที่ฐานะร่ำรวย เพราะชื่อของท่านคือ กุฎิกัณณะ มีความหมายว่า ผู้มีตุ้มหุราคานึ่งโกฏิ เมื่อครั้งพระมหากัปปินะ อาศัยอยู่ที่ภูเขาบวัตตะ แขวงเมืองกुरूมระ ในแคว้นอวันตีมารดาของโสณกุฎิกัณณะ เป็นอุปัชฌายิกาของท่าน เมื่อโสณกุฎิกัณณะได้ฟังธรรมเทศนาของท่านเกิดความเลื่อมใสได้แสดงตนเป็นอุบาสก และเป็นผู้อุปัชฌากท่านด้วย ต่อมามีความปรารถนาจะบวช จึงเข้าไปหาพระมหากัปปินะ บอกความประสงค์ให้ท่านทราบ ท่านได้ชี้แจงแก่โสณอุบาสกถึงการประพฤติพรหมจรรย์ แนะนำให้บำเพ็ญศาสนปฏิบัติในทางฆราวาส แต่โสณอุบาสกมีศรัทธาแรงกล้าปรารถนาเพื่อจะบวช จึงได้อ้อนวอนอยู่เนือง ๆ ในที่สุดก็ให้บวชเป็นสามเณรเท่านั้น เพราะในวันตีชนบทมีภิกษุน้อย จะหาสงฆ์มีจำนวน 10 รูป ให้อุปสมบทได้ยาก ล่วงไป 3 ปี โสณกุฎิกัณณะจึงได้อุปสมบท

(วิ.ม.5/20/23) เมื่อได้อุปสมบทแล้ว ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตผล เพราะต้องการเห็นพระพุทธเจ้า จึงไปลาพระมหากัจจายนะให้อนุญาต และได้ฝากให้ท่านกราบทูลถึงการปฏิบัติพระวินัยบางอย่างอันไม่สะดวกแก่ภิกษุผู้อยู่ในชนบท เมื่อเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี พระองค์ทรงตรัสสั่งให้พระอานนตจัดแจงที่พักในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระองค์ทรงรับสั่งให้ท่าน ถวายเทศนาธรรม ท่านได้แสดงพระสูตรแสดงวัตถุ 8 ประการ ด้วยเสียงไพเราะ พระพุทธองค์ทรงสดับแล้วตรัสสาธุการ พระโสณกุฎิกัณณะ ได้กราบทูลความที่พระอุปัชฌาย์สั่งไว้ พระพุทธองค์ทรงพระอนุญาติผ่อนปรนให้ตามความประสงค์ เมื่อท่านอยู่ในที่ประทับของพระพุทธเจ้าพอสมควรแก่กาลแล้ว ได้กราบทูลถวายบังคมลากลับมายังสำนักพระมหากัจจายนะตามเดิม ครั้นกลับมาแล้ว ได้แสดงธรรมเทศนาที่ได้ถวายแก่พระพุทธเจ้าให้มารดาของท่านฟังอีก ท่านจึงได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้แสดงธรรมด้วยถ้อยคำอันไพเราะ (ขุ.เถร.26/345/276)

พระนันทกะ เป็นบุตรของเศรษฐีเมืองสาวัตถีได้พบพระพุทธเจ้า ในวันที่พระองค์เสด็จเข้าเมือง ได้ขออุปสมบทในวันที่พระพุทธองค์ทรงรับพระวิหารเชตวัน บำเพ็ญจนบรรลุอรหัตผลท่านเป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรมแก่บริษัท 4 ซึ่งแจงให้เป็นที่พอใจ และเข้าใจได้ง่าย มีเรื่องเล่าว่า ท่านสอนเรื่องอายตนะ 6 ประการแก่หมู่ภิกษุณีจนได้บรรลุโสดาปัตติผล และพากันขึ้นชмыินดีในธรรมเทศนาของท่าน พระพุทธเจ้าทรงทราบ ในวันรุ่งขึ้นรับสั่งให้ไปแสดงธรรมสั่งสอนภิกษุณีอีก จนให้บรรลุอรหัตผลทั้งหมด พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะด้านผู้ให้อิโวกาทแก่ภิกษุณี (ขุ.อป. 33/135/160)

พระโสภิตะ เป็นบุตรพราหมณ์เมืองสาวัตถีแคว้นโกศล ได้รับการศึกษาทางด้านอักษรสมัยในลัทธิพราหมณ์ วันหนึ่งได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า บังเกิดศรัทธาขออุปสมบทบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา 4 เป็นผู้มั่งคั่งสิ่งสมวสี 5 คือ ความคล่องแคล่ว ความชำนาญ 5 ประการ คือ 1) อาวัชชนวสีความชำนาญคล่องแคล่วในการนี้ก ตรวจองค์ฌานที่ตนได้ออกมาแล้ว 2) สมาปัชชนวสีความชำนาญคล่องแคล่วในการที่เข้าฌานได้รวดเร็วทันที 3) อธิชฌานวสีความชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะรักษาไว้มิให้ฌานจิตนั้นตกภวังค์ 4) วุฏฐานวสี ความชำนาญคล่องแคล่วในการจะออกจากฌานเมื่อใดก็ได้ตามต้องการ 5) ปัจจเวกขณวสีความชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาทบทวนองค์ฌาน และมีความชำนาญในปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องระลึกชาติในหนหลัง พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะด้านปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ขุ.อป. 32/133/182)

พระขทรวินยเรวตะ เป็นน้องชายคนสุดท้องของพระสารีบุตร เมื่ออุปสมบทแล้ว ท่านได้ไปบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าไม้ตะเคียน จึงได้นามของท่านนั้นเป็นคำนำหน้าชื่อว่า ขทรวินยเรวตะ เมื่อท่านมีอายุ 8 ปี มารดาบิดามีความประสงค์ให้ท่านเป็นผู้สืบวงศ์ตระกูล จึงพาไปขอหมั้นหมายเด็กหญิงคนหนึ่งไว้และได้กำหนดพิธีแต่งงาน ท่านเกิดความเบื่อหน่ายในการอยู่ครองเรือน เมื่อเสร็จพิธีในวัน

มงคลสมรส ในระหว่างทางกลับบ้าน เรวัตตามาพบกับเด็กหญิงนั่งมาในรถคันเดียวกัน ในระหว่างทางเรวัตตามาพบหาอุบายหลบหนีไป เข้ามาหาภิกษุที่อยู่ในป่าขอบรรพชา ภิกษุเหล่านั้นทราบว่าเป็นน้องชายของพระสารีบุตรก็ให้บรรพชา เพราะพระสารีบุตรได้สั่งว่า ถ้าเรวัตตะน้องชายเข้ามาขอบวชในสำนักก็ให้บวช ไม่ต้องขอรับอนุญาตจากบิดามารดา เพราะบิดามารดาของท่านเป็นมิถิชาทิฏฐิฉะนั้น พวกภิกษุให้เรวัตตะบวชเป็นสามเณรแล้ว ส่งข่าวไปให้พระสารีบุตรทราบท่านมีความประสงค์จะมาเยี่ยม จึงได้ทูลลาพระพุทธเจ้าถึง 2 ครั้ง พระองค์ตรัสห้ามให้ยับยั้งรอกอยู่จนเมื่อท่านได้อุปสมบทแล้ว จึงคิดหนีพวกญาติพากันมาติดตาม จึงจาริกไปถึงป่าไม้ตะเคียนได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุ อรหันตผล พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะด้านผู้อยู่ในป่า (ขุ.เถร.26/275/246)

พระนันทะ เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์เมืองกบิลพัสดุ์กับพระนางมหาปชาบดีโคตมีมีฐานะเป็นพระอนุชาต่างพระราชมารดาของพระพุทธเจ้า พระราชบิดาคาดหวังว่าจะให้สืบราชสมบัติ เป็นที่รักใคร่ของพระประยูรญาติมาก เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์นั้นทกumarถูกชักนำออกผนวชด้วยความไม่สมัครใจในวันเดียวกับที่ท่านเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับนางชนบทกัลยาณีเพราะความเคารพในพระพุทธเจ้า ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติธรรมได้คิดอยากจะลาสิกขา เพราะยังมีความรักในนางชนบทกัลยาณี พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้กุศโลบายสอนพระนันทะโดยให้พบกับหญิงสาวที่สวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี และทรงรับประกันว่าท่านจะได้ในสิ่งที่ปรารถนานี้ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องตั้งใจปฏิบัติธรรม ท่านจึงตั้งใจปฏิบัติธรรมแต่ถูกล้อเลียนจากภิกษุอื่นว่าเป็นคนรับจ้าง ท่านรู้สึกละอายใจจึงหลีกออกจากหมู่และตั้งใจว่าจะปฏิบัติธรรมเพื่อปลดเปลื้องตนเองจากคำกล่าวนั้น จนกระทั่งบรรลุอรหันตผล (ขุ.ธ.25/67-70/74-77) โดยพื้นฐานทางอุปนิสัยแสดงให้เห็นว่าเดิมพระนันทะเป็นผู้ที่มีจิตลุ่มหลงในราคะจริตและมีอารมณ์อ่อนไหวในความรักรักใคร่มาก หลังบรรลุอรหันตผล ทำให้ท่านมีอุปนิสัยเปลี่ยนไป คือ เป็นผู้สำรวมระวังอินทรีย์ และได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านการสำรวมระวังอินทรีย์ 6

พระลูกณฏกภัททิยะ เป็นบุตรของเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ครั้งหนึ่งท่านไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระวิหารเชตวัน เพื่อฟังธรรมเทศนา แล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใสอยากจะทำบวช ครั้นได้บวชแล้ว ปฏิบัติธรรมจนบรรลุพระโสดาปัตติผล ต่อมา ท่านได้เข้าหาพระสารีบุตร ได้นั่งสนทนาธรรมิกถากับท่าน เมื่อนั่งสนทนาอยู่จิตของท่านก็ได้บรรลุอรหันตผล เนื่องจากท่านมีรูปร่างไม่งามเล็กและเตี้ย ทำให้พระภิกษุสามเณรปฤชนที่ไม่รู้จักท่านมักกระทำการหยอกล้อเพราะคิดว่าเป็นสามเณรน้อย ท่านได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีเสียงไพเราะ (ขุ.อป.33/131/149)

พระกิมพิละ เป็นศากยราชตระกูล เมืองกบิลพัสดุ์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดพระประยูรญาติแล้ว เสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์ไปประทับอยู่ที่อนุปิยนนิคมอัมพวนารามของมัลล กษัตริย์และได้ออกผนวชตามคำชักชวนของพระอนุรุทธะ เมื่อเห็นดีด้วย จึงได้พากันเสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระราชบุตรองค์อื่น ๆ ครั้นได้อุปสมบทแล้วทั้งสองก็ได้บรรลุอรหันตผล

พระรัฐपालะ เป็นบุตรของเศรษฐีชาวอุลโลโกฏฐิตนิคม แคว้นกุรุเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นกุรุพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ถึงอุลโลโกฏฐิตนิคม พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวบ้านให้เกิดความเลื่อมใส และรัฐपालะทูลขออุปสมบท แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติว่าไม่ให้บวชกุลบุตรที่บิดามารดาไม่อนุญาต รัฐपालะจึงไปอ้อนวอน มารดาบิดา แต่มารดาบิดาไม่ยอม รัฐपालะเสียใจมากจึงประท้วงด้วยการนอนไม่ลุกขึ้น และอดอาหาร มารดาบิดาจึงไปหาสหาย รัฐपालะขอให้ช่วยห้ามปราม แต่ก็ห้ามปรามไม่ได้จึงเข้าไป ชี้แจงเหตุผลให้ฟัง จนมารดาบิดาของรัฐपालะเห็นด้วย แต่มีข้อที่แม้ว่า บวชแล้วขอให้กลับมาเยี่ยมบ้าง เมื่อรัฐपालะทราบวามารดาบิดาอนุญาตแล้ว ก็ดีใจบริโภคาหารพอร่างกายมีกำลังจึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท ครั้นบวชแล้วไม่นาน ประมาณกึ่งเดือน พระพุทธเจ้าเสด็จจากอุลโลโกฏฐิตนิคม ไปประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี พระรัฐपालะตามเสด็จไปด้วย ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตผล จึงถวายบังคมลาจากเมืองสาวัตถีเที่ยวจาริกไปถึงอุลโลโกฏฐิตนิคม พักอยู่ที่มิกจิวัน พระราชอุทยานของพระเจ้าโกรพยะ ในอุลโลโกฏฐิตนิคม กษัตริย์แคว้นกุรุในเวลาเช้าได้เข้าไปบิณฑบาตใกล้บ้าน นางทาสีเห็นท่านแล้วก็จำได้ จึงบอกแก่มารดาบิดา บิดามารดาจึงได้นิมนต์ให้ไปฉันในเรือน ในวันรุ่งขึ้น แล้วอ้อนวอนให้ท่านลาสิกขา แต่ก็ไม่สมประสงค์เนื่องจากท่านเป็นผู้บวชด้วยศรัทธาและก่อนบวชได้ก็แสนยากลำบาก จึงได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านผู้บวชด้วยศรัทธา (ม.ม.13/423/298)

พระวักลีเป็นบุตรของพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถีแคว้นโกศล เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาจนจบไตรเพท แต่ก็ไม่ปรากฏว่าท่านเป็นพราหมณ์ผู้เคร่งครัด โดยอุปนิสัยท่านเป็นคนรักสวยรักงามและมัวเมาหลงใหลในรูปได้ง่าย วันหนึ่ง ท่านได้เห็นพระพุทธเจ้า ก็บังเกิดความศรัทธาชื่นชมในพระรูปโฉมของพระองค์อย่างแรงกล้า เกิดความต้องการอยากจะได้เห็นทุกเมื่อจึงขออุปสมบทเพื่อจักได้เห็นพระองค์ตลอดเวลา ครั้นบวชแล้ว ก็ไม่ปฏิบัติธรรม มัวเมาเที่ยวดูพระรูปโฉมของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน ท่านก็ยังไม่ละเลิก เมื่อจวนถึงวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธานุญาตประณามขับไล่ท่านจึงเกิดความน้อยใจ หนีขึ้นไปบนยอดเขาชิวภูฏเพื่อฆ่าตัวตาย แต่เมื่อนึกถึงพระโอวาทที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอีกครั้ง ก็ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทา เมื่อลงมาถวายบังคมพระพุทธเจ้าที่เฉพาะพระพักตร์ จึงทรงยกย่องไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านสัตถาวิมุตติคือ พ้นจากกิเลสด้วยความศรัทธา (ขุ.อุ.33/122/122)

พระกุมารกัสสปะ เป็นบุตรของธิดาเศรษฐี ในเมืองราชคฤห์มีชื่อเรียกว่า กุมารกัสสปะ เพราะได้รับการเลี้ยงดูเครื่องบำรุงเลี้ยงอย่างราชกุมาร มารดาของท่านมีความปรารถนาอยากจะทำบวชตั้งแต่แรกยังรุ่นสาว ได้อ้อนวอนขออนุญาตจากบิดา แต่ไม่ได้รับอนุญาต ต่อมานางมีสามีตั้งครุภักก่อนนางปฏิบัติสามีอย่างดีแล้วอ้อนวอนขอบรรพชา เมื่อสามีอนุญาต ได้ไปบวชอยู่ในสำนักของนางภิกษุณี ซึ่งเป็นฝ่ายของพระเทวทัตต์ ภายหลังนางมีครรภ์แก่พวกภิกษุณีเกิดความรังเกียจ จึงได้นำนางไปหาพระเทวทัตต์ให้ตัดสินชำระอธิกรณ์ พระเทวทัตต์ตัดสินให้สึกเสีย นางเกิดความเสียใจและได้พานาง

ไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำริจะชำระความจริงให้ปรากฏ จึงรับสั่งให้พระอุบาลีชำระอธิกรณ์ และให้เชิญตระกูลใหญ่ ๆ ในเมืองสาวัตถี มีนางวิสาขา และอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น มาพร้อมกัน พวกพิสูจน์ ก็รู้ชั่วนางมีครรภ์ตั้งแต่ครั้งยังไม่ได้บวช จึงได้ตัดสินใจให้นางมีสิบลูกธิดาอยู่เมื่อนางภิกษุณีมีครรภ์ครบกำหนดแล้วก็คลอดบุตรเป็นชาย พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบจึงได้ทรงรับเอาไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม และให้นามว่า กัสสปะ ท่านเจริญวัยขึ้นด้วยเครื่องบำรุงเลี้ยงเช่นเดียวกับพระราชกุมาร จนทั้งหลายจึงได้เรียกว่า กุมารกัสสปะ วันหนึ่ง กุมารกัสสปะลงไปเล่นกับพวกเด็กด้วยกันที่สนาม ได้ตีเด็กที่เล่นด้วยกัน ถูกตำเอารำลึกเด็กไม่มีพ่อแม่ ตี กุมารกัสสปะได้ฟังดังนั้นจึงเข้าไปกราบทูลพระราชอาพระองค์จึงตรัสบอกความจริง กุมารกัสสปะเกิดความสลดใจ จึงขอพระบรมราชานุญาตออกบวชพระองค์ก็ทรงอนุญาต ได้พาไปบวช ครั้นเมื่อมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทเป็นภิกษุปฏิบัติอยู่ก็ยังไม่ได้บรรลุนิพพาน จึงกลับมาอยู่ที่อันธวัณวิหาร สหายของท่านซึ่งเป็นภิกษุเคยบำเพ็ญสมณธรรมร่วมกันในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บรรลุอนาคามีผล ตายแล้วไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ได้ลงมาหาท่าน แล้วผูกปัญหาให้ 15 ข้อที่ สั่งว่าให้ไปถามพระพุทธเจ้า พระกุมารกัสสปะก็ไปทำเหมือนอย่างนั้น ครั้นได้ฟังปัญหาพยากรณ์ 15 ข้อที่แล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา (ม.มู.12/289/197) เนื่องจากท่านมีความสามารถแสดงธรรมแก่บริษัท 4 ได้อย่างพิสดาร มีข้อที่อุปมาอุปไมยพร้อมทั้งเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ฉลาดในอุบายสั่งสอนบริษัท จึงได้รับยกย่องว่า เป็นเอกทัคคะด้านผู้แสดงธรรมเทศนาได้อย่างละเอียดพิสดาร

พระกุนทธานะ เป็นพราหมณ์ในเมืองสาวัตถีได้รับการศึกษาจนจบไตรเพท เมื่อเข้าสู่วัยชรา ได้ฟังธรรมเทศนา เกิดความเลื่อมใสจึงได้อุปสมบท ตั้งแต่วันที่ได้อุปสมบท ปรากฏมีรูปผู้หญิงเดินติดตามท่านไปข้างหลัง คนอื่นสามารถแลเห็นได้แต่ท่านไม่เห็นรูปนั้น เมื่อไปบิณฑบาตเขาก็ได้ถวายภิกษาแก่ท่านสองส่วนเพื่อสำหรับผู้หญิงของท่านด้วย ตั้งแต่นั้นมา จึงพากันเรียกท่านว่า กุนทธานะ แปลว่า พระธนะผู้ชั่วช้าลามก ส่วนพวกภิกษุที่ไม่รู้ความจริงก็พากันรังเกียจ จึงไปบอกให้อนาถบิณฑิกเศรษฐีให้ขับไล่ออกจากวิหาร อนาถบิณฑิกเศรษฐีทราบความจริงก็ไม่ขับไล่จึงบอกแก่นางวิสาขามหาอุบลิกา นางก็ไม่ขับไล่เหมือนกัน จึงพากันไปร้องเรียนพระเจ้าปเสนทิโกศล ให้พระองค์ขับไล่ออกจากแคว้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปสู่พระวิหารด้วยพระองค์เอง ทรงพิสูจน์ได้ความจริงแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใส รับสั่งให้ไปรับบิณฑบาตในพระราชวังพวกภิกษุจึงพากันดิ้นรนทั้งพระกุนทธานะและพระราชอา พระกุนทธานะโกรธจึงกล่าวโต้ตอบกลับไปบ้าง ครั้นพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงตรัสเตือนว่า กรรมเก่ายังไม่ทันหมดก็สร้างกรรมใหม่เสียแล้ว แล้วทรงแสดงเหตุแห่งเรื่องรูปหญิงสาวนั้นให้พวกภิกษุทราบความจริง เมื่อพระโกณฑธานะมีจิตใจที่สงบขึ้น เพราะไม่กังวลกับคำพูดเสียดสี บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกับการหายไปของรูปหญิง

สาวที่ติดตามหลังท่าน ภายหลังท่านได้ยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะด้านผู้จับสลากภัตร เป็นปฐม (ขุ.อ.32/33/85)

พระปุลณมันตานีบุตร เป็นบุตรพราหมณ์ ในบ้านพราหมณ์ชื่อว่า โทณวัตถุใกล้เมือง กบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ เป็นบุตรของน้องสาวของพระอัญญาโกณฑัญญะ คือ นางมันตานีพราหมณ์ท่าน ได้รับการศึกษาจนจบไตรเพท เป็นผู้เชี่ยวชาญในตำราทาลักษณะ ซึ่งเป็นวิชาเก่าแก่ที่สืบทอดกันมา ของตระกูลพราหมณ์บ้านโทณวัตถุ ท่านได้รับการชักชวนให้อุปสมบทโดยพระอัญญาโกณฑัญญะผู้ เป็นลุง บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ปฏิภาของท่านนั้น ทราบได้จากการที่ครั้งหนึ่งเพื่อนภิกษุ ชาวชาติภูมิประเทศของท่านได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ครั้งเมื่อประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์และได้กราบทูล ว่า พระปุลณมันตานีบุตร เป็นผู้ที่พวกภิกษุชาวชาติภูมิประเทศยกย่องว่า เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สัจ เจียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ พรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติและวิมุตติญาณทัส สนะ แล้วยังเป็นให้ผู้อื่นอโงหาญ แนะนำชี้แจงชักชวนเพื่อนภิกษุอื่น ๆ ปฏิบัติตามด้วย (ม.ม.12/292/201) นอกจากนั้น ท่านยังได้สั่งสอนพระอานนท์จนบรรลุโสดาปัตติผล ด้วยกถาวัตถุ 10 และการได้สนทนากับพระสารีบุตรในเรื่องกถาวัตถุ 10 นี้พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องสรรเสริญว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ เป็นธรรมกถึก

พระโยสยะ เป็นบุตรของชาวประมง ในเมืองสาวัตถีแคว้นโกศล บิดาเป็นหัวหน้าของ ชาวประมง ท่านกำเนิดพร้อมกับบุตรชายของลูกชาวประมงคนอื่น ๆ หัวหน้าชาวประมงผู้เป็นบิดา ทราบว่าเด็กในบ้านนั้นเกิดพร้อมกันในวันเดียวกันกับบุตรของตน จึงได้ขออุปถัมภ์เลี้ยงดูแก่เด็กทุกคน เพื่อต้องการให้เป็นสหายกัน เมื่อเด็กเหล่านั้นทั้งหมดเติบโตขึ้น วันหนึ่งพากันไปจับปลาในแม่น้ำ อจิรวดี ได้ปลาทองใหญ่ตัวหนึ่ง แต่มีกลิ่นปากเหม็นมาก พวกชาวประมงพากันส่งเสียงยินดีจะนำไป ถวายพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตร จึงรับสั่งให้คนห้ามปลาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พอ ถึงที่เฝ้าแล้วปลานั้นก็อ้าปาก กลิ่นปากเหม็นตลบ พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งว่าปลานี้เคยเป็นภิกษุชื่อว่า กบิลในสมัยพระพุทธศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพหุสูตมีบริวารมาก แต่ประพฤติด้อย ทรนในพระธรรมวินัย ครั้นรับสั่งดังนั้นแล้วจึงตรัสกบิลสูตร ในเวลาจบเทศนา บุตรชาวประมง ทั้งหมดเกิดความเลื่อมใส ทูลขอบรรพชาอุปสมบท เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน พระโยสยะพร้อมด้วยพระภิกษุที่เป็นสหาย พากันมาเฝ้าพระองค์ครั้นมาถึงแล้วได้พูดคุยกับพวกภิกษุ ในวัดเสียงดังลั่น จนได้ยินถึงพระกรรณ พระพุทธองค์โปรดรับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้า ทรงประณาม ขับไล่ไม่ให้อยู่ในสำนักของพระองค์พวกภิกษุเหล่านั้นจึงพากันถวายบังคมกระทำประทักษิณ แล้วหลีก ไป จาริกถึงฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา เขตแดนเมืองเวสาลีพากันทำกุฏิและมุงบังด้วยใบไม้เข้าพรรษาที่นั่น ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตผลพร้อมกันทั้งหมดภายในพรรษานั้น ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกมายัง กรุงเวสาลีประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน จึงรับสั่งให้พระอานนท์ มาเรียกมาเข้าเฝ้า ครั้นมาถึงที่เฝ้าแล้ว ได้เห็นพระองค์นั่งเข้าอเนยฺชาสมาธิอยู่ พวกท่านรู้พากันนั่ง

เข้าอเนญชาสมาธิตาม ส่วนพระอานนท์เห็นพระบรมศาสดาประทับนั่งอยู่จึงทูลเตือนถึง 3 ครั้งว่าภิกษุอาคันตุกะมานั่งอยู่นานแล้ว จึงตรัสบอกว่าพระองค์กับภิกษุอาคันตุกะเหล่านี้ นั่งเข้าอเนญชาสมาธิอยู่ (ขุ.ธ.25/71/77)

พระปิณฑโกลการทวาชะ เป็นบุตรพราหมณ์การทวาชโคตร บุโรหิตของพระเจ้าอุเทนเมืองโกสัมพี แคว้นวังสะ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาเล่าเรียนจบไตรเพท มีความรู้มาก ได้เป็นอาจารย์ใหญ่สอนลูกศิษย์จำนวน 500 คน แต่ท่านมีอุปนิสัยกินจุ มีความโลภในอาหาร ไม่รู้จักอิ่ม ทำให้ลูกศิษย์พากันทอดทิ้งท่านไป จึงเดินทางไปเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เพื่อสอนมนต์ความรู้ แต่ท่านก็หาเลี้ยงชีพลำบาก เพราะเมืองราชคฤห์มีเจ้าลัทธินิยม ทำให้ท่านมีลาภสักการะน้อย จึงเที่ยวไปขอกินอาหารกับพวกลูกศิษย์ตามบ้านอย่างไม่เหมาะสม เหตุนั้น จึงมีชื่อว่า ปิณฑโกลการทวาชะ แปลว่าการทวาชะผู้แสวงหาก่อนข้าว เมื่อเห็นว่าพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกมีลาภสักการะมาก จึงมีความประสงค์จะอุปสมบทบ้าง จึงไปทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงประทานอนุญาตให้ เมื่อบวชแล้วก็เที่ยววิณฑบาตโดยไม่รู้จักประมาณ พระพุทธเจ้าทรงทราบอุปนิสัยจึงทรงใช้อุบายให้ท่านรู้จักประมาณในการวิณฑบาตและบริโภคอาหาร เมื่อท่านได้รับการสั่งสอน จึงเกิดความสลดใจ บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ท่านเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ 3 ประการคือ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ และปัญญาธิทรีย์ ในวันที่บรรลุอรหัตผล ท่านถืออาสนะเครื่องลาดไปสู่บริเวณวิหารปูลาดแล้ว เทียบบันลือสีหนาทด้วยวาจาว่า ผู้ใดมีความสงสัยมรรคหรือผล ผู้นั้นจงถามเราเถิด ท่านมักกล่าวในที่ประชุมสงฆ์แม้ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ท่านก็บันลือสีหนาทเช่นนั้น (ส.ม.19/1003/244) อาศัยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่า เป็นผู้เอตทัคคะด้านผู้บันลือสีหนาท

พระอุบาลี เป็นบุตรของนายช่างกลบ ในเมืองกบิลพัสดุ์ ได้รับตำแหน่งเป็นนายภาษามาลาแห่งเจ้าศากยวงศ์เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์แล้วเสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์ไปประทับอยู่ที่อนุปิยนิมคมอัมพวันารามของมัลลกษัตริย์ ศากยกุมาร 5 พระองค์ คือ ภัททิยะ อนุรุทธะ อานันทะ ภคฺ กิมพิละ และโกถิยกุมาร คือ เทวทัตต์ เสด็จออกจากเมืองเพื่อจะออกบวชในพระพุทธศาสนา อุบาลีเป็นนายภาษามาลาได้ติดตามออกไปด้วย พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อนุปิยนิมคม แคว้นมัลละ ทูลขออุปสมบท ก่อนจะอุปสมบท พวกเจ้าศากยทูลขอให้พระพุทธองค์ให้อุปสมบทอุบาลีก่อน เมื่อพระอุบาลีอุปสมบทแล้ว ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุอรหัตผล ท่านได้ศึกษาทรงจำพระวินัยและมีความแม่นยำชำนาญมาก เป็นผู้สามารถวินิจฉัยอธิกรณ์ 3 เรื่อง คือ การตัดฉก วัตถุอุชุกวัตถุและกุมารกัสสปวัตถุ และการกล่าวถึงสัตตศาสนา 9 ประการด้วยเหตุนี้จึงได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ทรงพระวินัย (ขุ.อป.32/8/34) ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 ท่านได้เป็นผู้วิสันนาในส่วนพระวินัยปิฎก

พระสาครตะ เป็นบุตรพราหมณ์เมืองสาวัตถีแคว้นโกศล เจริญวัยแล้วได้ฟังธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงได้อุปสมบท ปฏิบัติธรรมจนได้มานสมาบัติ 8 มีความสามารถในองค์มานมาก ต่อมา

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในเจตียชนบท ได้ดำเนินไปบ้านภัททกาคาม เมืองโกสัมพีพระองค์ได้ประทับอยู่ในบ้านนั้น พระสาครเตได้ตามเสด็จไปด้วย ท่านแสดงความสามารถปราบพญานาคมีฤทธิ์เดชกล้า ชื่อว่า อัมพตภูษนาท ที่ทำน้ำชื่อว่า อัมพะ ชาวบ้านพากันมีความชื่นชมยินดีมีความประสงค์จะหาของอย่างดีมาถวาย เมื่อพระสาครเตบิณฑบาต จัดถวายสุราอ่อนสีแดงทุกหลังคาเรือน จนทำให้ท่านมีเม้ามลิมสติ เมื่อออกจากเมืองก็ล้มลงที่ประตูเมือง พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงรับสั่งให้พยุ่งไปสู่วิหาร ทรงดำหนิตีเตียนในท่ามกลางสงฆ์ว่า พระสาครเตมีความลำพองด้วยฤทธิ์ สามารถปราบพญานาคได้ แต่เมื่อดื่มสุราจนเมามายแล้ว แต่บัดนี้ แม้ภูดินตัวเล็กก็ไม่สามารถปราบได้แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุไม่ให้ดื่มสุราเมรัย ทรงปรับอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.2/575/506) ครั้นรุ่งขึ้นพระสาครเตสร้างเม้าได้สติจึงกราบทูลขอขมาให้ทรงยกโทษ ด้วยความสังเวชสลดใจในการกระทำเช่นนั้น ตั้งแต่นั้นมาก็บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหันตผล ต่อมาได้ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านผู้มีความสามารถด้านเตโชกสิณสมาบัติ

พระอุปเสนวังคันทบุตร เป็นน้องชายคนที่สองของพระสารีบุตร อุปเสนมาณพนั้น เจริญวัยแล้วได้ศึกษาจนจบไตรเพท ต่อมาได้ฟังธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงได้อุปสมบทมีความตั้งใจในกิจพระศาสนาเหมือนกัน อุปสมบทได้เพียงหนึ่งพรรษาเท่านั้นที่ตั้งตนเป็นอุปัชฌาย์อุปสมบทบวชกุลบุตรคนหนึ่ง เกิดความมีมานะยึดมั่น เมื่อออกพรรษาที่สองจึงพาลูกศิษย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กลับถูกพระพุทธเจ้าตีเตียนว่า เป็นโฆษบุรุษ คือ คนว่างเปล่า เป็นผู้มีควมมักมาก เมื่อท่านกลับมาแล้วเกิดความวิริยะ จึงตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหันตผล ประพฤติตนอยู่ในจุดงค์ 13 และแนะนำให้สัตถิวีฬาริกประพฤติเคร่งครัดในจุดงค์ (วิ.มหา.2/92/89) ต่อมาท่านมีพรรษาครบ 10 จึงให้อุปสมบทกุลบุตรจำนวนมาก และได้พาสัตถิวีฬาริกของท่านไปเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้งที่พระวิหารเชตวัน ในครั้งนี้พระพุทธองค์ทรงตรัสสาธุการแก่ท่าน และตั้งท่านไว้ในเอตทัคคะด้านเป็นผู้สร้างควมเลื่อมใสในหมู่ชนโดยรอบทั้งชนชั้นสูงถึงชนชั้นล่าง

พระมหากัสสปะ เป็นบุตรของกบิลพราหมณ์ กัสสปโคตร บ้านมหาติฎฐะ เมืองราชคฤห์มีชื่อเดิมว่า ปิผลิตต่อมาได้แต่งงานกับนางภัททกาปิลานี บุตรีพราหมณ์โกสิโยโคตร เมืองสาละแคว้นมคธ ทั้งปิผลิตมาณพและนางภัททกาปิลานี ไม่ได้มีความประสงค์ที่จะแต่งงาน สักแต่ว่าอยู่ร่วมกันเท่านั้น จึงไม่มีบุตรหรือธิดาสืบสกุล สกุลของทั้งสองมั่งคั่งมาก มีข้ารับใช้คนงานและพาหนะสำหรับใช้งานจำนวนมาก เมื่อบิดามารดาเสียชีวิต ปิผลิตมาณพได้รับมรดกดูแลทรัพย์สมบัติ ต่อมาสองสามีภรรยาต่างมีความเห็นตรงกันว่า ผู้อยู่ครองเรือนต้องการภาระงานที่ผู้อื่นทำไม่ได้ จึงเกิดควมรู้สึกเบื่อหน่าย พร้อมใจกันจะออกบวช ถือเพศเป็นบรรพชิต ออกบวชมุ่งหมายควมหลุดพ้น โดยบวชเป็นสันยาสี คือ ละการครองเรือน ปลงผมจุกเสีย โจนโล้นทั้งศีรษะ นุ่งห่มผ้าสีเหลืองหม่น นุ่งผืนห่มผืนเทียวกิจาจาร เลี้ยงชีวิต ใช้อู่ป่า ทำการภาวนา อยู่คนเดียว ไม่อยู่เป็นหมู่คณะ โดยปิผลิตเดินหน้า นางภัททกาปิลานีเดินไปตามหลัง แต่พอไปถึงทางแยก จึงแยกจากกันนางภัททกาปิลานีเดินทางต่อไป

และเข้าไปอยู่ในสำนักของภิกษุณีภายหลังได้บวช และได้บรรลอรหันตผล ส่วนปีผลิเดินทางไปพบ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ร่มไทร เรียกว่า พุทฺธตถนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา มีความเลื่อมใสจึงเปล่งวาจาประกาศว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดาของตน ตนเป็นสาวกของ พระพุทธเจ้า เมื่อได้รับอุปสมบทแล้ว จึงเริ่มบำเพ็ญเพียรในวันที่ 8 ก็ได้บรรลอรหันตผล (ช.อุป. 32/5/30) ท่านเป็นผู้ถือธุดงค์ 3 อย่าง คือ ถือทรงผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตร ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ทรงธุดงค์

พระองคฺลิมาล เป็นบุตรพรหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ต่อมาเพราะถูกล่อลวงจากอาจารย์ให้เรียนมนต์พิเศษทำให้หลงผิดได้กลายเป็นมหาโจรที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากในแคว้นโกศล เป็นคนหยาบช้ำ เช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานี้วมีร้อยเป็นพวงมาลัย ทำให้ประชาชนมีความสะอึดตกใจกลัว พาไปถวายฎีการ้องเรียนพระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลให้พระองค์ทรงจัดการเสีย เมื่อพระองค์ทรงทราบแล้วจึงรับสั่งให้ตระเตรียมกำลังพล เพื่อไปจับองคฺลิมาล ในขณะที่เดียวกับที่ พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยของท่าน ในเวลาเช้าวันหนึ่ง หลังเสร็จภัตตกิจ พระพุทธเจ้าทรงถือบาตร และจีวรเสด็จดำเนินไปโปรดถึงถิ่นขององคฺลิมาล ทำให้องคฺลิมาลเกิดความสำนึก ทูลขออุปสมบท ทรงนำเข้าไปพำนักในพระวิหารเชตวัน ได้รับการอภัยโทษจากพระเจ้าปเสนทิโกศลครั้งหนึ่งท่านได้อานุเคราะห์หญิงมีครรภ์คนหนึ่ง ทำให้นางคลอดบุตรได้ง่ายตาย ด้วยการกล่าวสัจวาจาว่า ท่านมิได้ตั้งใจแกล้งปลงชีวิตสัตว์ให้ตาย เมื่อท่านหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว บำเพ็ญเพียรจนบรรลอรหันตผล แต่เมื่อออกบิณฑบาตก็ถูกรังเกียดและถูกขว้างปาด้วยก้อนหินท่อนไม้จนศีรษะแตก เพราะเศษผลกรรมแห่งการฆ่าสัตว์ของท่าน (ม.ม.13/521/358)

พระพากุละ เป็นบุตรมหาเศรษฐี ในเมืองโกสัมพีนครมีเรื่องเล่าว่า เมื่อท่านเกิดได้ 5 วันมารดาบิดาพร้อมด้วยญาติจัดแจงทำพิธีฝังโคลนผสมไฟและตั้งชื่อ พี่เลี้ยงนางนมพาท่านไปอาบน้ำชำระที่แม่น้ำคงคา มีปลาใหญ่ตัวหนึ่งแหวกว่ายมาตามกระแส น้ำได้ยู่บहारกนั้นกลืนเข้าไปในท้องบังเอิญปลา นั้นไปติดชายของชาวประมง เมืองพาราณสี เมื่อชาวบ้านเอาปลาไปเร่ขาย มีเศรษฐีคนหนึ่ง ไม่มีบุตรและธิดา ได้ซื้อปลาราคาพันกหาปณะ ได้แล่ปลาพบทารกมีชีวิตอยู่ในท้องปลาเศรษฐีและภรรยาจึงได้เลี้ยงดูทารกไว้ต่อมา เศรษฐีผู้เป็นบิดาและมารดาทราบข่าวจึงต้องการขอบุตรคืน แต่เศรษฐีเมืองพาราณสีไม่ยอม จึงได้ทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระเจ้าพาราณสีเพื่อให้พระองค์ทรงวินิจฉัยชี้ขาด พระองค์ได้ทรงวินิจฉัยให้ตระกูลทั้งสองช่วยกันเลี้ยงทารกนั้นไว้เป็นคนกลางเศรษฐีทั้งสองนั้นได้ผลัดเปลี่ยนกันรับทารกไปบำรุงเลี้ยงดูในตระกูลของตน มีกำหนดเวลาคนละ 4 เดือน ทารกนั้นจึงมีชื่อว่า พากุละ คือ คนสองตระกูล จนเจริญวัย กระทั่งมีอายุถึง 80 ปี จึงได้ออกบวช เพราะได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แล้วเกิดความเลื่อมใส แม้จะบวชเมื่อมีอายุมากถึง 80 ปีแล้ว ท่านก็ยังมีอายุยืนต่อไปอีก 80 ปี รวมอายุได้ 160 ปีเมื่อบวชแล้ว บำเพ็ญเพียรเพียง 7 วัน ก็ได้บรรลอรหันตผล ตั้งแต่บวชมาในพระพุทธศาสนาประมาณ 60 ปี ท่านไม่เคยจำพรรษาในบ้านเลย และเป็นผู้ไม่มี

โรคภัยเบียดเบียน ไม่ต้องทำการพยาบาลรักษาร่างกายด้วยเภสัช แม้ผลสมอขึ้นหนึ่ง ท่านก็ไม่เคยฉันท่านเป็นผู้มีอาพาธน้อยมาก จึงทรงแต่งตั้งไว้ในฐานะเอดทัคคะด้านผู้มีอาพาธน้อย

2.2.3 พุทธสาวกประเภทสี่สททิกุณฺฐิ

พุทธสาวกกลุ่มนี้ประกอบด้วยบุคคลหลากหลายวรรณะทั้งวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ที่มีชื่อเสียง เกียรติยศ และมีความรู้มาก วรรณะแพศย์หรือตระกูลเศรษฐีที่มีฐานะมั่งคั่ง รวมถึงวรรณะอื่น ๆ ที่ต่ำกว่านั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความรู้หรือมีความใฝ่รู้มาก แต่ยังมีทิฏฐิยึดมั่นอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่มีดังนี้

พระราหุล เป็นพระราชบุตรของพระพุทธเจ้า ครั้นยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธรา (พิมพา) เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาเทศนาโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์เมื่อพระนางยโสธรา ส่งราหุลกุมารมาทูลขอราชสมบัติพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งพระสารีบุตรให้การบรรพชาแก่ราหุลกุมาร โดยตรัสว่าเป็นอริยทรัพย์ที่เหนือทรัพย์ใดในโลก นับเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา (วิ.ม.4/118/135) สามเณรราหุลมีอุปนิสัยสนใจใฝ่ในการศึกษาธรรมวินัยมาก มีเรื่องเล่าว่า เมื่อท่านลุกขึ้นแต่เช้า ทรงกอบทรายเต็มฝ่าพระหัตถ์แล้วตั้งความปรารถนาว่า ในวันนี้ข้าพเจ้าพึงได้รับโอวาทคำสั่งสอนแต่สำนักพระบรมศาสดา หรือแต่สำนักพระเถระทั้งหลายให้ได้มากประมาณเท่าเม็ดทรายในกำมือนี้เมื่อบรรลอรหันตผลแล้ว ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอดทัคคะด้านความเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา

พระอานันทะ เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าสุกโกทนะ พระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดาพระนามว่า กิสาโคตมี เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่อนุปิยนิกม แคว้นมัลละ ท่านได้ออกผนวชพร้อมด้วย ภัททิยะ อนุรุทธะ ภคคิมพิละ เทวทัตต์และอุบาสิ เมื่อพระอานันทได้อุปสมบทแล้ว ได้ฟังโอวาทพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวสอนก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล และได้รับตำแหน่งเป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งทรงปรินิพพาน และบรรลอรหันตผลก่อนทำสังคายนาครั้งที่ 1 และท่านเป็นผู้วิสันนาพระธรรม ด้วยเหตุที่ท่านเป็นผู้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้ามากที่สุด และได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ตนและผู้อื่น มีสติทรงจำไว้ได้มาก มีความเพียรเอาใจใส่ในการเล่าเรียนสาธยายทรงจำพระพุทธเจ้าจึงยกย่องสรรเสริญว่า เป็นเอดทัคคะ 5 ประการ คือ เป็นพหูสูต มีสติมีคตินี้มีความเพียร และเป็นพุทธอุปัฏฐาก (วิ.จ.7/341/106)

พระราธะ เกิดในตระกูลยากจน ในเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ขาดแคลนทั้งเครื่องนุ่งห่มและอาหาร เป็นคนยากจนเชิงใจ เมื่อแก่เฒ่าจึงไปอาศัยเลี้ยงชีพอยู่กับพระภิกษุในพระวิหารเวฬุวันต่อมาท่านมีความประสงค์อยากจะบวช แต่ไม่มีใครบวชให้ เมื่อไม่ได้บวช จึงมีร่างกายซูบผอมพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นจึงตรัสถาม ทราบความแล้ว รับสั่งถามภิกษุว่า ใครระลึกถึงอุปการคุณของพราหมณ์นี้ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า ตนระลึกได้ว่าท่านได้เคยถวายอาหารทัพพีหนึ่ง พระพุทธเจ้าจึงยกย่องว่าพระสารีบุตร เป็นคนกตัญญูทเวทิตีและทรงอนุญาตให้พระสารีบุตรบวชให้

ตรัสสั่งให้ยกเลิกการอุปสมบทด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์ ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบททุกบุตรด้วยนิติ จตุตถกรรมวาจา พระราชระจึงเป็นพระภิกษุองค์แรกของพระพุทธศาสนาที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ ท่านเป็นผู้มีปกติว่าง่าย ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะด้านปฏิภาณ คือ ญาณแจ่มแจ้งในธรรมเทศนา (ขุ.อป.33/129/143)

พระจูฬปันถก เป็นบุตรในธิดาของชนเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ท่านทั้งสองได้รับการอุปถัมภ์ เลี้ยงดูจากเศรษฐีผู้เป็นตา จนเจริญวัย พระมหาปันถกจะใคร่จะให้จูฬปันถกผู้น้องชายบวชบ้าง จึงไป ขออนุญาตจากตา เศรษฐีผู้เป็นตาก็อนุญาตให้ตามความประสงค์พระมหาปันถกจึงให้จูฬปันถกบวช แต่จูฬปันถกเป็นคนโง่เขลามาก สอนให้เรียนคาถาพรรณนาพระพุทธคุณเพียงคาถาเดียว เรียนอยู่ถึง 4 เดือนก็ยังจำไม่ได้พระมหาปันถกจึงประณามขับไล่ออกเสียจากสำนักของท่าน จนเมื่อหอมอชิวโก มารภักจมานิมิตภิกษุไปฉันอาหาร ท่านก็ไม่รับจูฬปันถกเข้าด้วยจูฬปันถกเกิดความน้อยใจคิดจะ ไปสึก ได้พบพระพุทธเจ้าเสด็จจรกรรมอยู่ที่ชุมประตู่ พระพุทธเจ้าจึงชักชวนให้อยู่ด้วย ทรงเทศนาสั่ง สอนจนบรรลอรหันตผล ท่านได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ชำนาญในมโนมยทธิ (ขุ.อป.26/373/300)

พระพาหิยทวารุจิริยะ เป็นบุตรของกุกุมพี ในแคว้นพาหิยะ ตั้งอยู่ริมฝั่งมหาสมุทรด้านใต้ ของอปรินตชนบท ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของอินเดีย ไม่พบหลักฐานรายละเอียดมากนัก เพราะเป็น เขตปัจฉิมตชนบท เชื่อว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของผู้ที่เดินทางมาจากอปรโคยานทวีปในสมัยพระเจ้ามันธาดุซึ่ง อาจมีเชื้อสายของชาวตะวันตก เป็นบ้านเกิดของพุทธสาวกที่สำคัญ คือ พระพาหิยทวารุจิริยะ ซึ่งเข้าใจ ว่าเป็นชื่อเรียกตามนามบ้านเกิด เพราะท่านได้นิพพานเสียก่อนได้อุปสมบท พาหิยะประกอบอาชีพใน การค้าขาย ครั้งหนึ่งได้ไปทำการค้าขายทางเรือที่สุวรรณภูมิแต่เรือได้อับปางในทะเล รอดชีวิตเพียง ท่านคนเดียว ท่านอาศัยเกาะแผ่นดินกระดานแผ่นหนึ่ง พยายามว่ายไปขึ้นฝั่งที่ทำเรือ อาศัยอยู่ที่ ทำสุปารกะ ใกล้ฝั่งทะเล ไม่เหลือแม้แต่เครื่องนุ่งห่มติดตัวเลย จึงเอาเปลือกไม้และใบไม้มาเย็บ ติดกันเป็นเครื่องนุ่งห่ม ถือกระเบื้องเที่ยวไปขอทานเลี้ยงชีพ ประชาชนเกิดความเลื่อมใสเพราะคิดว่า เป็นพระอรหันต์พากันให้ทาน นำเครื่องนุ่งห่มมาให้ท่านก็ไม่รับเครื่องนุ่งห่ม เพราะท่านคิดว่าถ้านุ่งห่ม ผ้า คนก็จะไม่เลื่อมใส จึงนุ่งผ้าทำด้วยเปลือกไม้ตามเดิม และสำคัญว่าตนเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เทวดาที่เคยบำเพ็ญสมณธรรมร่วมกันมาแต่ชาติก่อน จึงได้ว่ากล่าวตักเตือน เมื่อรู้สึกสำนึกตัวได้จึงเดิน ทางไกลไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในเมืองสววัตถิได้ฟังธรรมเทศนาย่อในระหว่างบิณฑบาตก็ได้ บรรลอรหันตผล ได้ทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงตรัสให้ไปแสวงหาบาตรและจีวรเสียก่อน ในขณะที่ แสวงหาบาตรและจีวรอยู่ก็ได้วิ่งมาขอขมาท่านนิพพานเสียก่อน ไม่ทันได้อุปสมบท พระพุทธเจ้าจึงรับสั่ง ให้ภิกษุจัดแจงทำมาปนกิจศพแล้ว ก่อพระสถูปบรรจุอัฐิไว้ (ขุ.อุ.25/47/57) ท่านได้รับยกย่องว่า เป็น เอตทัคคะด้านขีปปาภิญญา คือ ตรัสรู้ได้เร็ว

พระกัษชาเรวตะ เป็นพระราชบุตรในวงศ์โกลิยะ เมืองเทวทหะ ได้ฟังธรรมเทศนาในสมัยที่ พระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์มีความเลื่อมใสปรารถนาจะบวช ครั้นได้อุปสมบทแล้ว ท่านมีอุปนิสัยบังเกิดความสงสัยในกัปป์ยวัตถุและอกัปป์ยวัตถุมากมาย (ขุ.อป.33/132/151) คือ สิ่งของที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ เป็นของควรหรือไม่ควรแก่บรรพชิตพึงบริโภคใช้สอย เมื่อท่านได้กัปป์ยวัตถุใดมาก็ให้คิดสงสัยอยู่ต่อเมื่อพิจารณาเห็นว่า เป็นกัปป์ยวัตถุแล้ว จึงบริโภคใช้สอย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงมีชื่อน่าหน้าว่า กัษชา แปลว่า ความสงสัย ท่านเป็นผู้ชำนาญในฉานสมาบัติอันเป็นโลกิยะและโลกุตระ เข้าสู่ฉานสมาบัติที่เป็นพุทธวิสัยได้เกือบทั้งหมด จึงได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ยินดีในฉานสมาบัติปฏิบัติธรรม

พระอนุรุทธะ เป็นพระราชบุตรของเจ้าอมิตทนะ พระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะประสูติร่วมพระมารดาเดียวกัน 3 พระองค์ คือ พระเชษฐา พระนามว่า มหานามะ พระกนิษฐภคินีพระนามว่า โรหิณีนับเป็นผู้ที่มีความสำคัญมากเพราะท่านเป็นผู้ชักชวนให้เหล่าพุทธสาวกในวงศ์ศากยะและวงศ์โกลิยะออกผนวช กล่าวกันว่าอนุรุทธกุมารเป็นผู้สุขุมลชาติมาก คือ เป็นบุรุษที่มีความละเอียดอ่อน มีดนตรีบรรเลงปลุกให้ตื่นใจอยู่ทุกวัน มีปราสาท 3 หลังเป็นที่ประทับใน 3 ถูคสมบูรณด้วยทรัพย์ศฤงคารและบริวารยศศักดิ์แม้ที่สุดคำว่า ไม่มีก็ไม่รู้จักและไม่เคยสดับเลยเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่อนุปิยนิคม ของมัลลกษัตริย์ ในเวลานั้นมีศากยกุมารจำนวนหนึ่งออกผนวช มหานามะจึงปรึกษากับอนุรุทธะว่าใครในตระกูลจะออกผนวช ครั้งแรกอนุรุทธะตอบปฏิเสธเพราะตนคิดว่าตนมีความสุขสบาย คงออกผนวชไม่ได้ มหานามะจึงชี้แจงการทำงานของผู้ครองเรือนให้ฟัง เมื่ออนุรุทธะได้ฟังแล้วก็เห็นว่าการทำงานไม่มีที่สิ้นสุด จึงคิดเบื่อหน่ายในการงานจึงตอบรับว่าตนจะออกผนวชเอง จึงเข้าไปทูลขอกับพระมารดา พระมารดาตรัสห้ามก็ไม่ฟัง จึงออกอุบายให้ไปหาเจ้าภททียะ เพราะคิดว่าเจ้าภททียะคงไม่ผนวช แต่สุดท้ายก็ทนการอ้อนวอนของอนุรุทธะไม่ได้ ต่อมาจึงออกไปชักชวนพระราชบุตรองค์อื่น ๆ ได้อีก คือ อานันทะ ภททียะ ภคกิมพิละเทวทัตต์และอุบาลีนาถ ภูษามาลา เมื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อนุปิยนิคม แคว้นมัลละ (วิ.จู.7/337/128) ทูลขออุปสมบท เมื่อได้อุปสมบทแล้ว ได้สนทนาธรรมกับพระสารีบุตร เข้าไปปฏิบัติธรรมอยู่ราวปาปาจินวังสมฤคทายวัน แคว้นเจดีย์ได้คิดถึงมหาปริสวิตก 8 ก็บรรลอรหันตผล (อง.อฏฺจก.23/120/176) ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ใช้ทิพยจักขุญาณแล้งดูสัตว์โลกเสมอ ยกเว้นแต่เวลาฉันเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านทิพยจักขุญาณ

พระสีวลี เป็นพระราชบุตรของพระนางสุปาวสา พระราชธิดาของพระเจ้ากรุงเทวทหะ แห่งวงศ์โกลิยะ เป็นผู้ที่มีพละทานามัยสมบูรณไม่มีโรครมาตั้งแต่กำเนิด เมื่อสีวลีกุมารเจริญวัยได้ขออุปสมบทในสำนักของพระสารีบุตร และได้บรรลอรหันตผลตั้งแต่เมื่อเวลาปลงผมเสร็จ ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็เป็นผู้สมบูรณด้วยปัจจัยสี่ และเป็นที่พึ่งอาศัยของภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีพละมาก (ขุ.อป.33/133/153)

พระทัพนมัลลบุตร เป็นพระราชบุตรในราชตระกูลมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ พระมารดาของท่านได้ถึงแก่กรรม เมื่อท่านยังอยู่ในพระครรภ์เมื่อมีการยกพระศพขึ้นสู่เชิงตะกอน ท่านก็คลอดตกลงไปในกองไม้ต่อมาได้รับการเลี้ยงดูจากพระอัยยิกา เมื่อพระพุทธานุเจ้าเสด็จพร้อมด้วย พุทธสาวกไปประทับอยู่ป่าอนุปิยอัมพวัน ขณะนั้นท่านมีอายุได้ 7 ปีก็ได้เข้าไปเฝ้าพร้อมกับพระอัยยิกา ท่านที่เห็นพระพุทธานุเจ้าก็เกิดความเลื่อมใสจึงปรารถนาจะบวช เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว พระพุทธานุเจ้าจึง ให้พระเถระรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อปลงผมเสร็จท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล ต่อมา เมื่อได้รับ อุปสมบท ท่านได้มีความคิดที่จะรับผิดชอบงานคณะสงฆ์ จึงไปเฝ้าขออนุญาตพระพุทธานุเจ้าเป็นผู้ จัดแจงกิจนิมนต์ของสงฆ์ คือ เป็นตำแหน่งภัตตุงกุสะและเสนาสนคหาปกะ และเป็นเหตุการณ์ให้ ท่านถูกคนโจทก์คำเท็จหลายครั้ง ท่านก็ได้รับยกย่องจากพระพุทธานุเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้แต่งตั้งปู ลาดเสนาสนะ คือ จัดแจงกิจนิมนต์ของสงฆ์(วิ.มหา.1/541/667)

พระมหาโกฏิฐิตะ เป็นบุตรของอัสสลายนพราหมณ์และนางจันทวดีพราหมณี ในเมือง สาวดีแคว้นโกศล ท่านได้รับการศึกษาจนจบไตรเพท ตระกูลของท่านเป็นตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติมาก บิดาของท่านเป็นผู้มีชื่อเสียงเรื่องการถือตัวในชาติกำเนิด เมื่อพระพุทธานุเจ้าเสด็จไปโปรดจนคลายทิฐิ ของอัสสลายนพราหมณ์จนละทิฐิมานะของตน ยอมตนเป็นอุบาสกแล้ว โกฏิฐิตะมาจนกระทั่งบังเกิดความ เลื่อมใส จึงขออุปสมบท พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์และพระโมคคัลลานะเป็นอาจารย์ท่านสามารถ บรรลุอรหัตผลในเวลาพลัดเสื่อผ้าของคฤหัสถ์แล้วนุ่งผ้ากาสาวพัสตร์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ 4 วิชชา 8 และวิโมกข์ 3 พระมหาโกฏิฐิตะเป็นผู้สนใจในการศึกษามากท่านหนึ่งเมื่อมีโอกาสเข้าไปเฝ้า พระพุทธานุเจ้าหรือพระเถระผู้ใหญ่ก็สอบถามปัญหาในปฏิสัมภิทา 4 ภายหลังพระพุทธานุเจ้าทรงแสดง มหาเวทัลลสูตรแล้ว ทรงแต่งตั้งไว้ในเอตทัคคะด้านผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา 4 (ขุ.อป.33/127/137)

พระปิลินทวัจฉะ เป็นบุตรพราหมณ์วัจฉโคตร เมืองสาวดีแคว้นโกศล เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้รับการศึกษาจนจบไตรเพท ท่านมีความรู้ในวิชาจุฬคันธาระ คือ อภิญญา 5 สามารถแสดงฤทธิ์ ต่างๆ ได้ ทำให้ท่านมีชื่อเสียงมาก ท่านเดินทางมาถึงเมืองสาวดีได้รับลาภสักการะจำนวนมากจาก ชาวเมืองผู้เลื่อมใส ทำให้เป็นผู้มีมานะเยอหยิ่งในความสามารถของตน แต่เมื่อพระพุทธานุเจ้าได้เสด็จ มายังเมืองราชคฤห์ ก็ทำให้วิชาจุฬคันธาระของตนเสื่อมลง เนื่องจากอาจารย์สอนเคยกล่าวไว้ว่าหากมี วิชามหาคันธาระอยู่มีใด วิชาจุฬคันธาระก็จะเสื่อมลง ทำให้ท่านทราบว่าเป็นพระพุทธานุเจ้าคือผู้รู้วิชามหา คันธาระ คือ อภิญญา 6 จึงขอเข้าเฝ้าพระพุทธานุเจ้าเพื่อขอเรียนวิชา พระพุทธานุเจ้าทรงยินดีสอนให้ แต่มี ข้อที่แม้ว่าต้องอุปสมบทเสียก่อน ท่านจึงยอมอุปสมบท แล้วบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล โดย อุปนิสัยท่านที่ติดตามแต่ดั้งเดิม คือ ความเป็นผู้พูดจาโผงผาง หากพูดคุยกับผู้ที่ต่ำกว่าหรือเสมอกันก็ จะร้องเรียกว่า วสละ แปลว่า คนถ้อย ซึ่งเป็นคำหยาบคาย แต่ในจิตใจของท่านนั้นมีความเมตตา ทำนองปากร้ายแต่ใจดีพวกภิกษุอื่นที่ไม่เข้าใจจึงพากันไปกราบทูลพระพุทธานุเจ้าพระพุทธานุเจ้าทรงรับสั่ง พระปิลินทวัจฉะให้เข้าเฝ้า ทรงสอบถามความจริง ทรงทราบถึงอุปนิสัยของท่าน แล้วตรัสกับพวกภิกษุ

ว่าอย่าได้โกรธเคือง เพราะเหตุว่า ท่านเคยถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์และมีวาทีว่า วสละ มานานแล้ว และท่านเรียกเช่นนั้นก็ได้มีจิตตุดูกดูแลคนแต่อย่างใด (ขุ.อุ.25/78/87) นอกจากนั้นแล้ว ท่านยังเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ได้แสดงฤทธิ์ช่วยเหลือชาวบ้านหลายครั้ง สั่งสอนชาวบ้านให้ไปเกิดบนสวรรค์จำนวนมาก ทำให้ท่านได้รับแต่งตั้งเฝ้าที่คະດ້ານผู้เป็นที่รักใคร่ของเทวดา

พระวังคีสะ เป็นบุตรพราหมณ์ปริพาชก ในวงศ์ชนบท แคว้นโกศล เมื่อมีอายุได้ 7 ปีก็เป็นผู้รู้เวททุกคัมภีร์มีความสามารถในวิทยาศาสตร์ มีเสียงไพเราะ เป็นนักกรีซอโต้แย้งวาทีของผู้อื่น แสดงให้เห็นถึงความผู้มีอุปนิสัยมานะเยอหยิ่งเพราะวิชาความรู้ของตนเอง เมื่อท่านได้พบกับพระสารีบุตรในเมืองราชคฤห์ได้เกิดความเลื่อมใสในจริยาวัตรของท่าน จึงกล่าวบทวิสสรเสริญแล้วขอบรรพชา พระสารีบุตรพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสถามถึงวิชาความรู้เกี่ยวกับการพิสูจน์ศีระของคนที่ตายไปแล้วว่าจะไปสู่สุคติหรือทุคติท่านได้กล่าวรับรองพระพุทธองค์จึงทรงนำศีระสามศีระมาให้ท่านพิสูจน์ท่านสามารถตอบถูกว่าเป็นศีระของคนที่เกิดในรกและเทวดา เมื่อพระพุทธเจ้านำศีระของพระชินาสพมาให้พิสูจน์ท่านก็ไม่สามารถตอบได้ เมื่อหมดมานะความเยอหยิ่งแล้ว ท่านได้ขอบรรพชา บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหันตผล ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ท่านมีความสามารถในการผูกบทกวีมาก เมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหรือพบพระเถระท่านใด ก็จะขอโอกาสกล่าวกวีสรรเสริญคุณของท่านเหล่านั้นทุกครั้ง (ขุ.เถร.26/401/372) ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าทรงยกย่องท่านว่า เป็นเฝ้าที่คະດ້ານการประพันธ์บทกวี

พระเสลละ เป็นบุตรของวาเสฏฐพราหมณ์มีฐานะมั่งคั่ง เมื่อเจริญวัยเรียนจบไตรเพท เป็นคณาจารย์ใหญ่บอกไตรเพทแก่หมู่ศิษย์จำนวนมาก ในอาปนนิคม แคว้นอุตตราประเทศ ซึ่งเป็นแคว้นเล็กๆ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือ เป็นเขตปัจฉิมชนบท ตั้งอยู่ในเขตใกล้เคียงกับแคว้นคันธาระ มีความคล้ายคลึงกับแคว้นสักกะ คือ บางคราวตั้งเป็นแคว้นอิสระ บางคราวก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นใหญ่ตามยุคสมัย เสดลพราหมณ์นับเป็นผู้มีความรู้ความสามารถท่านหนึ่ง และเป็นที่เลื่อมใสของภคินิยชฎิล เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมพุทธสาวกเสด็จจาริกไปถึงอาปนนิคม เสด็จประทับอยู่ภคินิยชฎิลได้ทราบข่าวจึงมีความประสงค์อยากจะเห็น จึงเข้าไปเฝ้า ครั้นได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว เกิดความเลื่อมใสได้นิมนต์พระองค์พร้อมด้วยภคินิยชฎิลเสวยภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น เสดลพราหมณ์มีความประสงค์อยากจะเห็นพระองค์ด้วย จึงถามภคินิยชฎิลถึงสถานที่ประทับ แล้วพาศิษย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สันทนาปราศรัยท่านมีความรู้ในมหาปุริสลักษณะ จึงตรวจดูพระพุทธเจ้าแล้วพบว่ามิครบบริบูรณ์ จึงเปล่งวาจาชมเชยด้วยความเลื่อมใสแล้ว พร้อมด้วยลูกศิษย์ทั้งหมดทูลขออุปสมบทพระเสลละพร้อมกับลูกศิษย์พากันบำเพ็ญเพียรไม่ถึงกึ่งเดือนก็บรรลุอรหันตผล (ขุ.อป.32/394/378)

พระมหาจุนทะ เป็นบุตรของวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อนางสารีพราหมณี ในตำบลบ้านนาลันทะ แคว้นมคธ เป็นน้องชายคนแรกของพระสารีบุตร พระสารีบุตรนั้นมีพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกันถึง 6 คน คือ น้องชาย 3 คน คือ พระมหาจุนทะ พระอุปเสนวังคันตบุตร และพระขทิวินย

เรวตะ นื่องหญิง 3 คน คือ นางจาลา นางอุปจารา และนางสีสุปจารา รวมเป็น 7 คนกับพระสารีบุตร ได้ฟังธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงได้บรรพชา ท่านบรรลอรหันตผลตั้งแต่ยังเป็นสามเณร และเป็นพุทธอุปัฏฐากองค์หนึ่ง ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ท่านเข้าไปกราบทูลถามถึงทิวฏฐิเกี่ยวกับอัตตา และทิวฏฐิเกี่ยวกับโลกว่า ภิกษุจะพึงละทิวฏฐิเหล่านั้นได้ด้วยอุบายใด พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีให้ท่านฟังโดยย่ออย่างละเอียด โดยอุปนิสัย ท่านเป็นผู้ชวนชวายนในกิจการงานของพระพุทธศาสนา มาก เคยขออาสาพระพุทเจ้าแสดงฤทธิ์แข่งกับพวกนักบวชนอกศาสนาแทนพระพุทเจ้า แต่พระพุทเจ้าองค์ตรัสห้ามไว้ในครั้งแสดงยมกปาฏิหาริย์ และอีกครั้งหนึ่งเมื่อท่านพำนักอยู่เมืองปาวา ได้เดินทางมาแจ้งข่าวการตายของนิครนถ์นาฏบุตรและการแตกแยกของสาวกนิครนถ์แก่พระอานนท์ ที่หมู่บ้านสามะ แคว้นสักกะเพื่อเข้าเฝ้ากราบทูลเหตุป้องกันความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา พระพุทเจ้าจึงทรงตรัสแสดงเหตุแห่งความขัดแย้งและวิธีระงับความขัดแย้ง ท่านจึงสั่งสอนไม่ให้ภิกษุถือพวกถือเหล่ากัน เพราะตามปกติภิกษุย่อมจะสรรเสริญแต่ฝ่ายตน ดีเทียบอีกฝ่ายหนึ่ง ท่านสอนไม่ให้ทำเช่นนั้น สอนให้ศึกษาว่าตนจะเป็นฝ่ายใดก็ตาม ก็ให้พอใจในอีกฝ่ายหนึ่ง สรรเสริญคุณความดีของกันและกันทั้งสองฝ่าย นอกจากนั้นแล้วท่านยังอุปัฏฐากพระสารีบุตร ครอบครองพระสารีบุตรเดินทางไปในนิพพานที่บ้านเดิม เพื่อโปรดมารดา ท่านก็ได้ติดตามไปด้วย และได้รวบรวมบาตรและจีวรพร้อมทั้งอัฐิธาตุของพระสารีบุตรนำกลับมาถวายพระพุทธเจ้า (ช.อุป.32/52/113)

สรุปความว่า พุทธสาวกกลุ่มนี้ประกอบด้วยบุคคลหลากหลายวรรณะทั้งวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ที่มีชื่อเสียง เกียรติยศ และมีความรู้มาก วรรณะแพศย์หรือตระกูลเศรษฐีที่มีฐานะมั่งคั่ง ก่อนที่ท่านเหล่านี้จะมีศรัทธาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความรู้หรือมีความใฝ่รู้มาก แต่ยังมีศรัทธาทิวฏฐิ ยึดมั่นในส่วนของความเที่ยงแท้ เนื่องจากการเสพสุขในกามคุณ ไม่ได้พบความลำบาก จึงได้มีทิวฏฐิว่าสิ่งที่ตนเสพอยู่นั้น เป็นสิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน

2.2.4 พุทธสาวกประเภทอุจเฉททิวฏฐิ

พุทธสาวกกลุ่มนี้เป็นบุคคลในวรรณะพราหมณ์ที่ประพติดนออกบวช เป็นเจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียง มีทิวฏฐิมานะแรงกล้าและมีความรู้มาก รวมทั้งเป็นนักปรัชญาที่แสวงหาสัจธรรมอย่างแท้จริง มีดังนี้

พระชฎิลสามพี่น้อง มีพระอรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ และ พระคยา กัสสปะ เป็นบุตรพราหมณ์กัสสปโคตร เป็นพี่น้องเดียวกัน ทั้งหมดบวชเป็นชฎิล คือ นักบวชจำพวกที่เกล้าผมคล้ายพวกฤาษีใช้ช่อกัสสปตามโคตร ตั้งอาศรมเรียงรายตามแม่น้ำคงคา ตำบลอรุเวลา แคว้นมคธจึงได้มีนามว่า อรุเวลกัสสปะ ถัดลงไปทางใต้ตรงค้ำน้ำ มีชื่อว่า นทีกัสสปะ ถัดลงไปทางใต้ ตั้งอาศรมอยู่ ณ ตำบลคยาสี่สะ มีชื่อว่า คยา กัสสปะ ทั้งสามท่านเรียนจบไตรเพท มีลูกศิษย์รวมกันจำนวนหนึ่งพันเป็นบริวาร บำเพ็ญพรตด้วยการบูชาไฟ ซึ่งเป็นหลักการที่รุ่งเรืองตั้งแต่สมัยพระเวทจนถึงยุคอุปนิษัท ชฎิล

สามพี่น้องจึงเป็นที่เคารพนับถืออย่างมากของชาวแคว้นมคธและแคว้นอื่น ๆ ทำให้เป็นผู้มีปฏิญญาณะแรงกล้า มีมานะสำคัญว่าตนเป็นพระอรหันต์แล้วเพราะอุจเฉทปฏิญญานั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงใช้ฤทธิ์ในการทรมานหลายครั้ง จนกระทั่งอุรุเวลกัสสปะประกาศยอมแพ้ มีความเลื่อมใสทูลขออุปสมบท หลังจากนั้นได้ชักชวนให้ชฎิลน้องชายทั้งสองท่านพร้อมด้วยบริวารออกบวชตาม พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเทศนาอาทิตตปริยายสูตร จนบรรลอรหันตผลทั้งหมด (วิ.ม.4/37/36) พระอุรุเวลกัสสปะได้รับแต่งตั้งเอดทัคคะในด้านผู้มีบริษัทยา

พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ เป็นบุตรของพราหมณ์ ในบ้านชื่อ นาลกะ หรือนาลันทา ใกล้เมืองราชคฤห์แคว้นมคธ บิดาและมารดาเป็นวรรณะพราหมณ์ คือ วงศ์นตพราหมณ์และสารีพราหมณ์ บิดาเป็นนายบ้านตำบล เดิมชื่อ อุปติสสะ เมื่ออุปสมบทแล้วเรียกท่านว่าพระสารีบุตร สกุลพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของอุปติสสมาณพมีฐานะมั่งคั่ง อุปติสสมาณพได้เล่าเรียนศิลปศาสตร์และมีปัญญาเฉียบแหลมเล่าเรียนได้เร็ว มีสหายชื่อ โกลิตสมาณพ โมคคัลลานโคตร เป็นบุตรพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านเช่นกัน ชื่อว่า โกลิตะ มารดาชื่อว่า นางโมคคัลลี เดิมชื่อว่า โกลิตะ ตามโคตรแห่งบิดา เมื่ออุปสมบทแล้วมีชื่อว่า พระโมคคัลลานะ ท่านเกิดในตำบลบ้านไม่ห่างไกลจากกรุงราชคฤห์ได้เป็นสหายที่รักใคร่กันกับอุปติสสมาณพ มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน เพราะตระกูลทั้งสองนั้นเป็นสหายติดต่อกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ อุปติสสมาณพและโกลิตสมาณพ พร้อมด้วยบริวารจำนวนหนึ่งได้ออกไปเที่ยวดูมหรสพในกรุงราชคฤห์ด้วยกันเสมอ เมื่อคูดอยู่นั้นย่อมรำเริงในเวลาถึงบทสนุก สลดใจในเวลาถึงบทเศร้า ถึงตบขอบใจก็ให้รางวัล วันหนึ่งสองสหายนั้นชวนกันไปดูมหรสพเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่กลับพิจารณาเห็นว่าการดูมหรสพเป็นสิ่งไร้สาระ เมื่อเห็นร่วมกันอย่างนั้นแล้ว พร้อมกันพาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักของสังขยปริพาชก ก็เล่าเรียนลัทธิของสังขยได้ทั้งหมด อาจารย์จึงได้ขอให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนศิษย์ต่อไป สองสหายนั้นยังไม่พอใจในลัทธิของ สังขยเพียงแค่นั้น จึงได้กระทำตักกานัดหมายกันว่าจะแสวงหาธรรมะอันวิเศษอีกต่อไปและถ้าใครได้พบธรรมอันวิเศษแล้วก็ขอให้จงบอกแก่กันสมัยนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชาชน เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร วันหนึ่งพระอัสสชิซึ่งเป็นกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ ที่พระบรมศาสดาทรงส่งไปประกาศพระศาสนาได้กลับมาเฝ้า และเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ในตอนเช้า อุปติสสปริพาชกเดินจากที่อยู่ของปริพาชก ได้เห็นท่านแล้ว เกิดความเลื่อมใส อยากทราบลัทธิของท่าน เมื่อได้โอกาสแล้ว จึงขอให้ท่านแสดงธรรมให้ฟังพระอัสสชิแสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชกว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระศาสดาทรงแสดงเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้ อุปติสสปริพาชกได้ฟังแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงกลับมาบอกข่าวที่ตนแก่โกลิตปริพาชกผู้เป็นสหายให้ทราบ แล้วแสดงธรรมให้ฟัง โกลิตปริพาชกได้ฟังแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนกัน จึงชวนกันจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ครั้นไปลาสังขยผู้เป็นอาจารย์แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาทูลขออุปสมบท สองสหายนั้น เมื่อบวชแล้ว ก็ได้บรรลอรหันตผลในเวลาต่อมา (วิ.ม.4/64/56) เนื่องจากพระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาเฉลียว

ฉลาด เป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนา และเป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระองค์ทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในด้านปัญญามาก สามารถจะแสดง พระธรรมจักรและ อริยสัจ 4 ให้กว้างขวาง พิศดารเทียบเท่าพระองค์ได้ส่วนพระโมคคัลลานะ ก็เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา สามารถทำกิจที่พระพุทธเจ้าทรงดำริไว้ให้สำเร็จได้เป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้าย เพราะท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก จึงได้รับยกย่องทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีฤทธิ์มาก คู่กันกับพระสารีบุตร ในการอุปการะภิกษุผู้เข้ามาบวช ทรงเปรียบพระสารีบุตรเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิดบุตร พระโมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารก พระสารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ส่วนพระโมคคัลลานะสามารถแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมเบื้องบนที่สูงกว่านั้น และท่านยังเป็นผู้มีความรู้ด้านการก่อสร้าง พระพุทธเจ้าทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งนวกัมมาธิฐาถีย์ คือ ผู้ควบคุมการก่อสร้าง

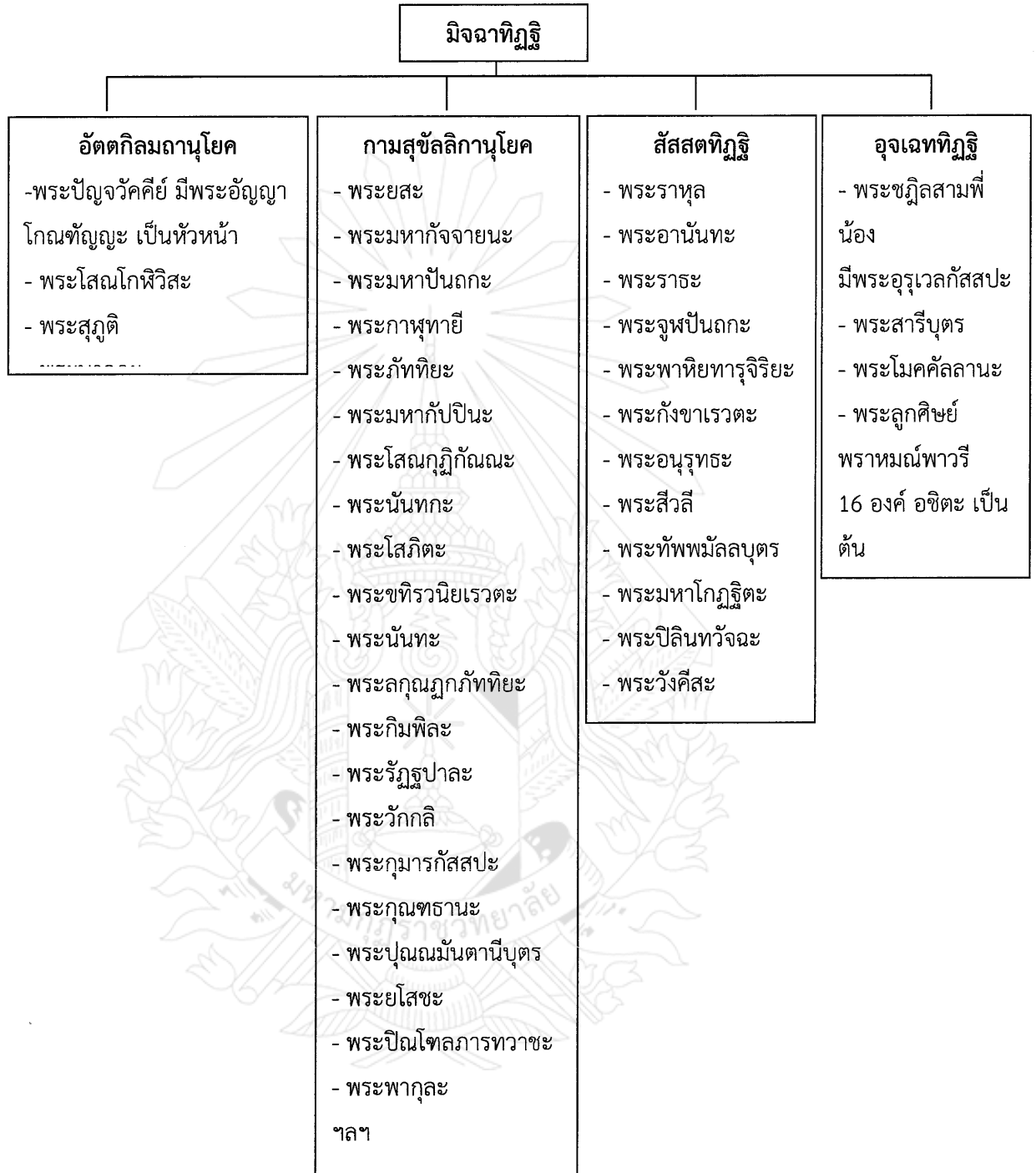
พระลูกศิษย์ของพราหมณ์พาวรี 16 องค์ มีพระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระเมตตคุ พระโธตกะ พระอุปสีวะ พระนันทกะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระชตุกัณณีพระภัทรารูธ พระอุทยะ พระโปสาละ พระโมฆราช และพระปิงคิยะ เป็นบุตรพราหมณ์ในเมืองสาวัตถีแคว้นโกศล บิดามารดาได้นำไปฝากให้เป็นศิษย์ในสำนักของพราหมณ์พาวรีโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล เมืองสาวัตถีเมื่อพราหมณ์พาวรีเบื่อหน่ายในชีวิตการครองเรือน จึงได้ถวายบังคลพระเจ้าปเสนทิโกศล ลาออกจากตำแหน่งปุโรหิต ออกบวชเป็นชฎิล ประพฤติพรตตามลัทธิของพราหมณ์ครั้งแรกพำนักอยู่ในพระราชอุทยานหลวง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงถวายการอุปถัมภ์บำรุง ต่อมาท่านต้องการสถานที่สงบ จึงขอพระราชานุญาตไปพำนักอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวารีระหว่างพรมแดนแคว้นอัสสกะและแคว้นมูหกะ พราหมณ์พาวรีเป็นอาจารย์ใหญ่บอกไตรเพทแก่หมู่ศิษย์จำนวนถึง 16,016 คน โดยมีศิษย์เอกจำนวน 16 คน คือ อชิตมาณพเป็นหัวหน้า พวกเขาทั้งหมดศึกษาศิลปวิทยาอยู่ในสำนักของพราหมณ์พาวรีนั้น พราหมณ์พาวรีนั้นเรียนจบไตรเพท มีความรอบรู้ในหลายคัมภีร์ อาทิคัมภีร์ลักษณะศาสตร์ คือ ตำราทำนายมหาปุริสลักษณะ คัมภีร์อิติहाสะ คือ ประวัติศาสตร์พงศาวดาร มี เรื่องการตฤทศ เป็นต้น คัมภีร์นิชฌนศาสตร์คือ คัมภีร์ชื่อของสิ่งต่าง ๆ เช่น ต้นไม้ (พันธุศาสตร์) เป็นต้น และคัมภีร์เภฏศาสตร์คือ คัมภีร์ว่าด้วยมารยาทและการประพันธ์บทกวี (อักษรศาสตร์) เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยการเที่ยวภิกษาและผลไม้ประกอบการบูชาหายัญ ด้วยส่วยอันเกิดจากกสิกรรมของชาวบ้าน ต่อมาพราหมณ์พาวรีได้ทราบข่าวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พราหมณ์พาวรีประสงค์จะสืบสวนให้ได้ความจริง จึงเรียกมาณพผู้เป็นศิษย์สิบหกคนมืออชิตมาณพเป็นหัวหน้า ผูกปัญหาให้คนละหมวด ๆ ไปกราบทูลถามศิษย์ทั้งสิบหกคนพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ป่าสาณเจติย์ แคว้นมคธ กราบทูลขอโอกาสถามปัญหาคนละหมวดๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาที่ถามแล้ว เมื่อแก้ปัญหাজบ ทั้ง 15 คนก็ได้บรรลุอรหันตผล เมื่อจบการตอบปัญหาแล้ว จึงกราบทูลขออุปสมบท เว้นแต่ปิงคิยมาณพเมื่อจบการตอบปัญหาได้เพียงบรรลุโสดาปัตติผล เพราะมัวคิดห่วงใยอาจารย์ เมื่อได้อุปสมบทแล้วจึงกราบทูลลาพระพุทธเจ้าไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรี แสดงธรรมเทศนาแก้ปัญหา 16 ข้อที่นั้นให้ฟัง พราหมณ์

พาวรีได้บรรลุอนาคตามีผล ส่วนพระปิงคิยะภายหลังได้สดับโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนก็ได้บรรลุอรหัตผล (ขุ.อ.25/425-440/474-492) พุทธสาวกทั้ง 16 ท่านนี้ มีพระโมฆราชองค์เดียวที่ได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะด้านผู้ทรงจิวรเศร้าหมอง

สรุปว่า ประเพณีทิวฐิของพุทธสาวกเหล่านี้ ผู้วิจัยจัดประเภทโดยอาศัยความสัมพันธ์กับคำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิวฐิ ดังนั้นการนำเสนอประเพณีทิวฐิ จึงมีวัตถุประสงค์ในการเสนอชีวประวัติโดยสังเขปของพุทธสาวก เพื่อให้ทราบภูมิหลังและอุปนิสัยส่วนบุคคลของพุทธสาวกแต่ละองค์เป็นเบื้องต้น และเมื่อท่านเหล่านั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า และการปฏิบัติธรรมตามสมควร ก็สามารถเพิกถอนทิวฐิของตนเองได้ ดังจะได้อธิบายต่อไป

แผนผังที่ 2.4 ประเภทของพุทธสาวกจำแนกตามมิจฉาทิฎฐิ

2.3 คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาภิภูษิตของพุทธสาวก

คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาภิภูษิตของพุทธสาวกและปัจจัยสนับสนุนการบรรลุนิพพาน โดยได้จัดแบ่งประเด็นในการศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.3.1 คำสอนเพื่อเพิกถอนมิจฉาภิภูษิตแบบอรรถกถาโยค

ก. หลักมัชฌิมนธรรมหรือหลักมัชฌิมาปฏิบัติ (อริยมรรค 8) มีพุทธสาวก จำนวน 7 องค์ที่ได้รับคำสั่งสอนหรือได้ปฏิบัติโดยคำสอนที่กล่าวถึงทางปฏิบัติสุดโต่งสองข้าง ประกอบด้วย พระปัญจวัคคีย์ มี พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นต้น พระโสมโกฬิวิสะ พระสุภูติและอีก 1 องค์คือพระนาลกะ ในฐานะผู้ปฏิบัติโมเนยยปฏิบัติ พุทธสาวกที่ได้รับคำสั่งสอนว่าด้วยทางสายกลางนี้มีคุณลักษณะที่คล้ายกัน คือ มีทิฐิเชื่อมั่นในการทรมานตนอย่างสุดโต่ง และเคยเป็นผู้มีประสบการณ์รับรู้อันตรายสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่งหรือทั้งสองข้างมาแล้วเป็นอย่างดี

พุทธสาวกกลุ่มแรกที่ได้สดับธรรมเทศนาว่าด้วยหลักทางสายกลาง คือ พระปัญจวัคคีย์ มี พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นหัวหน้า ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 โดยได้แสดงปฐมเทศนาชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ความว่า “ที่สุด 2 อย่างที่บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ การพัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย และการประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน เป็นความลำบาก ปฏิบัติทางสายกลางไม่เข้าไปใกล้ที่สุด 2 ข้างนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปฏิบัติทางสายกลางนั้น ได้แก่อริยมรรค มีองค์ 8 คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตชอบ ทุกขอริยสังข คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นอย่างนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์ ทุกขสมุทัยอริยสังข คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร มีปกติเพียรในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทุกขนิโรธอริยสังข คือ การดับตัณหา นั้น โดยไม่เหลือด้วยมรรค คือ วิราคะสละ สละคืน ปล่อยไป ไม่พัวพัน ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสังข คือ อริยมรรคมีองค์ 8 คือ ปัญญาเห็นชอบ ตั้งจิตชอบ (วิ.ม.4/13-14/16) โดยสรุปธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีเนื้อหาจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงแสดงกิจที่นักบวชไม่ควรทำ 2 ประการ คือ การหมกมุ่นอยู่กับกามสุข เรียกว่า “กามสุขัลลิกานุโยค” และการทรมานตนเองให้ลำบาก เรียกว่า “อัสติกถิณณานุโยค” ซึ่งเป็นทางสุดโต่ง เนื่องจากการหมกมุ่นอยู่กับความสุขเป็นกิจกรรมของปุถุชนผู้ครองเรือน เป็นความสุขสุดโต่งในทางหย่อนยานส่งเสริมให้หลงใหลใฝ่ต่ำในกามคุณ ส่วนการทรมานตนเองให้ลำบาก เป็นทางสุดโต่งที่ดึงเคร่งเกินไปเปล่าประโยชน์ ในเนื้อหาส่วนนี้ พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้โทษของทางสุดโต่งทั้งสองข้าง ซึ่งพระองค์ได้เคยประสบมาแล้วทั้งสิ้น และเห็นว่ามิใช่หนทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริง ซึ่งทางทั้งสองข้างนี้พระปัญจวัคคีย์โดยเฉพาะพระอัญญาโกณฑัญญะ มีความเข้าใจในหลักการปฏิบัติเป็น

อย่างดี เนื่องจากเป็นผู้เคยปฏิบัติจากพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา และทิวณฐิตีความเชื่อของท่านที่ว่า การทรมานร่างกาย คือ หนทางแห่งการบรรลุธรรมตามความเชื่อถือที่พัฒนาขึ้นในต้นยุคอุปนิษัท ภายหลังจากการแตกต่างทางความคิดของพวกพราหมณ์ที่เชื่อว่า การทรมานตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ คือหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสหรือความชั่วร้ายที่ติดตัวมนุษย์ และจากผลของการทรมานร่างกายจนถึงที่สุดก็จะทำให้ประสบกับอมตธรรมสูงสุด พระพุทธเจ้าจึงเสนอทางเลือกใหม่ที่ดีกว่าทางสุดโต่งทั้งสองข้างนั้น

2. พระพุทธเจ้าทรงนำเสนอการปฏิบัติทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหนทางใหม่ที่พระพุทธองค์แนะนำแก่พระปัญจวัคคีย์ การดำเนินสู่ทางสายกลาง คือ การปฏิบัติในมรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายะมะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ) พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า ทางสายกลางนี้ทำให้พระองค์บรรลุธรรมและตรัสรู้อรุณสัง 4 เป็นทางนำไปสู่ความสงบและความหลุดพ้นที่แท้จริง

3. พระพุทธเจ้าทรงแสดงอรุณสัง 4 คือ ความจริงอันประเสริฐของชีวิตที่เมื่อรู้แล้วจะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส มี 4 ประการ คือ

1) ทุกขอรุณสัง คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์โดยย่อคือ อูบาทานชั้น 5 เป็นทุกข์

2) ทุกขสมุทัยอรุณสัง คือ ตัณหา 3 ประกอบด้วย กามตัณหา (ความอยากในกาม) ภวตัณหา (ความอยากมีอยากเป็น) วิภวตัณหา (ความไม่ยอมให้มีไม่ยอมเป็น)

3) ทุกขนิโรธอรุณสัง คือ การดับตัณหาด้วยมรรค คือ วิราคะ การสละทิ้งอย่างสิ้นเชิง

4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรุณสัง คือ อริยมรรคมีองค์ 8

หลังจบธรรมเทศานี้ ส่งผลให้พระอัญญาโกณฑัญญะบรรลุโสดาปัตติผล นับเป็นผู้บรรลุธรรมองค์แรกของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงทรงเปล่งพระอุทานถึง 2 ครั้ง ว่า “อัญญาสิ วต โภโกณฑญโญ” แปลว่า โภณฑัญญะผู้เจริญรู้แล้วหนอ ๆ ส่วนพระปัญจวัคคีย์ที่เหลือ คือ พระวัปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิเมื่อได้ฟังปณิณณเทศนาที่พระองค์ตรัสสอนเพิ่มเติม จึงได้บรรลุโสดาปัตติผลภายหลัง และเมื่อได้ฟังธรรมเทศนาชื่อว่า “อนัตตลักขณสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะเครื่องกำหนดปัจจุขันธ์ว่าเป็นอนัตตา เพื่อเพิกถอนมิจฉาทิวณฐิตินั้น ในวันแรม 5 ค่ำ เดือน 8 ส่งผลให้พระปัญจวัคคีย์บรรลุอรุณสังทั้งหมด อนัตตลักขณสูตร มีเนื้อความว่า “รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ถ้าปัจจุขันธ์นี้เป็นอนัตตาแล้ว ปัจจุขันธ์นี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคลพึงได้ในปัจจุขันธ์ว่า ปัจจุขันธ์ของเราจึงเป็นอย่างนี้เกิด ปัจจุขันธ์ของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะปัจจุขันธ์เป็น

อนัตตา ฉะนั้น ปัญจขันธ์จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในปัญจขันธ์ว่า ปัญจขันธ์ของเราจึงเป็นอย่างนี้ ปัญจขันธ์ของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ครั้นตรัสถามความเห็นของพระปัญจวัคคีย์โดยหลักการถามตอบเกี่ยวกับขันธ์ 5 ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาว่า ไม่ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตนของเรา ตรัสให้พิจารณาโดยยถาภูตญาณทัสสนะว่า “รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่าปัญจขันธ์เธอทั้งหลายพึงเห็นปัญจขันธ์นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา” (วิ.ม.4/20-23/20-24)

สรุปว่า อนัตตลักขณสูตร มีเนื้อหาจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า ปัญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตา เพราะไม่สามารถบังคับควบคุมให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้
2. พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการปุจฉาวิสัชนากับพระปัญจวัคคีย์เกี่ยวกับความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ของปัญจขันธ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนัตตา
3. พระพุทธเจ้าทรงให้พระปัญจวัคคีย์พิจารณาโดยยถาภูตญาณทัสสนะ คือ ความรู้ความเห็นตามเป็นจริงของปัญจขันธ์ทั้งที่มีอยู่ใน 3 กาล คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน และที่มีอยู่ทั่วไปทั้งภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดเป็นสักว่าปัญจขันธ์ซึ่งควรพิจารณาด้วยปัญญาโดยความเป็นอนัตตาทั้งสิ้น

เทศนาธรรมว่าด้วยหลักทางสายกลางนี้ นอกจากจะใช้สอนกับพระปัญจวัคคีย์แล้วพระองค์ยังได้ใช้ตรัสสอนกับพุทธสาวกองค์อื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ดังเช่น พระโสณโกฬิวิสะ เมื่ออุปสมบทแล้วท่านก็ได้ไปทำความเพียรอยู่ที่ป่าสีตวัน เมืองราชคฤห์ ท่านรู้ตัวว่าเป็นคนที่มีชีวิตสุขสบายมาก่อน จึงใช้การบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีการทรมาณตนให้ลำบากอย่างหนัก คือ เดินจงกรมจนเท้าแตกเลือดไหลสดาสถานที่จงกรม แต่ก็ไม่ได้บรรลุธรรม ท่านเริ่มท้อใจและคิดจะลาสิกขาพระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดนั้น จึงเสด็จมาตรัสสอนการบำเพ็ญเพียรเปรียบเทียบด้วยการตีตีพิน โดยให้ตั้งความเพียรสม่ำเสมอเทียบเสียงพิน เพราะทราบว่าท่านมีความชำนาญในการตีตีพิน โดยใช้หลักการถามตอบ ความว่า “คราวใดสายพินของเธอตึงเกินไป คราวนั้นพินของเธอมีสเสียงหรือใช้การได้ไม่ คราวใดสายพินของเธอหย่อนเกินไป คราวนั้นพินของเธอมีสเสียงหรือใช้การได้ไม่ คราวใดสายพินของเธอไม่ตึงนัก ไม่หย่อนนัก ตั้งอยู่ในคุณภาพสม่ำเสมอ คราวนั้น พินของเธอมีสเสียงหรือใช้การได้ เหมือนกันนั้นแล ความเพียรที่ปรารถนาเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนนัก ก็เป็นไปเพื่อเกียจคร้าน เพราะเหตุนี้ เธอจงตั้งความเพียรแต่พอเหมาะ จงทำอินทรีย์ทั้งหลายให้เสมอกัน และจงถือนิมิตในความสม่ำเสมอ. (วิ.ม.5/2/5)

ข้อที่อยู่ที่แล้ว เป็นผู้มีจักขุ พึงปฏิบัติปฏิบัติทาของมุนี พึงข้ามความทะเยอทะยานในปัจจัย ซึ่งเป็นเหตุแห่งมิฉฉาชีพที่หมายรูกันว่านรคนี่เสีย พึงเป็นผู้มีท้องพร่อง (ไม่เห็นแก่ท้อง) มีอาหารพอประมาณ มีความปรารถนาน้อย ไม่มีความโลภเป็นผู้หายหิว ไม่มีความปรารถนาด้วยความปรารถนา ดับความเร้าร้อนได้แล้วทุกเมื่อ มุนีนั่นเที่ยวไปรับบิณฑบาตแล้ว พึงไปยังชายป่า เข้าไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ พึงเป็นผู้ชวนชวายนในฉาน เป็นนักปราชญ์ ยินดีแล้วในป่า พึงทำจิตให้ยินดียิ่ง เฟงฉานอยู่ที่โคนต้นไม้ ครั้นเมื่อล่วงราตรีไปแล้ว พึงเข้าไปสู่บ้าน ไม่ยินดีโทษะที่ยังไม่ได้ และโทษะที่เขานำไปแต่บ้าน ไปสู่บ้านแล้ว ไม่พึงเที่ยวไปในสกุลโดยรีบร้อน ตัดถ้อยคำเสียแล้ว ไม่พึงกล่าววาจาเกี่ยวกับการแสวงหาของกิน มุนีนั่นคิดว่า เราได้สิ่งใด สิ่งนี้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เราไม่ได้ก็เป็นความดี ดังนี้แล้ว เป็นผู้คงที่ เพราะการได้และไม่ได้ทั้งสองอย่างนั้นแล ย่อมก้าวล่วงทุกข์เสียได้ เปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาผลไม้ เข้าไปยังต้นไม้แล้ว แม้จะได้ แม้ไม่ได้ ก็ไม่ยินดี ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป ฉะนั้น มุนีมีบาตรในมือเที่ยวไปอยู่ไม่เป็นใบ้ ก็สมมุติว่าเป็นใบ้ ไม่พึงหมิ่นทานว่าน้อย ไม่พึงดูแคลนบุคคลผู้ให้ ก็ปฏิบัติสูงต่ำ พระพุทธสมณะประกาศแล้ว มุนีทั้งหลาย ย่อมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้ง นิพพานนี้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นห้ามไว้ก็ภิกษุผู้ไม่มีตัณหา ตัดกระแสกิเลสได้แล้ว ละกิจน้อยใหญ่ได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่มีความเร้าร้อน ภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิบัติทาของมุนี พึงเป็นผู้มีคัมภีร์โกนเป็นเครื่องเปรียบ กตพदानไว้ด้วยลิ้นแล้ว พึงเป็นผู้สำรวมที่ท้อง มีจิตไม่ย่อหย่อน และไม่พึงคิดมาก เป็นผู้ไม่มีกลิ่นติด อันตัณหาและทิลฐิไม่อาศัยแล้ว มีพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า พึงศึกษาเพื่อการนั่งผู้เดียว และเพื่อประกอบภาวนาที่สมณะพึงอบรม ท่านผู้เดียวแล จักอภิรมย์ความเป็นมุนีที่เราบอกแล้วโดยส่วนเดียว ที่นั่นจงประกาศไปตลอดทั้งสิบทิศ ท่านได้ฟังเสียงสรรเสริญของนักปราชญ์ทั้งหลายผู้เฟงฉาน ผู้สละกามแล้ว แต่นั้น พึงกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นสาวกของเราได้ ท่านจะรู้แจ่มแจ้งซึ่งคำที่เรา กล่าวนั้นได้ ด้วยการแสดงแม่น้ำทั้งหลาย ทั้งในเมืองและหนอง แม่น้ำห้วยย่อมไหลดั่ง โดยรอบ แม่น้ำใหญ่ย่อมไหลนิง สิ่งใดพร่อง สิ่งนั้นย่อมดั่ง สิ่งใดเต็ม สิ่งนั้นสงบ คนพาลเปรียบด้วยหม้อน้ำที่มี น้ำครึ่งหนึ่ง บัณจิตเปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็ม สมณะกล่าวถ้อยคำใดมากที่เข้าถึงประโยชน์ ประกอบด้วยประโยชน์ รู้ถ้อยคำนั้นน้อยอยู่ ย่อมแสดงธรรม สมณะผู้นั้นรู้้อยู่ ย่อมกล่าวถ้อยคำมาก สมณะใดรู้้อยู่ สำรวมตน สมณะนั้นรู้เหตุที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก สมณะผู้นั้นเป็นมุนี ย่อมควรซึ่งปฏิบัติทาของมุนี สมณะนั้นได้ถึงธรรมเครื่องเป็นมุนีแล้ว” (ขุ.ขุ.25/389/349-351)

โมเนยปฏิบัติทา มีเนื้อหาจัดแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติของผู้เป็นมุนี ได้แก่ การวางตนเสมอทั้งคนที่ต่ำ และคนที่ไหว้ ไม่มีจิตคิดร้าย ไม่เย่อหยิ่ง งดเว้นจากเมถุนธรรม ไม่ฆ่าสัตว์หรือใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ละตัณหา และความโลภ ไม่เห็นแก่ปากท้อง บริโภคอาหารพอประมาณ มีความปรารถนาน้อย รับประทานอาหารแล้วไป ยังชายป่า นั่งอยู่ที่โคนต้นไม้บำเพ็ญฉาน ไม่ยินดีโทษะที่ยังไม่ได้ไม่พุดเพื่อการได้มาซึ่งอาหารหรือ

กระทำการเพื่อได้หรือไม่ได้สิ่งใด เปรียบเหมือนคนไปเก็บผลไม้ แม้จะได้หรือไม่ได้ ก็ไม่ยินดี ไม่เสียใจ
วางใจเป็นกลาง เมื่อเที่ยวภิกขาจาร ไม่พูด ไม่ดูหมิ่นทานน้อยและผู้ให้

2. พระพุทธเจ้าทรงแสดงข้อที่ปฏิบัติของมุนีว่า เป็นผู้ปฏิบัติอย่างเฉียบคมเหมือนใบมีดโกน
กดเพดานด้วยลิ้นสำรวมระวังท้อง มีจิตไม่ท้อถอย ประพฤติพรหมจรรย์ดำรงอยู่ผู้เดียวประกอบ
ภาวณา มีหิริและศรัทธา ทรงเปรียบเทียบกับน้ำในห้วยหนองย่อมไหลดัง ส่วนแม่น้ำใหญ่ย่อมไหลนิ่ง
สิ่งใดพร่อง สิ่งนั้นย่อมดั่ง สิ่งใดเต็ม สิ่งนั้นสงบ คนโง่เปรียบเหมือนหม้อน้ำที่มีน้ำครึ่งหนึ่ง บัณชิต
เปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็ม สมณะรู้เหตุที่มีประโยชน์ ย่อมกล่าวถ้อยคำมาก ส่วนสมณะรู้เหตุที่ไม่มี
ประโยชน์ย่อมกล่าวถ้อยคำน้อย

สรุปว่า ข้อที่ปฏิบัติในความเป็นมุนีนั้นมี 3 ประการ คือ

1. กายโมเนยยะ คือ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย ได้แก่ความเป็นมุนีทางกาย เว้นขาดจาก
การฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์

2. วจีโมเนยยะ คือ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา ได้แก่ความเป็นมุนีทางวาจา เว้นขาดจาก
การพูดเท็จ เว้นขาดจากคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำหยาบ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ

3. มโนโมเนยยะ คือ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ ได้แก่ความเป็นมุนีทางใจ การทำให้แจ้ง
ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน
ปัจจุบัน (ที.ปา.11/228/173)

พระนาลกะได้นำโมเนยยปฏิบัติทา ที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้วไปปฏิบัติ โดยตั้งจิตยึดถือตาม
หลักการปฏิบัติเป็นผู้มีกนน้อย 3 ประการ คือ

1. มกนน้อยในการเห็น ไม่ปรารถนาว่า เมื่ออยู่ป่าแล้วขอให้ได้พบพระพุทธเจ้าอีก
2. มกนน้อยในการฟัง ไม่ปรารถนาว่า เมื่ออยู่ป่าแล้วขอให้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอีก
3. มกนน้อยในการถาม ไม่ปรารถนาว่าเมื่ออยู่ป่าแล้วขอให้ได้ทูลถามข้อที่ปฏิบัติของมุนีอีก

พระนาลกะปฏิบัติในโมเนยยปฏิบัติทา อย่างเคร่งครัดมาก คือ ไม่อยู่ป่าแห่งเดียวกันถึง 2
วัน ไม่นั่งที่โคนต้นไม้ต้นเดียวถึง 2 วัน ไม่บิณฑบาตบ้านเดียวถึง 2 วัน ทำให้ท่านต้องเดินทางรอนแรม
ไปยังสถานที่ต่าง ๆ อยู่ตลอด ถึงแม้ว่าโมเนยยปฏิบัติ คือ ข้อที่ปฏิบัติของมุนี จะมีหลักปฏิบัติที่
ใกล้เคียงกับอรรถกถาปิณฑกานุโยค คือ การทำความลำบากในการดำรงชีวิต แต่มีลักษณะแตกต่างกันมาก
เนื่องหลักอรรถกถาปิณฑกานุโยค เน้นความสุดโต่งอย่างอุกฤษฏ์เช่น การอดอาหาร กลั่นลมหายใจ เข้า-ออก
การทำร้ายร่างกายให้ได้รับความเจ็บปวด ไม่สวมเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ส่วนการปฏิบัติแบบโมเนยย
ปฏิบัติทานเน้นความมกนน้อยหรือความพอดีเป็นหลักทางสายกลาง ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องมีทิวณฐิที่ถูกต้อง คือ
เป็นผู้ไม่มีทิวณฐิยึดติด ในสัสสตทิวณฐิ และอุจเฉททิวณฐิ อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติ เช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อ
ต่อสุขภาพร่างกาย ถึงแม้พระนาลกะจะมีความคุ้นเคยในการปฏิบัติเช่นนี้จากวิถีชีวิตแบบดาบส ซึ่ง

บำเพ็ญพรตในป่ามานาน แต่หลังจากบรรลอรหันตผลแล้วก็มีชีวิตอยู่ไม่นานท่านดำรงชีวิตอยู่ได้เพียง 7 เดือนก็นิพพาน

2.3.2 คำสอนเพื่อเพิกถอนทิฏฐิแบบกามสุขัลลิกานุโยค

ก. หลักการออกบวช (เนกขัมมะ) ปรากฏในธรรมเทศนามีชื่อว่า อนุปฺพุทฺธิกา มีความหมายว่า ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 แบ่งเป็น 5 ชั้นที่แสดง โดยต่อเนื่องเป็นลำดับกัน คือ

1. ทานกถา กล่าวถึงการให้ทานเป็นอันดับแรก
2. สีลกถา กล่าวถึงการรักษาศีล คือ การรักษากายวาจาให้เป็นปกติ
3. สັคคกถา กล่าวถึงการเข้าถึงสวรรค์ คือ กามคุณที่บุคคลปรารถนา ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้น

จากการให้ทานและรักษาศีล

4. กามาทีนวกถา กล่าวถึงโทษแห่งกาม คือ ความเป็นของไม่ยั่งยืนและเป็นทุกข์ของกามที่ชื่อว่าสวรรค์นั้น

5. เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการหลีกเลี่ยงจากการกาม คือ การออกบวช

ส่วนที่ 2 อริยสัจ 4 คือ ความจริงแห่งพระอริยะ หรือ ความจริงอันประเสริฐ มี 4 ประการ ได้แก่

1. ทุกข์ความทนได้ยาก ได้แก่ สภาวะทุกข์และเจตสิกทุกข์
2. สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา
3. นิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ ความสิ้นไปแห่งตัณหานั้น
4. มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรค มีองค์ 8 มีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น

มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด

ธรรมเทศนาชื่อว่าอนุปฺพุทฺธิกานี้ เป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนประชาชน อยู่เสมอ ๆ เพราะมีความเหมาะสมกับบุคคลทั่วไปที่มีปกติเสพบริโภคกามคุณมาก่อนเพื่อทรงแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ พุทธบริษัทส่วนใหญ่ได้รับการสั่งสอนและบรรลุธรรมด้วยธรรมเทศนานี้ตัวอย่างเช่น พระยสยะ เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาชื่อว่าอนุปฺพุทฺธิกาและอริยสัจ 4 ยสกุลบุดรก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล และเมื่อได้ฟังธรรมเทศนานี้อีกครั้ง พิจารณาภูมิธรรมที่ตนเห็นแล้ว ก็บรรลอรหันตผล นอกจากพระยสยะแล้ว ยังมีพระภิกษุผู้เป็นสหายอีก 54 องค์ปรากฏชื่อ 4 องค์ คือ พระวิมลละ พระสุพาหุ พระปุณณชิ และพระควัมปติ ซึ่งเมื่อได้ฟังอนุปฺพุทฺธิกา และอริยสัจ 4 ก็ได้บรรลุธรรมเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ในระหว่างเดินทางไปตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ในระหว่างทางที่เสด็จไป ได้เทศนาโปรดภิกษุทศคีรี 30 คน ด้วยธรรมเทศนานี้เช่นเดียวกัน ความว่า “พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอนุปฺพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศทานกถา สีลกถา สັคคกถา โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในความออกจากกาม เมื่อพระองค์ ทรงทราบ

ว่า ยสกุลบุตรมีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศธรรมเทศนา ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากธุลีปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดาได้เกิดแก่ยสกุลบุตร ณ ที่นั่น นั่นแล ดุจผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรได้รับน้ำย้อมเป็นอย่างดีฉะนั้น” (วิ.ม.4/26/25)

ธรรมเทศนาชื่อว่าอนุพุทธานี้ มีพุทธสาวกหลายองค์ได้ฟังแล้วได้ทูลขออุปสมบทอาทิพระมหากัจจายนะ ท่านได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงอนุพุทธานุภาพพร้อมกับสหาย 7 คน ท่านได้กล่าวถึงความมาเป็นมาของตนเองว่า “เราเป็นคนฉลาดเรียนจบไตรเพท ส่วนมารดาของเราชื่อจันทนปทุมมา เราชื่อ กัจจายนะ เป็นผู้มีผิวกายงาม เราอันพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อพิจารณาพระพุทธเจ้าได้พบพระผู้นำซึ่งเป็นประตูดุของโมกขบรูรีเป็นที่สั่งสมคุณ และได้สดับพระพุทธภาษิตอันปราศจากมลทินเป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ จึงได้บรรลุอมตธรรมอันสงบระงับ พร้อมกับบรูษ 7 คนที่เหลือ เราเป็นผู้อธิบายในพระมตอันใหญ่ของพระสุคตเจ้าได้แจ้งชัด และพระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เราเป็นผู้มีความปรารถนาสำเร็จด้วยดีแล้ว เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว” (ขุ.อป.33/121/120)

พระกาฬุทายีเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ ได้รับพระราชโองการให้ไปทูลเชิญเสด็จท่านได้ทูลลาบวชด้วย โดยพาผู้ติดตามไปด้วยพันหนึ่งไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระวิหารเวฬุวันเมื่อถึงในเวลาเย็น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าแสดงอนุพุทธานุภาพอยู่ ท่านพร้อมด้วยผู้ติดตามได้ฟังธรรมเทศนาจนจบก็บรรลุอรหัตผล ท่านได้กล่าวปรารถนาว่า “เรากำจัดราคะ โทสะ โมหะ มานะ และมักขะได้แล้ว กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ เรายังพระสัมพุทธเจ้าให้ทรงโปรดปราน มีความเพียร มีปัญญา” (ขุ.อป.32/36/91)

พระมหาปันถกะ เมื่ออุปสมบทแล้ว บำเพ็ญเพียรก็บรรลุอรหัตผล มีคาถาสุภาษิตที่ท่านกล่าว ปรารถนถึงตนเองเกี่ยวกับการละทิ้งกามแล้วออกบวชว่า “ครั้งนั้น เราได้ละทิ้งบุตรภรรยาทรัพย์ และธัญญาหาร ปลงผมและหนวดออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาขีฬงสามัคคีแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย ถวายบังคมพระสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ต่อมาร ครั้งนั้น ความตั้งใจปรารถนาสำเร็จแก่เรา เราไม่ได้นั่งอยู่เปล่าแม้เพียงครู่เดียว ในเมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ของจงดูความเพียร ความบากบั่นของเราผู้อยู่ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น เราได้บรรลุวิชชา 3 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว” (ขุ.เถร.26/368/293)

พระภัททิยะ เมื่อท่านอุปสมบทแล้ว บำเพ็ญเพียรไม่นานก็บรรลุอรหัตผล ในพรรษาที่บวชนั้น เมื่อบรรลุธรรมแล้วไม่ว่าจะไปอยู่ในที่ใด เช่น ในป่า ไตรัมไม้ที่ว่าง มักเปล่งอุทานในที่นั้นว่า สุขหนอ ๆ พวกภิกษุได้ยินแล้ว จึงนำความไปกราบทูลพระพุทธเจ้า เพราะสงสัยว่าท่านมัวนึกถึงราชสมบัติ พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งมาตรัสสอบถาม ท่านได้กราบทูลว่า เมื่อก่อนเป็นกษัตริย์ ต้องจัดการรักษาป้องกันเมืองและอาณาจักร แม้มีทหารรักษาพระองค์ก็ยิ่งหวาดกลัวสะดุ้งอยู่ตลอดเวลาแต่

ปัจจุบัน แม้ไปอยู่ป่า ไร่ร้างไม่ที่ว่าง ก็ไม่หวาดกลัวสะดุ้งตกใจ ดำรงชีพด้วยอาหารที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีพ ทำให้เปลี่ยนอุทานอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความนั้นจึงทรงเปลี่ยนอุทานว่า “บุคคลใดไม่มีความโกรธภายในจิต และก้าวล่วงภพน้อยภพใหญ่มีประการเป็นอันมากเสียได้ เทวดาทั้งหลายไม่อาจเล็งเห็น วาระจิตของบุคคลนั้น ผู้ปลอดภัย มีสุข ไม่มีโศก” (วิ.จ.7/345-347/107-108)

พระมหากัปปินะ ท่านพร้อมด้วยข้าราชการบริพารหนึ่งพันคน เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาชื่อว่า อนุพุททิกขา เมื่อจบธรรมเทศนาก็บรรลุโสดาปัตติผล จึงทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงพาทิภุชฌัน รูปนั้นเสด็จกลับพระวิหารเชตวัน ได้รับการสั่งสอนจนกระทั่งบรรลุอรหัตผล ท่านมักเที่ยวเปล่งอุทานว่า สุขหนอ ๆ เช่นเดียวกับพระภัททิยะ พวกภิกษุได้ยินแล้วพากันคิดว่าท่านเปล่งอุทาน เพราะปรารถนาความสุขในราชสมบัติเก่า จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์รับสั่งมาตรัสถาม ทราบตามความเป็นจริงแล้ว จึงตรัสว่า พระมหากัปปินะมิได้เปล่งอุทานปรารถนากุศลหรือรัชชสุข แต่เพราะเกิดความปิติในธรรม เปล่งอุทานปรารถนากุศลนั้นเอง ท่านได้กล่าวปรารภคาถากล่าวถึงตนเองว่า “พระพุทธเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเรา ได้แสดงธรรมเทศนา เราฟังธรรมอันปราศจากมลทินแล้วได้กราบทูลพระพิชิตมารว่า ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า ขอได้โปรดให้พวกข้าพระองค์ได้บรรพชาเถิดพวกข้าพระองค์เป็นผู้ลงจากภพแล้ว พระมหารัณนิผู้สูงสุดตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด พร้อมกับกับพระพุทธอารัสเราทุกคนล้วนทรงเพศเป็นภิกษุ เราทั้งหลายอุปสมบทแล้ว เป็นภิกษุผู้โสดาบันในพระศาสนา ต่อแต่นั้น พระผู้นำชั้นพิเศษได้เสด็จเข้าพระเชตวันมหาวิหารแล้วทรงสั่งสอน เราอันพระพิชิตมารทรงสั่งสอนแล้ว ได้บรรลุอรหัต” (ขุ.อป.33/123/125)

พระโสณกุฎทิกกัณณะ ท่านมีความปรารถนาจะอุปสมบท จึงเข้าไปหาพระมหากัปปินะบอกความประสงค์ของตนให้ท่านทราบ พระมหากัปปินะได้ชี้แจงให้ทราบถึงความลำบากของการประพฤติพรหมจรรย์จึงแนะนำให้บำเพ็ญศาสนปฏิบัติในทางฆราวาส แต่โสณอุบาสกมีศรัทธาแรงกล้ามีความปรารถนาจะบวชอย่างยิ่งยวด จึงได้อ้อนวอนขอให้ท่านสงเคราะห์อยู่เป็นประจำในที่สุด พระมหากัปปินะก็ให้บวชเป็นสามเณรเท่านั้น เพราะในวันดีชนบทมีภิกษุน้อยจะหาสงฆ์มีจำนวน 10 รูป ให้อุปสมบทได้ยาก โดยล่วงไป 3 ปี ท่านจึงได้อุปสมบท เมื่อได้อุปสมบทแล้ว ได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ดังคำกล่าวของท่านว่า “เราได้อุปสมบทแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลส ไม่มีอาสวะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้อยู่ร่วมกับพระองค์ในวิหารเดียวกัน. . . ท่านโสณะกำหนดรู้เบญจขันธ์แล้ว อบรมอัฐฐังคิคมรรคอันประเสริฐ พึงได้บรรลุความสงบอย่างยิ่ง จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพาน” (ขุ.เถร.26/345/276)

พระนันทกะ ท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงการบรรลุอรหัตผลของท่านไว้ว่า “เราได้พบพระสุคตเจ้า ในวันที่พระองค์เสด็จเข้าพระนคร เป็นผู้มิใช่โจรจรรย ได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในวันที่พระพุทธองค์ทรงรับพระเชตวันนาราม ได้บรรลุอรหัตผลโดยกาลไม่นานเลย ครั้งนั้น เราอันพระศาสดา

ผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวงทรงพร้าสอนจึงข้ามพ้นสังสารวัฏไปได้ เราสอนธรรมแก่พระภิกษุณีทั้งหลาย พระภิกษุณีที่เราสอนนั้นรวม 500 รูปด้วยกัน ล้วนเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคผู้มีประโยชน์เกื้อกูลใหญ่ ทรงพอพระทัย จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายให้โอวาทพระภิกษุณี เราเผากิเลสเสียแล้ว เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว” (ขุ.อป.33/135/160)

พระโสภิตะ ท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงการบรรลุอรหัตผลไว้ว่า “เราเผากิเลสได้แล้ว ถอนภพขึ้นได้หมดแล้ว วิชชา 3 เราบรรลุแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ในกาลที่ 50,000 แต่กัลป์นี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ 7 พระองค์ ทรงพระนามว่าสมุคคตะ สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ มีพลมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว” (ขุ.อป.32/133/182)

พระขทิวรณียเรวตะ ท่านได้หลบหนีออกจากเรือนเพื่ออุปสมบท ท่านได้เดินทางไปบำเพ็ญเพียรที่ป่าไม้ตะเคียนและได้บรรลุอรหัตผลภายในพรรษานั้น ท่านได้กล่าวความรู้สึกว่า “ภายหลังเขาบวชแล้ว จักประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนากำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะ นิพพาน เรามีกความเพียรอันนำไปซึ่งธรรมาสน์อันนำมาซึ่งธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ เราทรงกายอันมีในที่สุด ในศาสนาแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว” (ขุ.อป.32/11/49)

ข. หลักการละความยินดีในกามคุณ ตัวอย่างเช่น พระนันทะ อุปสมบทด้วยความไม่สมัครใจ เพราะมีความเคารพเกรงใจในพระพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ที่รูปโฉมงดงาม มีรูปลักษณะละม้ายคล้ายพระพุทธเจ้า แต่มีกายต่ำกว่าพระพุทธเจ้าประมาณ 4 องคุลี (นิ้ว) มีความประพฤติเรียบร้อยโน้มเอียงไปทางรักสวยรักงาม ท่านมักเป็นผู้ที่ถูกพระพุทธเจ้าติเตียนหลายเรื่อง เช่น ท่านทรงจีวรเท่าจีวรของพระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุเห็นท่านแต่ไกลก็พากันลูกรับเพราะนึกว่าพระพุทธเจ้า ท่านจึงถูกติเตียน ความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงเรียกไปไต่ถามและบัญญัติสิกขาบทไม่ให้ภิกษุทำจีวรเท่าหรือเกินกว่าพระพุทธเจ้า ถ้าล่วงละเมิดปรับอาบัติปาจิตตีย์ และอีกครั้งหนึ่ง ท่านห่มจีวรที่หุบแล้วหุบอีก หยอดนัยน์ตา ถือบาตรมีสีใส เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงถูกติเตียนว่า “ดูกรนันทะ ข้อที่เธอห่มจีวรที่หุบและกลับหุบแล้ว หยอดนัยน์ตา และถือบาตรมีสีใส ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ข้อที่เธอถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือบ้างสุกุลเป็นวัตร และไม่พึงเป็นผู้เพ่งเล็งในกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ จึงสมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวช เป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เมื่อไร เราจะพึงได้เห็นนันทะ ถือบ้างสุกุลเป็นวัตร ถือบ้างสุกุลเป็นวัตร ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโทษนะที่เจือปนกันผู้ไม่อาลัยในกามทั้งหลาย ดังนี้” ก่อนที่ท่านจะบรรลุธรรมนั้น ท่านมีความต้องการจะลาสิกขาเพราะหวนระลึกถึงแต่นางชนบทกัลยาณีมีความกระสันฟุ้งซ่านไม่ผาสุกในการประพฤติพรหมจรรย์ พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงพาเที่ยวจาริกไปในที่ต่าง ๆ ให้ได้เห็นหญิงที่มีรูปสวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี เพื่อให้ท่านคลายความรักในรูปนางชนบทกัลยาณีเสีย มุ่งหมาย

อยากจะได้รูปหญิงที่สวยงามยิ่งกว่านั้นต่อไป และพระพุทธเจ้าเป็นผู้รับประกันว่า ถ้าตั้งใจจะประพาศิตีพรหมจรรย์แล้ว พระองค์ทรงรับรองที่จะหาหญิงที่สวยงามให้ ต่อแต่นั้น ท่านก็ตั้งใจประพาศิตีพรหมจรรย์ เพื่ออยากได้หญิงที่รูปสวยงาม จนเป็นข่าวลือไปทั่ว ภิกษุอื่นก็พากันล้อเลียนท่านว่าเป็นลูกจ้าง เป็นผู้มีค่าไถ่ท่านเกิดความอึดอัดละอายใจจึงหนีไปอยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญเพียรก็ได้บรรลุอรหัตผล และเมื่อได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง จึงทรงพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุใดข้ามเปือกตมคือกามได้แล้ว ย่ำยี่หนาม คือกามได้แล้ว ภิกษุนั้นบรรลุถึงความสิ้นโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์” (ขุ.ธ.25/67-70/74-77)

พระลกุณฏกภัททิยะ เมื่ออุปสมบทแล้ว มีเหตุการณ์เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถีพระสารีบุตรได้ชี้แจงธรรมีกถาให้ท่านฟังจนบรรลุอรหัตผล แต่มีคำกล่าวของท่านเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทิวทัศน์เดิมของท่านว่า “ภัททิยกิษุอยู่ ณ อัมพวาภูการามอันสวยงามในชฎแห่งป่า ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากขึ้นแล้ว เป็นผู้เจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เพ่งฌานอยู่ในโพสณสนธิ์ กามโภคิบุคคลบางพวกยอมยินดีด้วยเสียงตะโพน เสียงพิณและบัณเฑาะว์ แต่ความยินดีของพวกเขาไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ส่วนเรายินดีแล้วในคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่โคนไม้ ก็พระพุทธเจ้าได้ประทานพรแก่เรา เราได้รับพรนั้นแล้ว ถือเอากายคตาสติอันโลกทั้งปวงพึงเจริญเป็นนิത്യ ชนเหล่าใดถือรูปร่างเราเป็นประมาณ และถือเสียงเราเป็นประมาณ ชนเหล่านั้นตกอยู่ในอำนาจฉันทราคะ ย่อมไม่รู้จักเรา คนพาลถูกกิเลสกำเริบรัดด้าน ย่อมไม่รู้ทั้งภายในไม่เห็นทั้งภายนอกยอมล่อยไปตามเสียง แม้บุคคลผู้เห็นผลภายนอก ไม่รู้ภายใน แต่เห็นภายนอก ก็ล่อยไปตามเสียง ส่วนผู้ใดมีความเห็นไม่ถูกกำเริบรัดทั้งภายใน ทั้งเห็นแจ้งภายนอก ผู้นั้นยอมไม่ล่อยไปตามเสียง” (ขุ.เถร.26/362/287)

พระกิมพิละ เมื่ออุปสมบทแล้ว เป็นผู้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ได้กล่าวสุภาสิตสรรเสริญการยินดีในธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตเดิมของท่าน ว่า “พระศากยบุตรทั้งหลายผู้เป็นสหายนันในปัจฉิมวัน ได้พากันละโมหะไม่นาน มายินดีในการเที่ยวบิณฑบาต ปรารถนาความเพียร มีจิตเด็ดเดี่ยว มีความบากบั่นมั่นเป็นนิത്യ ละความยินดีในโลก มายินดีอยู่ในธรรม” (ขุ.เถร.26/275/246)

ค. หลักการพิจารณากายว่าเป็นของไม่งาม ตัวอย่างเช่น พระรัฐฐุปาละ อุปสมบทแล้วประมาณกึ่งเดือน พระพุทธเจ้าเสด็จจากอุลลโกฏฐิตนิคม ไปประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี เมื่อท่านได้หนีออกไปอยู่แต่ผู้เดียว บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ท่านได้กล่าวคำแสดงทิวทัศน์และการบรรลุธรรมของท่านกับพระเจ้าโกธัพพะ ในอุลลโกฏฐิตนิคม กษัตริย์แคว้นกุรุเกี่ยวกับการพิจารณากายเป็นของไม่งามและการบริโภคมว่า “เชิญดูอัฐภาพอันธรรมดาดกแต่งให้วิจิตร มีกายเป็นแผลอันกระดูก 300 ท่อนยกขึ้นแล้ว กระจับกระจาย คนพาลพากันดำริหวังมากอันไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น เชิญดูรูปอันปัจฉิมกระทำให้วิจิตรด้วยแก้วมณีและกุนฑล หุ้มด้วยหนังมีร่าง

กระตือกรอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผ้าต่าง ๆ มีเท้าทั้งสองอันฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันไล้ทาด้วยฝุ่น สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้แต่ไม่สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง ผมทั้งหลายอันบุคคลตบแต่งเป็นลอนคล้ายกระดานหมากรุก นัยน์ตาทั้งสองอันหยอดด้วยยาตา สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง ภายอันเปื่อยเนาอันบุคคลตบแต่งแล้วเหมือนกล่องยาตาใหม่ ๆ วิจิตรด้วยลวดลายต่าง ๆ สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง นายพรานเนื้อดักบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อนายพรานเนื้อคร่ำครวญอยู่พวกเนื้อพากันมากินเหยื่อแล้วหนีไป บ่วงของนายพรานขาดไปแล้ว เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อนายพรานเศร้าโสภอยู่ พวกเนื้อพากันมากินเหยื่อแล้วหนีไป เราเห็นหมู่มนุษย์ที่มีทรัพย์ในโลกนี้ ได้ทรัพย์แล้วไม่ให้ทาน เพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสั่งสมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชาตกขี่ช่วงชิงเอาแผ่นดินครอบครองแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด ตลอดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว ไม่รู้จักอิม ยังปรารถนาจักครอบครองฝั่งสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป พระราชาก็ตีมนุษย์เหล่าอื่นเป็นอันมากก็ตี ผู้ยังไม่ปราศจากค้นหา ย่อมเข้าถึงความตาย ยังไม่เต็มความประสงค์ก็พากันละทิ้งร่างกายไป ความอิมด้วยกามทั้งหลาย ย่อมไม่มีในโลกเลย หมู่ญาติพากันสยายผมร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้นั้น และพันว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจึงจะไม่ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้ว ก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่เชิงตะกอน ผู้ที่ตายไปนั้นถูกเขาแทงด้วยหอก เคาด้วยไฟ ละโศกะทั้งหลาย มีแต่ผ้าผืนเดียวติดตัวไป เมื่อบุคคลจะตาย ย่อมไม่มีญาติหรือมิตรสหายช่วยด้านทานได้ พวกที่รับมรดกก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วนสัตว์ที่ตายย่อมไปตามยถากรรม เมื่อตายไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภริยา ทรัพย์ แวนแคว้นสิ่งใด ๆ จะติดตามไม่ได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะทรัพย์ก็หาไม่ จะละความแก่ไป แม้เพราะทรัพย์ก็หาไม่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นแลว่าเป็นของน้อย ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและคนยากจนย่อมถูกต้องผัสสะเหมือนกัน ทั้งคนพาลและคนฉลาด ก็ต้องถูกผัสสะเหมือนกันทั้งนั้น แต่คนพาลถูกอารมณ์ที่ไม่พอใจเบียดเบียน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นและ ปัญญาจึงจัดว่าประเสริฐกว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน แต่คนพาลไม่ปรารถนาจะบรรลุนิพพาน ทำกรรมชั่วต่าง ๆ อยู่ในภพน้อยภพใหญ่เพราะความหลง ผู้ใดทำกรรมชั่วแล้ว ผู้นั้นจะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสารรำไป บุคคลผู้มีปัญญาน้อย เมื่อมาเชื่อต่อการทำของบุคคลผู้ทำความชั่วนั้น ก็จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่รำไปเหมือนกัน โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมทั้งของกลางย่อมเดือดร้อนเพราะกรรมของตนฉันทใด หมู่สัตว์ผู้มีธรรมอันชั่วช้า ละไปแล้ว ย่อมเดือดร้อนในปรโลก เพราะกรรมของตน ฉะนั้นกามทั้งหลายงามวิจิตรมีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ ย่อมอย่ายี้จิตด้วยรูปแปลก ๆ ดูกรมหาบพิตร เพราะอามภพได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช สัตว์ทั้งหลายทั้งหนุ่มทั้งแก่ ย่อมตกไปเพราะร่างกายแตก เหมือนผลไม้หล่น ฉะนั้น ดูกรมหาบพิตร อามภพเห็นความไม่เที่ยงแม้ข้อที่นี้ จึงออกบวชความเป็นสมณะอันไม่ผิตนั้นแล ประเสริฐ อามภพออกบวชด้วยศรัทธา

เข้าถึงการปฏิบัติชอบในศาสนาของพระชินเจ้า บรรพชาของอาตมภาพไม่มีโทษ อาตมภาพไม่เป็นหนี้ บริโภคโภชนะ อาตมภาพเห็นกามทั้งหลาย โดยเป็นของอันไฟติดทั่วแล้ว เห็นทองทั้งหลายโดยเป็น ศาตราเห็นทุกข์จำเดิมแต่ก้าวลงในครรภ์ เห็นภัยใหญ่ในนรก จึงออกบวช อาตมภาพเห็นโทษอย่างนี้ แล้วได้ความสังเวชในกาลนั้น ในกาลนั้นอาตมภาพ เป็นผู้ถูกลูกศร คือ ราคะเป็นต้นแทงแล้ว บัดนี้ บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อาตมภาพทำสำเร็จแล้ว อาตมภาพได้ปลง ภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว บรรลุถึงประโยชน์ ที่กุลบุตรออกบวช เป็น บรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว” (ขุ.เถร.26/388/324)

พระวัคคิบรรลอรหันตผล เพราะความหลงใหลในพระรูปกายของพระพุทธเจ้า ต่อมา พระพุทธเจ้าได้เทศนาสั่งสอนปรากฏในคาถาภาษิตที่ท่านกล่าวไว้ว่า “อย่าเลยวัคคิ ประโยชน์อะไร ในรูปที่น่าเกลียดซึ่งชนพาลชอบเล่า ก็บัณฑิตใดเห็นสังขารธรรม บัณฑิตนั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ไม่เห็น สังขารธรรม ถึงจะเห็นเราก็อ้างว่าไม่เห็น กายมีโทษไม่สิ้นสุด เปรียบเสมอด้วยต้นไม้มีพิษ เป็นที่อยู่ของโรค ทุกอย่าง ล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์เพราะฉะนั้น ท่านจงเบื่อหน่ายในรูป พิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย จักถึงที่สุดแห่งสรรพกิเลสได้โดยง่าย . . . ทรงแสดงพระธรรม เทศนา คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลายอีก เรารู้อธรรมนั้นทั่วถึงแล้ว จึงได้บรรลอรหันต์” (ขุ.อป.33/122/122)

พระกุมารกัสสปะ เมื่ออุปสมบทแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถีท่านเข้าไปสู่ป่าอันธวันเพื่อบำเพ็ญเพียร ครั้งนั้นมีเทวดาองค์หนึ่ง ได้มาผูกปัญหาว่าด้วยปริศนา จอมปลวกให้ท่านจำนวน 15 ข้อที่ แล้วสั่งให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า แล้วก็หายไป ท่านจึงไปทูลถามในเวลาต่อมาครั้งได้ฟังปัญหาตอบ 15 ข้อที่แล้ว ในที่สุดก็ได้บรรลอรหันตผล พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ ปัญหาว่า “ดูกรภิกษุ คำว่า จอมปลวกนั้นเป็นชื่อของกายนี้ประกอบด้วยมหาธาตุรูปทั้ง 4 มีมารดาบิดา เป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ไม่เที่ยง ต้องอบรม ต้องนวดพื้น มีการทำลายและ กระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ปัญหาข้อที่ว่า อย่างไรชื่อว่าพนักวันในกลางคืน ได้แก่การที่บุคคล ประการการทำงานในกลางวัน แล้วตริภคตรองในกลางคืน ปัญหาข้อที่ว่า อย่างไรชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน ได้แก่การที่บุคคลตริภคตรองถึงการงานในกลางคืน แล้วประกอบการทำงานในกลางวัน ด้วยกายและวาจา คำว่า พรหมมณีนัน เป็นชื่อของพระตถาคต คำว่า สุเมธะ เป็นชื่อของเสขภิกษุ คำว่า ศาตรา เป็นชื่อ ของปัญญาอันประเสริฐ คำว่า จงชุตนั้นเป็นชื่อของการปรารถนาความเพียร คำว่า ลิมสลัก เป็นชื่อของ อวิชชา เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งศาตรา ยก ลิมสลักขึ้น คือจงละอวิชชาเสีย จงชุตมันขึ้นเสีย คำว่า อัง เป็นชื่อแห่งความคับแค้นเพราะความโกรธ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งศาตรา ยก อังขึ้นเสีย คือจงละความ คับแค้นด้วยสามารถความโกรธเสีย จงชุตมันเสีย คำว่า ทาง 2 แพร่ง เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉา เจ้าจงใช้ ปัญญาเพียงตั้งศาตรากันทาง 2 แพร่งเสีย คือจงละวิจิกิจฉาเสีย จงชุตมันเสีย คำว่า หม้อกรองน้ำต่าง เป็นชื่อของนิรวรณ 5 คือ กามฉันทนิรวรณ พยาบาทนิรวรณ ถีนมิทธนิรวรณ อุทธัจจกุกกุจจนนิรวรณ วิจิกิจฉา

นิวรรณ์ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นเสีย คือจงละนิวรรณ์ 5 จงชุดขึ้นเสีย คำว่าเต่า เป็นชื่อของอุปาทานชั้น 5 คือ รูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่ง ศาตรา ยกเต่าขึ้นเสียคือ จงละอุปาทานชั้น 5 จงชุดขึ้นเสีย คำว่าเขียงหั่นเนื้อ เป็นชื่อของกามคุณ 5 คือ รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสต กลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา โผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยกายนำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารักประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกเขียงหั่นเนื้อเสีย คือจงละกามคุณ 5 เสีย จงชุดขึ้นเสีย คำว่าขึ้นเนื้อ เป็นชื่อของนันทิราคะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรายกขึ้นเนื้อขึ้นเสีย คือ จงละนันทิราคะ จงชุดขึ้นเสีย คำว่านาค เป็นชื่อของภิกษุผู้ชีวนาสพ อธิบายว่านาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาค” ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า“เพราะได้สดับธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่ากายเช่นเดียวกับจอมปลวก จิตของเราจึงพ้นจากอาสวะกิเลส ไม่ถือนันด้วยอุปาทานโดยประการทั้งปวง” (ม.ม.12/291/199)

ง. หลักความเป็นผู้สันโดษ ตัวอย่างเช่น พระกุนชธานะ ท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงการบรรลุอรหัตผลไว้ว่า “เราประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสงบ เฟื่องบาน ยินดีในฉาน ยังพระศาสดาให้ทรงโปรดปราน ไม่มีอาสวะอยู่” เช่นเดียวกับ พระปุณณมันตานีบุตร บรรลุอรหัตผล ด้วยธรรมที่ตนบรรลุ ดังที่ภิกษุชาวชาติภูมิประเทศได้กราบทูลยกย่องท่านต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า ณ พระวิหารเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ด้วยหลักถาวรวัตถุ 10 คือ เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ มี 10 อย่างว่า “ท่านพระปุณณมันตานีบุตร เป็นผู้ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิประเทศยกย่องว่า ตนเองเป็นผู้มีกนน้อย สันโดษ สงัดเงียบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะแล้ว ยังกล่าวถ้อยคำพรรณนาความมีกนน้อย ความสันโดษ ความสงัดเงียบ ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร ความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แก่ภิกษุทั้งหลายอีกด้วย เป็นผู้โอวาท แนะนำ ชี้แจงชักชวนพวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ให้อาจหาญ รั้าเริง” (ม.ม.12/292/201)

พระยโสชะ เมื่ออุปสมบทแล้ว ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี ภิกษุทั้ง 500 รูป มีพระยโสชะเป็นหัวหน้า พวกเขามาเฝ้าพระองค์ครั้งถึงแล้วได้คุยกันกับพวกภิกษุเจ้าถิ่น เก็บบาตรและจีวรกันอยู่ ได้ส่งเสียงอ้ออึง พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งว่า ภิกษุพวกนี้ส่งเสียงดังลั่นเหมือนชาวประมงแย่งปลา กัน แล้วรับสั่งให้เข้ามาเฝ้า ทรงประณามขับไล่ไม่ให้อยู่ในสำนักของพระองค์พวกภิกษุเหล่านั้นพากันถวายเป็นกมกระทำประทักษิณ แล้วหลีกไป เทียวจาริกโดยลำดับ บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา เขตแดนเมืองเวสาลีพากันทำกุฎิและมุงบังด้วยใบไม้เข้าพรรษา ณ ที่นั้นภิกษุเหล่านั้นหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล พร้อมกันทั้งหมดภายใน

พรรษานั้น ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกมายังกรุงเวสาลีประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ทรงทราบว่ภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุอรหัตผลแล้ว จึงรับสั่งให้พระอานนท์เรียกมาเฝ้า พระอานนท์ได้ไปเรียกภิกษุเหล่านั้นให้มาเฝ้าตามรับสั่ง ครั้นถึงที่เฝ้าแล้ว ได้เห็นพระองค์นั่งเข้าอเนญชาสมาธิอยู่ พวกท่านรู้พากันนั่งเข้าอเนญชาสมาธิตาม ส่วนพระอานนท์เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ จึงทูลเตือนถึงสามครั้งว่าภิกษุอาคันตุกะมานั่งอยู่นานแล้ว จึงตรัสบอกว่า อานนท์ฉันและภิกษุอาคันตุกะ 500 รูปเหล่านี้ นั่งเข้าอเนญชาสมาธิอยู่ คือ ภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่เป็นเอกัคคตา เป็นสมาธิแห่งจตุตถฌาน ท่านได้กล่าวถึงปฏิปทาของท่านว่า “นรชนผู้มีใจไม่ย่อท้อ เป็นผู้รู้จักประมาณในข้าวและน้ำ มีร่างกายชุ่มผอม มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น เหมือนกับเถาหญ้านางภิกษุถูกเหลือบยุงทั้งหลายกัดแล้วในป่าใหญ่ พึ่งเป็นผู้มีสติอดกลั้นในอันตรายเหล่านั้น เหมือนช้างในสงคราม ภิกษุอยู่ผู้เดียวยอมเป็นเหมือนพรหมผู้อยู่ 2 องค์เหมือนเทพเจ้า ผู้ที่อยู่ด้วยกันมากกว่า 3 องค์ขึ้นไปเหมือนชาวบ้าน ย่อมมีความโกลาหลมากขึ้น เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้อยู่แต่ผู้เดียว” (ขุ.เถร.26/315/261)

จ. หลักการรู้จักประมาณในการบริโภค (โภชนเนมมัญญุตตฤตา) ตัวอย่างเช่น พระปิลโกลการทวาชะ ท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงการบรรลุธรรมของตนว่า “ชีวิตของเรา นี้ยอมไม่เป็นไปโดยไม่สมควร อาหารไม่ได้ทำจิตให้สงบ เราเห็นว่า ร่างกายจะดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร จึงได้เที่ยวแสวงหาอาหารโดยทางที่ชอบ นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวการไหว้การบูชาในตระกูลทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอันละเอียด ถอนขึ้นได้ยาก สักการะอันบุรุษชั่วจะไต่ยาก” (ขุ.เถร., เล่มที่ 26, ข้อที่ 259, หน้าที่ 240)

ฉ. หลักการรักษาและพิจารณาพระวินัย ตัวอย่างเช่น พระอุบาลีเมื่ออุปสมบทแล้ว ครั้งหนึ่งท่านได้เข้าเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อให้เห็นข้อที่ธรรมโดยย่อแก่ท่านเพื่อนำไปปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทรงให้คำแนะนำหลักการพิจารณาพระวินัย 7 ประการว่า “ดูกรอุบาลี เธอพึงรู้ธรรมเหล่าใดแล้ว ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว เธอพึงทรงธรรมเหล่านั้นไว้โดยส่วนหนึ่งว่า นี้ไม่ใช่ธรรม นี้ไม่ใช่วินัย นี้ไม่เป็นคำสั่งสอนของศาสดา อนึ่ง เธอพึงรู้ธรรมเหล่าใดแล้ว ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านี้ไว้โดยส่วนหนึ่งว่า นี้เป็นธรรมนี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของศาสดา” หลังจากนั้น ท่านก็บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล (อง.สตตค.23/80/112)

ช. หลักการปฏิบัติตุดงค์ ตัวอย่างเช่น พระอุปเสนวังคันทบุตร บรรลุอรหัตผลด้วยหลักการปฏิบัติในตุดงค์ 13 เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้เมืองราชคฤห์ท่านได้เข้าไปเฝ้า พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามถึงข้อที่ปฏิบัติที่ท่านแนะนำสัทธวิหาริก ท่านได้ทูลตอบว่า “พระพุทธเจ้าข้า ผู้ใดขออุปสมบทต่อข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าบอกกะเขาอย่างนี้ว่า อาวุโสฉันเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถ้าท่านจักถืออยู่ป่าเป็นวัตรถือ

บิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง ฉันก็จักให้ท่านอุปสมบทตามประสงค์ ถ้าเขารับคำของข้าพระพุทธเจ้า ๆ จึงให้เขาอุปสมบท ถ้าเขาไม่รับคำของข้าพระพุทธเจ้า ๆ ก็ไม่ให้เขาอุปสมบท ภิกษุใดขอนิสัยต่อข้าพระพุทธเจ้า ๆ บอกกะภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า อาวุโส เราเป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถ้าท่านจักถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้างได้เราก็จักให้นิสัยแก่ท่านตามความประสงค์ ถ้าภิกษุนั้นรับคำของข้าพระพุทธเจ้า ๆ จึงจะให้นิสัย ถ้าภิกษุนั้นรับคำของข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ให้นิสัย ข้าพระพุทธเจ้าแนะนำบริษัทยังนี้แล” และจากวาจาสุภาวิตของท่านที่กล่าวไว้ ซึ่งอาจจะพอเป็นหลักฐานถึงการบรรลุนิพพานของท่าน ว่า “ภิกษุสี่องเสพเสนาสนะอันสังัด ปราศจากเสียดื้ออึง เป็นที่อยู่อาศัยแห่งสัตว์ร้ายเพราะการหลีกออกเรือนเป็นเหตุ ภิกษุพึงเก็บผ้ามาจากกองหยากเยื่อ จากป่าช้า จากตรอกน้อยตรอกใหญ่ แล้วทำเป็นผ้านุ่งห่ม พึงทรงจีวรอันเศร้าหมอง ภิกษุควรทำใจให้ต่ำ ค่อมครองทวาร สාරวมดีแล้ว เทียวไปบิณฑบาต ตามลำดับตรอก คือ ตามลำดับสกุลภิกษุพึงยินดีด้วยของ ๆ ตน แม้จะเป็นของเศร้าหมอง ไม่พึงปรารถนาอาหารอย่างอื่นมาก เพราะใจของบุคคลผู้ติดในรสอาหาร ย่อมไม่ยินดีในฌาน ภิกษุควรเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษชอบสังัด เป็นมุนี ไม่คลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ และพวกบรรพชิตทั้งสอง ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ควรแสดงตนให้เป็นคนบ้าและคนใบ้ ไม่ควรพูดมากในท่ามกลางสงฆ์ ไม่ควรเข้าไปกล่าววาทะใด ๆ ควรละเว้นการเข้ากระทบกระทั่ง เป็นผู้สාරวมในพระปาติโมกข์ และพึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะเป็นผู้ฉลาดในการเกิดขึ้นแห่งจิต มีนิมิตอันถือเอาแล้ว พึงประกอบสมณะและวิปัสสนาตามเวลาอันสมควรอยู่เนื่อง ๆ พึงเป็นบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรเป็นนิตย์ เป็นผู้ประกอบภาวนาทุกเมื่อด้วยความตั้งใจว่า ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ไม่พึงถึงความวางใจ อาสวะทั้งปวงของภิกษุ ผู้ปรารถนาความบริสุทธิ์เป็นอยู่อย่างนี้ ย่อมสิ้นไป และภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพาน” (ขุ.เถร.26/375/302)

พระมหากัสสปะ เป็นผู้ต้องการแสวงหาสังขารมุตติ ตัดสินใจละทิ้งทรัพย์สมบัติถือเพศเป็นบรรพชิตออกบวชมุ่งหมายเป็นพระอรหันต์เดินทางไปพบพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ร่มไม้ไทร เรียกว่า พุทฺธตถนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา มีความเลื่อมใสเปล่งวาจาประกาศว่า พระศาสดาเป็นพระศาสดา พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยประทานโอวาท 3 ข้อที่ว่า

1. กัสสปะ ท่านพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละเอียด และความเกรงใจ ไว้ในภิกษุที่เป็นผู้เฒ่าและปานกลาง อย่างดีที่สุด

2. เราจักพึงธรรมซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักตั้งใจพึงธรรมนั้น แล้วพิจารณาเนื้อความ

3. เราจักไม่ละสติที่เป็นไปในกาย คือ พิจารณาเอาร่างกายเป็นอารมณ์เมื่อประทานพระโอวาทแก่พระมหากัสสปะแล้ว เสด็จไปพักที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งพระพุทธองค์จึงทรงประทานแลกลเปลี่ยนผ้าสังฆาฏิกับท่าน ท่านได้สมาทานจุดงค์ 3 ซึ่งมีหลักการปฏิบัติเพื่อช่วยเจริญกรรมฐานและกุศลธรรมให้เจริญขึ้น ไม่ใช่ขบถบัญญัติทางพระวินัย ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของผู้ปฏิบัติ มีความ

เหมาะสมสำหรับผู้ปฏิบัติที่ต้องการความเคร่งครัดเท่านั้น เพราะการถือศูตงค์ไม่เกี่ยวกับการทำให้
กรรมฐานเจริญหรือเสื่อมลง ดังนั้น การถือศูตงค์ 3 โดยเคร่งครัดจึงเป็นหนทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับ
อุปนิสัยของท่านอย่างมาก เพราะหลังจากนั้นในวันที่ 8 ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล

ข. หลักความไม่ประมาท ตัวอย่างเช่น พระองค์คุณิลมาล มีความเลื่อมใสศรัทธาต่อ
พระพุทธเจ้า และทูลขออุปสมบทด้วยพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรองค์คุณิลมาล เรารววงอาชญาในสัตว์ทั้งปวง
แล้ว ส่วนท่านสิ ยังไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด”
หลังจากบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผลแล้ว ท่านได้ปลงอุทานว่า “ผู้ใดเคยประมาทในตอนต้น
ภายหลังเขาไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำให้โลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอก ฉะนั้น
บาปกรรมที่ทำไว้แล้ว อันผู้ใดยอมปิดกั้นไว้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมทำให้โลกนี้ให้สว่างไสวเหมือนพระจันทร์
พ้นแล้วจากหมอก . . . ของงพึงธรรมกถาที่เราได้ฟังแล้วในสำนักของพระศาสดาของงประกอบความ
ชวนชวายในพระพุทธศาสนา ขอจงคบหากับมนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษ ซึ่งถือมั่นแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้ที่
เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญพึงธรรมของท่านผู้กล่าวสรรเสริญความอดทน ผู้มีปกติสรรเสริญความไม่
พิโรธ ตามเวลาอันสมควร และขอจงปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้นเถิด ขออย่าเบียดเบียนเรา
และชาวประชาหรือว่าสัตว์อื่นใดเลย พึงบรรลุความสงบอย่างเยี่ยม และพึงรักษาสัตว์ทั้งปวงให้เป็น
เหมือนบุตรที่รักเถิด ก็ชวานาที่ต้องการน้ำย่อมไขน้ำไป ช่างศรย่อมตัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้
บัณฑิตย่อมฝึกตน คนบางพวกฝึกช่างและม้าเป็นต้น ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยแห่บ้าง ส่วนเรา
เป็นผู้อันพระศาสดาผู้คงที่ทรงฝึกแล้ว โดยไม่ได้ทรงใช้อาญาและศาตราเมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ
ผู้ไม่เบียดเบียน แต่เรายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ วันนี้เราเป็นผู้มีชื่อจริง ไม่เบียดเบียนใคร แต่ก่อนเราเป็น
โจรสลือชาทั่วไปว่า องค์คุณิลมาล ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดไปจนได้มาพบพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้า ครั้งก่อน เรา
มีมือเปื้อนด้วยโลหิตลือชื่อไปทุกทิศว่า องค์คุณิลมาล แต่บัดนี้ องค์คุณิลมาล ได้มาพบพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง
เข้าแล้ว ถอนต้นหาเครื่องนำไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ขึ้นได้แล้ว เราได้ทำกรรมเช่นนั้นอันเป็นเหตุให้ไปสู่
ทุกคติเป็นอันมาก จึงต้องมารับผลกรรมที่ทำไว้ แต่บัดนี้เราบริโศคโภชนะโดยไม่เป็นหนี้ คนพาลผู้มี
ปัญญาทราม ย่อมประกอบตามความประมาทส่วนนักปราชญ์ ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือน
ทรัพย์อันประเสริฐสุด ฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบตามความประมาท อย่าประกอบความสนิท
สนมด้วยความยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมถึงความสุขอันไพบูรณ์ การที่เรา
มาสู่สำนักของพระศาสดาเป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะบวชในสำนักของ
พระศาสดานี้ ก็ไม่ใช่ความคิดที่เลวเลยเพราะเป็นการเข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในธรรมทั้งหลายที่
พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดานี้ เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการ
มาไม่ดี การที่เราคิดจะบวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่เลวเลย เพราะเราได้
บรรลุวิชา 3 ตามลำดับ ได้ทำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้วแต่ก่อนเราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา
หรือในถ้ำทุกๆ แห่ง มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วไม่ไปในบ่วง

มาร จะยืนเดินนั่งนอนก็เป็นสุข เมื่อก่อนเรามีเชื้อชาติเป็นพราหมณ์มีครรรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิทั้ง 2 ฝ่าย บัดนี้ เราเป็นโอรสของพระสุคตศาสดา ผู้เป็นธรรมราชา เราเป็นผู้ปราศจากตัณหาแล้ว ไม่ถือมั่น คัมภีร์ของทวารสารวมดีแล้ว เราตัดรากเงาของทุกข์ได้แล้ว บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา ทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว” (ขุ.ธ.26/392/334)

พระพากุลละ ท่านได้กล่าวคาถาเมื่อใกล้จะนิพพานว่า “ผู้ใดปรารถนาจะทำการงานที่ทำก่อนในภายหลัง ผู้นั้นย่อมพลาดจากฐานะอันนำมาซึ่งความสุข และย่อมเดือดร้อนในภายหลัง พึงทำอย่างใดพึงพูดอย่างนั้น ไม่พึงทำอย่างใด ไม่พึงพูดอย่างนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ว่า บุคคลผู้ไม่ทำ มีแต่พูดนั้นมีมาก นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุขดีหนอ ไม่มีความโศกปราศจากกิเลสสุลี ปลอดภัย โปร่ง เป็นที่ดับทุกข์” (ขุ.ธ.26/309/259)

2.3.3 คำสอนเพื่อเพิกถอนทิฏฐิแบบสัสตทิฏฐิ

ก. หลักไตรลักษณ์ ตัวอย่างเช่น พระราหุล ได้รับการสั่งสอนหลายครั้งทั้งจากพระพุทธเจ้า และพระสารีบุตร จนกระทั่งได้รับฟังธรรมเทศนาสุดท้าย คือ จูฬราหุโลวาทสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถีพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระราหุลมีอินทรีย์แก่กล้าเพียงพอให้บรรลุอรหัตผลแล้ว หลังเสร็จภัตตกิจเวลาเช้าแล้ว จึงพาเสด็จเข้าไปในป่าอันวันทรงตรัสสอนด้วยหลักไตรลักษณ์โดยยกเอาตนะภายในภายนอกขึ้นเป็นประเด็นถามตอบ แล้วจึงสรุปความว่า “ดูกรราหุล อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง แม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น แม้ในชีวหาย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส แม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะ แม้ในมน โย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมารมณ์ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี” เมื่อจบธรรมเทศนา ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล (ม.อุ.14/808/385)

ข. หลักความไม่ยึดมั่นถือมั่น ตัวอย่างเช่น พระอานันทะ บรรลุโสดาปัตติผลด้วยธรรมที่พระปุลณมันตานีบุตรกล่าวสอนว่า “ดูกรท่านอานันท เพราะถือมั่น จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่น อะไร จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นอะไร จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร

และวิญญาณ จึงไม่มีต้นหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา ดูกรท่านอานนท์ เปรียบเสมือนสตรีหรือบุรุษรุ่นหนุ่มรุ่นสาว มีนิสัยชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตน ที่กระจกหรือที่ภาชนะน้ำ อันใสบริสุทธิ์ผุดผ่อง เพราะยึดถือจึงเห็น เพราะไม่ยึดถือจึงไม่เห็นฉันใด ดูกรท่านอานนท์ เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีต้นหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีต้นหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา ฉะนั้นเหมือนกันแล ดูกรท่านอานนท์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? อ. ไม่เที่ยง อาวุโส ป. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง? อ. ไม่เที่ยง อาวุโส ฯลฯ ป. เพราะเหตุนี้แล อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี” หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 3 เดือน ก่อนวันทำสังคายนาครั้งที่ 1 เพียงหนึ่งวัน ในคืนนั้นท่านก็บำเพ็ญเพียรทั้งคืนด้วยกายคตาสติแต่ก็ไม่บรรลอรหัตผล จนกระทั่งถึงเวลาใกล้รุ่ง ท่านจึงปลงใจเอนกายเพื่อจะนอน แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน และทำยังไม่ทันพ้นจากพื้น ในระหว่างนั้น จิตก็ได้หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะความไม่ถือมั่น ด้วยอิริยาบถกึ่งนั่งกึ่งนอน (วิ.จ.7/617/248)

พระราชะ บรรลอรหัตผล หลังจากเข้ารับฟังพระโอวาทของพระพุทธเจ้าโดยเคารพหลายครั้ง บำเพ็ญเพียรจนบรรลอรหัตผล ครั้งหนึ่งท่านเข้าไปเฝ้าเพื่อทูลถามว่าบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีมือหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิमितภายนอกพระพุทธองค์ทรงมีพระดำรัสว่า “ดูกรราชะ รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเราดูกรราชะ บุคคลรู้เห็นอย่างนี้แล จึงไม่มีมือหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในสรรพนิमितภายนอก” (ส.ข.17/147/79)

พระจุฬป็นถกะ เป็นน้องชายของพระมหาป็นถกะ พระมหาป็นถกะไปขออนุญาตจากตาเพื่อขอให้จุฬป็นถกะบวช เศรษฐีผู้เป็นตาก็อนุญาตให้ตามความประสงค์ท่านเป็นคนหัวทึบมากที่ชายสอนให้เรียนคาถาพรรณนาพระพุทธรูปเพียงคาถาเดียว เรียนอยู่ถึงสี่เดือนก็ยังจำไม่ได้ทำให้ท่านทราบว่าเป็นพระภิกษุที่น้องชายนั้นโง่เขลามาก จึงประณามขับไล่ออกเสียจากสำนักของท่าน ในเวลานั้นท่านเป็นภักตทุพเทศน์ หมอชีวกโกมารภัจจ์มานิมนต์ภิกษุไปฉันในวันรุ่งขึ้น ท่านก็ไม่นับพระจุฬป็นถกะเข้าด้วย พระจุฬป็นถกะเกิดความน้อยใจคิดจะไปลาสิกขาเสีย จึงออกไปแต่เช้า ได้พบพระพุทธเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ที่ขุมประตู่ พระพุทธองค์จึงตรัสให้เข้าไปเฝ้าแล้ว จึงทรงลูบศีรษะด้วยฝ่าพระหัตถ์แล้วพาเสด็จให้ที่นั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎีทรงประทานผ้าขาวอันบริสุทธิ์ให้นั่งลูบคลำทำบิรกรรมไปว่า

“โรฆุหรณั โรฆุหรณั” เมื่อท่านลอบคลำบริการไปไม่นาน ผ้านั้นก็เศร้าหมองเหมือนผ้าเช็ดมือ จึงคิดว่า ผ้านี้เป็นของชาวบริสุทธึ แต่เพราะการลอบคลำจึงกลายเป็นผ้าที่เศร้าหมองพระพุทธเจ้าทรงทราบจึง ตรัสเทศนาสั่งสอน จนกระทั่งท่านได้บรรลุอรหัตผล ขณะที่ยังลอบคลำผ้าบริการอยู่ดังกล่าวของ ท่านว่า “เมื่อก่อน ญาณคติเกิดแก่เราช้า เราจึงถูกดูหมิ่น และพี่ชายจึงขับไล่เราว่า จงกลับไปเรือน เตียนนี้เถิด เราถูกพี่ชายขับไล่แล้วไปยืนร้องไห้อยู่ที่ใกล้ซุ้มประตูสังฆารามเพราะยังมีความอาลัยใน ศาสนา พระผู้มีพระภาคได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงลูบศีรษะเรา ทรงจับแขนเรา พาเข้าไปสู่สังฆาราม พระศาสดาทรงอนุเคราะห์ ประทานผ้าเช็ดพระบาท ให้แก่เรา ตรัสว่า จงอธิษฐานผ้าสะอาดผืนนี้ให้ตั้ง มั่นดีโดยมนสิการว่า โรฆุหรณั ๆ ผ้าสำหรับเช็ดธูลี ๆ จงตั้งจิตให้มั่น นิ่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง เราฟัง พระดำรัสของพระองค์แล้ว เกิดความยินดีในศาสนา ได้บำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อบรรลุประโยชน์อัน สูงสุด เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ขำระทิพยจักขุให้หมดจดแล้ว ได้บรรลุวิชา 3 คำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า เราได้ทำสำเร็จแล้ว” (ขุ.เถร.26/373/300)

พระพาหิยทวารุจิริยะท่านได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในเมืองสาวัตถีได้ฟัง ธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงเพียงสั้น ๆ ท่านได้บรรลุอรหัตผล ในที่สุดแห่งธรรมเทศนาใน ระหว่างบิณฑบาตรว่า “ดูกรพาหิยะ เพราะเหตุนั้นแล ท่านฟังศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็น จักเป็นสักว่า เห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟังเมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูกรพาหิยะ ท่าน ฟังศึกษาอย่างนี้แล ดูกรพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุด แห่งทุกข์” (ขุ.ขุ.25/49/58)

ค. หลักพิจารณาความสงสัย ตัวอย่างเช่น พระกัณฑกะ เมื่ออุปสมบทแล้ว ท่านบรรลุ อรหัตผลด้วยการพิจารณาถึงขันธ์ 5 ที่พระพุทธรูปที่ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้ เมืองสาวัตถี ท่านนั่งสมาธิพิจารณากันขันธ์ 5 ของตนอยู่ในที่ไม่ไกล พระพุทธเจ้าจึงทรงเปล่ง พระอุทานว่า “ความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดในอัตภาพนี้หรือในอัตภาพอื่น ในความรู้ของตนหรือใน ความรู้ของผู้อื่น บุคคลผู้เพ่งพินิจ มีความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้นได้ ทั้งหมด” (ขุ.อุ.25/123/116)

พระอนรุทธะ ถึงแม้ท่านจะเป็นผู้สุขุมลฉลาดมาก มีความละเอียดอ่อนมาก เคยมีปราสาท สามหลังเป็นที่อยู่ในฤดูทั้งสาม สมบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคาร และบริวารยศ แม้ที่สุดคำว่าไม่มีก็ไม่รู้จัก และไม่เคยได้ยินเลย เมื่ออุปสมบทแล้ว ท่านได้เจริญสติปัญญา 4 จนสำเร็จทิพยจักขุ ครั้งหนึ่ง ท่าน เข้าไปหาพระสารีบุตร เพื่อบอกเล่าความสามารถด้านทิพยจักขุและบำเพ็ญเพียร มีจิตตั้งมั่นเป็น เอกัคคตา แต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ พระสารีบุตรจึงแนะนำให้ละความยึดมั่นในธรรม 3 ประการ คือ มานะ (ความถือตัว) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) กุกกุจจะ (ความรำคาญใจ) ดังความว่า “การที่ท่าน

คิดอย่างนี้ว่า เราตรวจดูตลอดพันโลก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่งจักษุของมนุษย์ ดังนี้ เป็นเพราะมานะของท่าน การที่ท่านคิดอย่างนี้ว่า ก็เราปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน ตั้งสติมั่นไม่หลงลืม กายสงบระงับไม่ระส่ำระสาย จิตตั้งมั่นเป็นเอกัคคตา ดังนี้ เป็นเพราะอุทธัจจะของท่าน ถึงการที่ท่านคิดอย่างนี้ว่า โฉนเหล่านี้ จิตของเราจะไม่พ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ดังนี้ ก็เป็นเพราะกุกกัจจะของท่าน . . . ท่านจงละธรรม 3 อย่างนี้ ไม่ใส่ใจธรรม 3 อย่างนี้ แล้วน้อมจิตไปในอมตธาตุ” และอีกครั้งหนึ่งเมื่อท่านพำนักอยู่ที่วิหารปาจิณวังสหายวันแคว้นเจดีย์ได้มีมหาปริสวิตกว่า ธรรมนี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีความปรารถนาน้อย มิใช่ของบุคคลผู้มีความปรารถนามาก ของบุคคลผู้สันโดษ มิใช่ของบุคคลผู้ไม่สันโดษ ของบุคคลผู้สังัด มิใช่ของบุคคลผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ของบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร มิใช่ของบุคคลผู้เกียจคร้านของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น มิใช่ของบุคคลผู้มีสติหลงลืม ของบุคคลผู้มีจิตมั่นคง มิใช่ของบุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคง ของบุคคลผู้มีปัญญา มิใช่ของบุคคลผู้มีปัญญาทรม พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดนั้นจึงเสด็จมาแสดงเพิ่มเติมว่า “ดูกรอนุรุธะ ถ้าอย่างนั้น เธอจงตรึกมหาปริสวิตกข้อที่ที่ 8 นี้ว่า ธรรมนี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ชอบใจในธรรมที่ไม่ทำให้เนิ่นช้า ผู้ยินดีในธรรมที่ไม่ทำให้เนิ่นช้า มิใช่ของบุคคลผู้ชอบใจในธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า ผู้ยินดีในธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า” (อง.อฎฐก. 23/120/176)

ง. หลักตจปัญจกกรรมฐาน ตัวอย่างเช่น พระสีวลีท่านได้บรรลุอรหัตผล ตั้งแต่เวลาเมื่อปลงผมและโดยได้รับฟังคำอนุศาสน์สอนให้พิจารณาตจปัญจกกรรมฐาน คือ อวัยวะ 5 ส่วน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน และหนัง ท่านได้กล่าวปรารถนาถึงตนเองว่า “ท่านพระสารีบุตรเถระเป็นอุปัชฌาย์ของเรา พระโมคคัลลานเถระผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ มีปริชามมาก เมื่อปลงผมให้ได้อนุศาสน์พราสอนเราเรา ได้บรรลุอรหัตเมื่อกำลังปลงผมอยู่” (ขุ.อป.3321332153)

พระทัฬหฬลบุตร ท่านได้บรรลุอรหัตผลตั้งแต่เวลาเมื่อปลงผมเสร็จและได้รับฟังคำอนุศาสน์คือ ตจปัญจกกรรมฐาน ท่านได้กล่าวปรารถนาถึงตนเองว่า “เมื่อก่อน พระทัฬหฬลบุตรองค์ใด เป็นผู้อันบุคคลอื่น ผูกฝนได้โดยยาก แต่เดี๋ยวนี้พระทัฬหฬลบุตรองค์นั้น เป็นผู้อันพระศาสดาได้ทรงผูกฝนด้วยการผูกฝนด้วยมรรคอันประเสริฐ เป็นผู้สันโดษ ข้ามความสงสัยได้แล้ว เป็นผู้ชนะกิเลส ปราศจากความขลาด มีจิตตั้งมั่นดับความเร่าร้อนได้แล้ว” (ขุ.เถร.26/142/204)

พระมหาโกฏิฐิตะ ท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงการบรรลุอรหัตผลไว้ว่า “เราเลื่อมใสในพระสุคตเจ้า ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต พระโมคคัลลานะเป็นอาจารย์พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ เราตัดทิวาฐิพร้อมด้วยมูลรากเสียได้ในเมื่อกำลังปลงผม และเมื่อกำลังนุ่งผ้ากาสาอาสวะ ก็ได้บรรลุอรหัตผลเรามีปริชาแตกฉานในอรรถ ธรรม นิรุตติและปฏิภาณ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าโลก จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เราอันท่านพระอุตติสสะได้ถามในปฏิสัมภิทาก็แก้ได้ไม่ขัดข้องที่ฉะนั้น เราจึงเป็นผู้เลิศในพระพุทธศาสนา” (ขุ.อป.33/127/137)

จ. หลักการเพิกถอนความยึดมั่นในความรู้เดิม ตัวอย่างเช่น พระปิลินทวัจฉะ ท่านมีความรู้ในอภิญญา 5 มาก่อน จึงมีความเยอหยิ่งด้วยวิชาความรู้ของท่านเป็นอย่างมาก โดยใช้ความสามารถในการแสวงหาลาภสักการะในเมืองสาวัตถี ต่อมา ความสามารถเสื่อมลง จึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอรียนอภิญญา 6 คือ อาสวกขยญาณ คือ ความรู้ในการทำอาสวะให้สิ้นไป เมื่อบำเพ็ญเพียรก็บรรลุอรหัตผล หลังจากบรรลุแล้วท่านได้กล่าวคำอุทานถึงการบรรลุธรรมของตน ว่า “การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดานี้ เป็นการมาดีแล้ว ไม่ไร้ประโยชน์ การที่เราคิดว่าจักฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วจักบวช เป็นความคิดที่ไม่ไร้ประโยชน์ เพราะเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจำแนกธรรมทั้งหลายอยู่ เราได้บรรลุธรรมอันประเสริฐแล้ว” (ขุ.เถร.26/146/205)

พระวังคีสะ ท่านมีความรู้ในการพิสูจน์กะโหลกศีรษะมนุษย์ ต่อมาได้ขอบรรพชาเรียนมนต์ในที่ที่สุด เมื่อบำเพ็ญเพียรก็บรรลุอรหัตผล เนื่องจากท่านเป็นนักปฏิภาณกวี จึงใช้การตรึกด้วยกวีตักเตือนตนเองหลายครั้งเมื่อเกิดความกระสันหรือมีความรู้สึกดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นด้วยมานะทิฏฐิในความรู้ความสามารถของตน ดังท่านได้กล่าวคาถาบรรยายถึงตนเองไว้ว่า “ครั้นบรรพชาแล้ว ได้กล่าวสุคตเจ้า โดยไม่เลือกสถานที่ ภิกษุทั้งหลายพากันโพนทะนาว่า เราเป็นจินตกวี พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามเราเพื่อทดลองว่า คาถาเหล่านี้ย่อมแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุแก่คนทั้งหลายผู้ตรึกตรองแล้วมิใช่หรือ เราทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ข้าพระองค์มิใช่ชนกภาพยักลอน แต่ว่าคาถาทั้งหลายแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุแก่ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรวังคีสะ ถ้ากระนั้นท่านจงกล่าวสติเราโดยควรแก่เหตุในบัดนี้ ครั้งนั้น เราได้กล่าวคาถาสติพระธีรเจ้าผู้เป็นพระฤาษีสูงสุดแล้ว พระพิชิตมารทรงพอพระทัยในคราวนั้น จึงทรงตั้งเราในตำแหน่งเอตทัคคะ เราหมิ่นภิกษุอื่น ๆ ก็เพราะปฏิภาณอันวิจิตร เราเป็นผู้มีศีลเป็นที่รักจึงเกิดความสลดใจ เพราะเหตุนั้น ได้บรรลุอรหัตผล” (ขุ.อป.33/134/156)

พระเสลละ ซึ่งเป็นคณาจารย์ใหญ่เมื่ออุปสมบทแล้ว พร้อมด้วยลูกศิษย์พากันไปบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตผล ท่านได้กล่าวสุภาจิตว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระจักขุข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณะในวันที่ 8 แต่วันนี้ไป เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย ผีฝนตนอยู่ในศาสนาของพระองค์ 7 ราตรี พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า เป็นศาสดา เป็นมุนีครอบงำมาร ทรงตัดอนุสัยแล้ว เป็นผู้ข้ามได้เองแล้ว ทรงช่วยเหลือหมู่มสัตว์นี้ให้ข้ามได้ พระองค์ทรงก้าวล่วงอุปธิได้แล้วทรงทำลายอาสวะทั้งหลายแล้ว ไม่ทรงถือมั่น ทรงละความกลัวและความขลาดได้แล้ว ดังสีหะ ภิกษุ 300 รูปนี้ยื่นประนมอัญชลีอยู่ข้าแต่พระวีรเจ้า ขอพระองค์ทรงเหยียดพระบาทยุคลเถิด ท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย จงถวายบังคมพระบาทยุคลของพระศาสดา” (ขุ.อุ.25/379/334)

พระมหาจุนทะ บรรลุอรหัตผล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถีท่านเข้าไปกราบทูลถามถึงทิฏฐิเกี่ยวกับอัตตา และทิฏฐิเกี่ยวกับโลกว่า ภิกษุจะพึงละทิฏฐิเหล่านั้นได้ด้วยอุบายใด พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีให้ท่านฟังโดยอย่างละเอียด ตั้งแต่รูปมาน 4 รูป

ฉาน 4 ธรรมเครื่องขัดเกลา ทางหลักเลี้ยงคนชั่ว และอุบายบรรลุนิพพาน ว่า “ดูกรจุนทะ ทิฐิเหล่านี้นี้ มีหลายประการ ประกอบด้วยการกล่าวปรารภอิตตาบ้าง ประกอบด้วยการกล่าวปรารภโลกบ้าง ย่อมเกิดขึ้นในโลก ก็ทิฐิเหล่านี้นี้ย่อมเกิดขึ้นในอารมณฺเฑ นอนเนื่องอยู่ในอารมณฺเฑ และท่องเที่ยวอยู่ในอารมณฺเฑ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอารมณฺเฑนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นันมิใช่ของเรา เรามีใช้นั้น นันมิใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ การละทิฐิเหล่านั้น การสละคืนทิฐิเหล่านั้น ย่อมมีได้ด้วยอุบายอย่างนี้ดูกรจุนทะ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปรุณฺณมาน เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนฉานอยู่ ภิกษุนั้นจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เราย่อมอยู่ด้วยธรรมเครื่องขัดเกลาภิเลส ดูกรจุนทะ แต่ธรรมคือปรุณฺณมาน เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนฉานนี้ เราไม่กล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ในวินัยของพระอรียะ เรากล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอัตภาพนี้ ในวินัยของพระอรียะ ดูกรจุนทะ เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลาภิเลสในข้อที่เหล่านี้แล คือ เธอทั้งหลาย พึงทำความขัดเกลาว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน ในข้อที่นี้เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลาว่าชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ในข้อที่นี้ เราทั้งหลายจักงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลาว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นคณผู้มีปัญหาทรม ในข้อที่นี้ เราทั้งหลายจักเป็นคนถึงพร้อมด้วยปัญญา เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลาว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นคนลุ่มคล่ำทิฐิของตน ยึดถืออย่างมั่นคง และสละคืนได้โดยยาก ในข้อที่นี้ เราทั้งหลายจักไม่เป็นผู้ลุ่มคล่ำทิฐิของตน ไม่ยึดถืออย่างมั่นคง และสละคืนได้โดยง่าย ดูกรจุนทะ ผู้ที่ตนเองจมอยู่ในเปือกตมอันลึกแล้ว จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปือกตมอันลึก ข้อที่นี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในเปือกตมอันลึก จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปือกตมอันลึก ข้อที่นี้เป็นฐานะที่จะมีได้ผู้ที่ไม่ฝีกตน ไม่แนะนำตนไม่ดับสันทด้วยตนเอง จักฝีกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นดับสันท ข้อที่นี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ผู้ที่ฝีกตน แนะนำตน ดับสันทด้วยตนเอง จักฝีกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นดับสันท ข้อที่นี้เป็นฐานะที่จะมีได้ดูกรจุนทะ ความไม่เบียดเบียนก็ฉนั้นแล ย่อมเป็นทางสำหรับดับสันทของบุคคลผู้เบียดเบียน การงดเว้นจากปาณาติบาต เป็นทางสำหรับดับสันทของบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ . . ความถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นทางสำหรับดับสันทของบุคคลผู้มีปัญหาทรม ความเป็นผู้ไม่ลุ่มคล่ำทิฐิของตน ไม่ยึดถือมั่นคง และสละคืนได้โดยง่าย เป็นทางสำหรับดับสันทของบุคคลผู้ลุ่มคล่ำทิฐิของตนยึดถือมั่นคง และสละคืนได้โดยยาก” (ม.ม.12/100-109/52-62)

2.3.4 คำสอนเพื่อเพิกถอนทิฐิแบบอุจเฉททิฐิ

ก. หลักปฏิจจสมุปบาทหรืออิตทัปปัจจตา ตัวอย่างเช่น พระชฎิลสามพี่น้อง ได้แก่ พระอรุเวลกัสมปะ พระนทิกัสมปะ และพระคยาภัสสะ พร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นบริวาร 1,000 รูป เมื่ออุปสมบทแล้ว ตามเสด็จพระพุทธเจ้าจากตำบลอรุเวลาไปถึงตำบลคยาสี่สะ แล้วทรงตรัสธรรมเทศนาชื่อว่า อาทิตตปริยายสูตร เมื่อทรงเทศนาธรรมจบ จิตของภิกษุเหล่านั้นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายไม่ถือนันด้วยอุปาทาน ภิกษุทั้งหมดได้บรรลุอรหัตผล

อาทิตตปริยายสูตร คือ พระสูตรที่แสดงสภาวะธรรมเป็นของร้อนโดยการอุปมาอุปไมย ได้แก่ การแสดงอายตนะภายในอายตนะภายนอกกว่าเป็นของร้อน สรุปความว่า “สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน จักขุ คือ นัยน์ตา รูปวิญญาณอาศัยจักขุ สัมผัสคือความถูกต้อง อาศัยจักขุ เวทนาที่เกิดเพราะอาศัยจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โสตะ คือ หู เสียงวิญญาณอาศัยโสตะ สัมผัสอาศัยโสตะ เวทนาที่เกิดเพราะโสตะสัมผัสเป็นปัจจัย ฆานะ คือ จมูก กลิ่นวิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะเวทนาที่เกิดจากฆานะสัมผัสเป็นปัจจัย ชิวหา คือ ลิ้น รสวิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหาเวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย กาย ฝนภูฏัพพะ คือ อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายวิญญาณอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะอาศัยกายสัมผัสเป็นปัจจัย มโน คือ ใจ ธรรมวิญญาณอาศัยมโน สัมผัสอาศัยมโน เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน ร้อน เพราะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายความโศกเศร้าไรราพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส ไฟทุกข์เหล่านี้มาเผาให้ร้อน” (วิ.ม.4/55/49) พระสูตรนี้มีความเหมาะสมกับการเพิกถอนความเชื่อของเหล่าชฎิลที่นิยมพิธีกรรมบูชาไฟ เนื่องจากพวกชฎิลยังมีความยึดมั่นในการบูชาไฟตามหลักคัมภีร์พระเวทว่า การบูชาด้วยไฟจะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ของตัวตน คือ การเป็นพระอรหันต์ ในครั้งแรกนั้น อรุณเวลากัสสปะก็ยังคงมีความเชื่อเสมอว่า ตนเป็นพระอรหันต์ผู้หนึ่ง จึงเกิดมานะทิฐิอย่างแรงกล้า จนกระทั่งพระพุทธเจ้าได้พิสูจน์ด้วยพุทธานุภาพเพื่อแสดงให้ท่านเห็นว่า ท่านเป็นผู้หลงผิดเป็นมิจฉาทิฐิ เพราะความยึดมั่นถือมั่นในการปฏิบัติที่ผิดทางนั้น

พระสารีบุตร ก่อนบรรลุนิพพานได้รับศึกษาจากสำนักสมณชีพริพาชก ผู้มีวาจาแบบอมราวีกเขปะ ซึ่งเป็นทิฐิแบบอุจเฉททิฐิ ท่านได้ดวงตาเห็นธรรม เพราะได้ฟังธรรมเทศนาของพระอัสสชิแสดงธรรมโดยย่อว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้” ท่านจึงกลับมาบอกธรรมนี้แก่พระโมคคัลลานะผู้เป็นสหายทราบ ทำให้พระโมคคัลลานะได้ฟังธรรมก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน เมื่อท่านอุปสมบทแล้ว 15 วัน จึงได้บรรลอรหันตผล เพราะได้ฟังเทศนามีชื่อว่า “เวทนาปริคคหสูตร” เหตุการณ์เมื่อพระสารีบุตรนั่งถวายนั่งพักอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ชนชฎิลชฎินั้น พิจารณาตามธรรมเทศนา ก็บรรลอรหันตผล ส่วนที่ชนชฎิลชฎินั้นได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ที่ชนชฎิลชฎินั้นได้ทูลแสดงทิฐิของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรและไม่เป็นที่ชอบใจของตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้นก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นนั้นเช่นกันแล้วทรงแสดงสมณพราหมณ์มีทิฐิ 3 จำพวก ความว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา พวกหนึ่งว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา พวกหนึ่งว่า บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรา ความเห็นของสมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรานั้น ไกลข้างกิเลสอันเป็นไปกับด้วยความกำหนด ความเห็นของสมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรานั้น ไกลข้างธรรมไม่เป็นไปกับด้วยความกำหนด ความเห็นของสมณพราหมณ์พวกที่กล่าว

ว่า บางสิ่งควรแก่เรา บางสิ่งไม่ควรแก่เรานั้น ส่วนที่เห็นว่าควร ไกล่ข้างกิเลสอันเป็นไปกับด้วยความกำหนด ส่วนที่เห็นว่าไม่ควร ไกล่ข้างธรรมไม่เป็นไปด้วยความกำหนด ในความเห็นของสมณพราหมณ์ ผู้ที่กล่าวว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรานั้น ย่อมเห็นว่า เราจะยึดมั่น ถ้อยมั่นซึ่งทฤษฎีของเรา แล้วยืนยันอย่างแข็งขันว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นไม่จริง ก็ถือผิดจากสมณพราหมณ์สองพวกคือ สมณพราหมณ์ผู้กล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา และสมณพราหมณ์ผู้กล่าวว่า บางสิ่งควรแก่เราบางสิ่งไม่ควรแก่เรา เมื่อมีความถือผิดกัน ก็เกิดความทุ่มเถียงกัน ความแก่งแย่งกัน เมื่อมีความแก่งแย่งก็เกิดความเบียดเบียนกัน วิญญาณนั้นพิจารณาเห็นเหตุนี้ จึงละทฤษฎีนั้น และไม่ยึดถือทฤษฎีอื่น ทฤษฎีของสมณพราหมณ์อีกสองพวกก็เช่นเดียวกันนี้ย่อมก่อความทุ่มเถียงกัน ความแก่งแย่งกัน และความเบียดเบียนกัน จึงควรละทฤษฎีและไม่ยึดถือทฤษฎี การสละคืนทฤษฎีเหล่านั้นย่อมมิได้ด้วยประการฉะนี้” ครั้นแสดงโทษแห่งความถ้อยมั่นด้วยทฤษฎี 3 อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ยึดมั่นต่อไปว่า “กายนี้มีรูป เป็นที่ประชุมมหาภูตทั้งสี่ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมสด ต้องอบและขัดสีกันเป็นนิจ มีความแตกกระจัดกระจายเป็นธรรมดา ท่านควรพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคนั้นเป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ เป็นดังผู้อื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า เป็นของมิใช่ตน เมื่อท่านพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ เป็นดังผู้อื่น เป็นของทรุดโทรมเป็นของว่างเปล่า เป็นของมิใช่ตนอยู่ ท่านย่อมละความพอใจในกาย ความเยื่อใยในกาย ความอยู่ในอำนาจของกายในกายได้เวทนาสามอย่างนี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขม สุขเวทนา สมัยใดได้เสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา ได้เสวยแต่สุขเวทนาเท่านั้น ในสมัยใดได้เสวยทุกขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา ได้เสวยแต่ทุกขเวทนาเท่านั้น ในสมัยใดได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ได้เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาเท่านั้น สุขเวทนาไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ่่งแต่งขึ้น อาศัยปัจจยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไปดับไปเป็นธรรมดา แม้ทุกขเวทนามก็ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ่่งแต่งขึ้น อาศัยปัจจยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา อักคิเวสสนะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายทั้งในสุขเวทนา ทั้งในทุกขเวทนา ทั้งในอทุกขมสุขเวทนา เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีได้มี อักคิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่วิวาทแก่งแย่งกับใคร ๆ โวหารใดที่ชาวโลกพูดกัน ก็พูดไปตามโวหารนั้น แต่ไม่ยึดมั่นด้วยทฤษฎี” (ม.ม.13/268-274/202-207)

พระอชิตะ เป็นหัวหน้าศิษย์ของพราหมณ์พาวรีทั้ง 16 คน ที่ผูกปัญหาให้ไปทูลถาม พระพุทธเจ้า ณ ปาสาณเจดีย์แคว้นมคธ ท่านได้กราบทูลถามปัญหา 4 ข้อที่ว่า

1. โลก คือหมู่สัตว์สิ่งใดปิดบังไว้จึงหลงเหมือนอยู่ในความมืด เพราะเหตุใดจึงไม่มีปัญญาแลเห็น สิ่งใดเป็นเครื่องฉาบไล่สัตว์โลกให้ติดอยู่ สิ่งใดเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกพระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “โลก คือหมู่สัตว์มีวิชา คือ ความไม่รู้แจ้งปิดบังไว้ จึงหลงเหมือนอยู่ในความมืด เพราะความอยาก และความประมาท จึงไม่มีปัญญาแลเห็น ความอยากเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลกให้ติดอยู่ และทุกข์เป็น ภัยใหญ่ของสัตว์โลก”

2. สิ่งใดเป็นเครื่องห้าม เครื่องปิดกั้นความอยาก ซึ่งเป็นเหมือนกระแสน้ำที่ไหลไปใน อารมณ์ทั้งปวง จะละความอยากได้เพราะธรรมอะไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “สติเป็นเครื่องห้ามเป็น เครื่องป้องกันความอยาก และความอยากนั้น จะละได้เพราะปัญญา”

3. ปัญญา สติกับ นามรูปนั้น จะดับไปที่ไหน พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เพราะวิญญานดับ ไปก่อน นามรูปจึงดับไปที่นั่นเอง”

4. ผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว และผู้ยังต้องศึกษาอยู่สองพวกนี้มีความประพฤติเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ภิกษุผู้ได้เห็นธรรมแล้ว และชนผู้ต้องศึกษาอยู่ต้องเป็นคนไม่กำหนดในกาม ทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/425/396)

พระติสสเมตเตยยะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพราหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็น คนที่สอง 1 ข้อที่ ว่า ใครเป็นคนสันโดษ มีความประสงค์เต็มบริบูรณ์ใครไม่มีความอยาก ซึ่งเป็นเหตุ ทะเยอทะยาน ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้งสอง (คือ อดีต กับ อนาคต) ด้วยปัญญา ไม่ติดอยู่ในส่วน ท่ามกลาง (คือ ปัจจุบัน) ใครเป็นมหาบุรุษ ใครล่วงความตายที่ผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ได้พระพุทธเจ้าทรง ตอบว่า “ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์สำรวมในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยาก มีสติระลึกได้ทุก เมื่อพิจารณาเห็นโดยชอบ ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษความอยากของ ภิกษุนั้นไม่มี ภิกษุนั้นรู้ส่วนข้างปลายทั้งสองด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง ภิกษุนั้นเป็น มหาบุรุษ ภิกษุนั้นล่วงความอยากอันผูกในสัตว์ไว้ในโลกนี้ได้”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/426/397)

พระปุลณกะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพราหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคน ที่สาม 3 ข้อที่ ว่า

1. หมู่มนุษย์ในโลกนี้คือ ฤๅษีกษัตริย์ พราหมณ์ส่วนใหญ่อาศัยอะไรจึงบูชาัญুবวงสรวง เทวดา พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “หมู่มนุษย์เหล่านั้น ยากได้ของที่ตนปรารถนา เพราะมีความแก่ชรา ทำให้แปรเปลี่ยน จึงบูชาัญুবวงสรวงเทวดา”

2. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในัญญของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “หม่อมมนุษย์เหล่านั้น มุ่งลากที่ตนหวัง จึงพุดสรรเสริญการบูชาัญญ รำพันสิ่งที ตัวปรารถนา ก็เพราะอาศัยลาภ ผู้บูชาัญญเหล่านั้นยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่สามารถข้ามพ้น ชาติชราไปได้”

3. ถ้าผู้บูชาัญญเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชราเพราะัญญของตนไม่ได้แล้วใครในเทวโลกหรือ มนุษย์โลกจะข้ามพ้นชาติชรา นั้นไปได้พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ความอยาก เป็นเหตุต้นร่น ทะเยอทะยานของผู้ใด ไม่มีอยู่ในทุก ๆ ชาติเพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก ผู้ นั้นสงบระงับแล้ว ไม่มีความทุจริตประพฤดิชั่ว ที่ทำให้มัวหมอง ไม่มีกิเลสกระทบจิต หากความอยาก ทะเยอทะยานมิได้ข้ามพ้นชาติชราไปได้”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/427/398)

พระเมตตคุณเป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรี ท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สี่ ทูลถามปัญหา 4 ข้อที่ ว่า

1. ทุกข์ในโลกทั้งหมดมีเหตุมาจากอะไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ทุกข์ในโลกนี้มีอุปธิ คือ กรรม และกิเลสเป็นเหตุล้วนเกิดมาก่อนแต่อุปธิผู้ใดไม่รู้แล้ว กระทำอุปธิ นั้นให้เกิดขึ้น ผู้ นั้นย่อมถึง ทุกข์เนื่อง ๆ เหตุ นั้น เมื่อรู้ว่าอุปธิเป็นตัวให้เหตุเกิดแล้ว อย่างกระทำให้อุปธิ นั้นเกิดขึ้น”

2. ผู้มีปัญญาข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่ คือ ชาติชรา และ ความเศร้าโศกได้เพราะธรรมที่ พระองค์ทรงทราบแล้วอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเอง อรรถภาพนี้ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่นว่า คือ อย่างนี้ ๆ เมื่อบุคคลได้ทราบแล้ว จะเป็นผู้มีสติดำเนิน ข้ามความอยากที่ทำให้ติดอยู่ในโลกเสียได้”

3. ธรรมอันสูงสุดที่บุคคลทราบชัดแล้ว เป็นผู้มึสติดำเนินข้ามต้นหาอันชานไปในอารมณ ต่างๆ ในโลกได้อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ท่านรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คือ อนาคต) ในส่วนเบื้องต่ำ (คือ อดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือ ปัจจุบัน) จงลดความเพลิดเพลินความยึด มั่นเหล่านั้นเสีย วิญญานของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นว่าเป็นของเราเสียได้ จะละทุกข์ คือ ชาติชรา และความเศร้าโศกในโลกนี้ ได้”

4. ขอพระองค์จงสั่งสอนต่อเถิด พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเพิ่มว่า “ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็น พรหมณ์ ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องตั้งอยู่ในกามภพ ผู้ นั้นข้ามพ้นเหตุแห่ง ทุกข์ได้ เหมือนห้วงทะเลใหญ่นี้ได้แน่เมื่อข้ามถึงฝั่งแล้ว เป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิต สิ้นความสงสัย ผู้ นั้นเมื่อรู้แล้ว ถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องตั้งอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ได้แล้ว เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสที่จะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้เรากล่าวว่าผู้ นั้นข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ข.อุ.25/428/399)

พระโธตกะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรี ท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่ทำ
ทูลถามปัญหา 3 ข้อที่ ว่า

1. เราจะศึกษาข้อที่ปฏิบัติซึ่งเป็นเครื่องดับกิเลสของตนได้อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า
“ท่านจงเป็นคนมีปัญญา มีสติทำความเพียรในศาสนานี้เถิด”

2. ขอบใจเปลื้องเราเสียจากความสงสัยเถิด พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เราเปลื้องใครๆ ใน
โลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้เมื่อท่านรู้ธรรมอันประเสริฐ ก็จะข้ามห้วงทะเลใหญ่ คือ กิเลสอันนี้ได้
เอง”

3. ขอบใจแสดงธรรมที่ทำให้กิเลสดับ พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เราจักบอกอุบายดับกิเลสซึ่ง
จะเห็นได้เอง ไม่ต้องเชื่อตามข่าวที่บุคคลได้ทราบแล้ว จักมีสติข้ามพ้นความอยากที่ตรึงใจไว้ในโลกเสีย
ได้แก่ท่าน”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ข.อุ.25/429/401)

พระอุปสีวะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่ท
ทูลถามปัญหา 4 ข้อที่ ว่า

1. ขอพระองค์จงตรัสบอกอารมณ์ที่หน่วงเหนี่ยว ซึ่งจะทำให้ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสนี้ได้
พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ท่านจงเป็นผู้มีสติ เพ่งอาภิญญายตนญาณ อาศัยอารมณ์ว่าไม่มีฯ ข้าม
ห้วงทะเลใหญ่เถิด ท่านจงละกามทั้งหลาย เป็นคนหมดความสงสัย เห็นความหมดไปแห่งความทะยาน
อยากได้ชัดเจน ทั้งกลางวันกลางคืนเถิด”

2. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว ตัดญาณอื่นได้แล้ว อาศัยอา
ภิญญายตนญาณ คือ ความเพ่งใจว่า “ไม่มีอะไร” เป็นอารมณ์ น้อมใจไปแล้วในอาภิญญายตน
ญาณ ซึ่งเป็นธรรมที่เปลื้องสัญญา ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนญาณนั้น ไม่มีความเสื่อมได้หรือ
พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนญาณนั้นไม่เสื่อม”

3. ถ้าผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนญาณนั้น ไม่มีเสื่อมสิ้นไป เขาจะเป็นคนยังยืนอยู่ใน
อาภิญญายตนญาณนั้น หรือ จะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของคนเช่นนั้นจะเป็นอย่างไร
พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เปลวไฟที่ถูกลมเป่าแล้วดับไป ไม่สามารถนับว่าดับไปข้างทิศไหน
เช่นเดียวกับท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกองนามรูป ย่อมดับไม่มีเหลือ (คือ ดับพร้อมทั้งกิเลส ทั้งขันธคือ
ร่างกาย) ไม่ต้องไปเกิดเป็นอะไรอีก”

4. ท่านผู้นั้นดับไปแล้ว หรือ เป็นเพียงแต่ไม่มีตัว หรือ จะเป็นผู้ตั้งอยู่ยังยืนตลอดไป
พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ผู้ที่ดับขันธปรินิพพานแล้ว มิได้มีกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในชาติต่อไปอีก
เพราะฉะนั้น เบญจขันธของผู้นั้น ไม่มีอีก เมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธเป็นต้น) ซึ่งผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว
ก็ไม่ต้องกล่าวถึงว่าผู้นั้นจะไปเกิดเป็นอะไรอีก”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล (ข.อุ.25/430/402)

พระนันทกะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพราหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่เจ็ด ทูลถามปัญหา 3 ข้อที่ ว่า

1. ทำไมจึงเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิตว่าเป็นมุนี พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวคนว่าเป็นมุนีด้วยได้เห็น ด้วยได้สดับ หรือด้วยได้รู้ มา เรากล่าวว่า คนใดทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความกังวลทะยานอยาก คนผู้นั้นแลชื่อว่ามุนี”

2. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยได้เห็น ด้วยได้ฟัง ด้วยศีลและพรต และด้วยวิธีเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้น ประพฤติในวิธีเหล่านั้นตามที่ตนเห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ์ข้ามพ้นชาติขราได้มีอยู่บ้างหรือไม่พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพฤติอย่างนั้น เรากล่าวว่าพ้นชาติขราไม่ได้แล้ว”

3. เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลก หรือ ในมนุษย์โลกจะพ้นชาติขราได้พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ อ้นชาติขราครอบงำแล้วหมดทุกคน แต่เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้ ละอารมณ์ที่ตนได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ และศีลพรต กับวิธีอันมากเสียทั้งหมด กำหนดรู้ตัวตนว่าเป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้สมณพราหมณ์เหล่านั้นแลข้ามพ้นชาติขราได้”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล (ข.อุ.25/431/404)

พระเหมกะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพราหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่แปด ทูลถามปัญหา 1 ข้อที่ ว่า ธรรมเป็นเหตุพ้นตัณหา ซึ่งจะทำให้เป็นคนมีสติล่วงตัณหาที่ทำให้ติดอยู่ในโลก พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ชนเหล่าใด ได้รู้ว่าเป็นที่บรรเทาความกำหนัดพอใจ ในอารมณ์เป็นที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกต้องแล้ว และรู้แล้วด้วยใจ และเป็นธรรมที่ไม่เปลี่ยนแปลงดังนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสแล้วชนเหล่านั้น ก้าวพ้นจากตัณหา ซึ่งจะทำให้ติดอยู่ในโลกได้”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล (ข.อุ.25/432/405)

พระโตเทยยะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพราหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่เก้า ทูลถามปัญหา 2 ข้อที่ ว่า

1. กามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มีและผู้ใดข้ามล่วงความสงสัยเสียได้ความพ้นของผู้นั้นเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ความพ้นของผู้นั้นจะไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นอีก”

2. ผู้นั้นเป็นคนมีหรือไม่มีความทะเยอทะยาน เป็นคนมีปัญญาแท้หรือเป็นแต่ใช้ปัญญาทำให้ตัณหาและทิวเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็น

คนมีความหวังทะเยอทะยานก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะไม่ใช่ปัญญาก่อให้เกิดค้นหาที่รู้ท่านจง รู้จักกันว่าคนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพอย่างนี้เกิด”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหันตผล (ขุ.อุ.25/433/406)

พระกัปปะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบ ทูลถามปัญหา 1 ข้อที่ ว่า ขอจงตรัสบอกธรรม ซึ่งจะเป็นที่พึ่งพำนักของผู้อันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง เหมือนเกาะซึ่งเป็นที่พึ่งพำนักอาศัยของชนผู้อยู่ในกลางมหาสมุทร เมื่อเกิดคลื่นใหญ่ที่น่ากลัวอย่าให้ทุกซอกเลย พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เรากล่าวว่านิพพานซึ่งไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีค้นหาเครื่องถ่วง เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะนี้แลเป็นดุจเกาะ ชนเหล่าใดรู้นิพพานนี้แล้วเป็นคนมีสติ ได้เห็นธรรมแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย” เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหันตผล (ขุ.อุ.25/434/407)

พระชตุกัณเณ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบเอ็ด ทูลถามปัญหา 1 ข้อที่ ว่า ขอจงบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติชราในอภิปณิพระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ท่านจงกำจัดความกำหนัดในกามให้หมดสิ้นไป เห็นความหมดไปแห่งกามเป็นเกษมภิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดถือไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิควรจะละเสีย อย่าเสียดแทงใจได้ กังวลใดมีแล้วในปางก่อน ท่านจงให้กังวลนั้นเหือดแห้งเสีย กังวลในภายหลังอย่าได้มีถ้าไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง จักเป็นคนสงบระงับกังวลได้ อาสวะ (กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราชของชนผู้ปราศจากความกำหนัดในกามโดยอาการทั้งปวงก็มีไม่ได้” เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหันตผล (ขุ.อุ.25/435/407)

พระภัทราวุธ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบสอง ทูลถามปัญหา 1 ข้อที่ ว่า คนที่อยู่ตามชนบทต่าง ๆ อาจจะพึงวาจาของพระองค์ พร้อมกันมาแล้วจากชนบทนั้น ๆ ได้ฟังพระวาจาของพระองค์แล้วจะกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์จงทรงแก้ปัญหาเพื่อชนเหล่านั้น พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “หมู่ชนนั้นควรจะนำค้นหาที่เป็นเหตุถ่วงในส่วนเบื้องบน เบื้องต่ำ และท่ามกลาง ออกให้หมดสิ้น เพราะเขาถ่วงสิ่งใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามเขาได้เพราะสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้นภิกษุเมื่อรู้อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะ อันเป็นที่ตั้งแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถ่วงดังนั้น พึงเป็นคนมีสติไม่ถ่วงในโลกรทั้งปวง” เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหันตผล (ขุ.อุ.25/436/408)

พระอุทยะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่ สิบสาม ทูลถามปัญหา 3 ข้อที่ ข้อที่หนึ่ง ว่า

1. ขอพระองค์จงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา คือ ความเขลา ความไม่รู้แจ้งเสีย พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เราเรียกธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกาม และ โทมนัสเสียทั้งสองอย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความว่าง เป็นเครื่องห้ามความ

รำคาญ มือเบกขา กับสติเป็นธรรมบริสุทธิ์มีความตรึกในธรรมเป็นเบื้องหน้าว่า ธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย”

2. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวว่านิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะอะไรได้พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “โลกมีความเพลิดเพลินผูกพันไว้ความตรึกเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวว่านิพพาน ๆ ดังนี้เพราะละตัณหาเสียได้”

3. เมื่อบุคคลมีสติระลึกร้อย่างไรอยู่ วิญญาณจึงจะดับ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อจะทูลถามพระองค์พอให้ได้ฟังพระวาทะของพระองค์เถิด พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกร้อย่างนี้ วิญญาณจึงจะดับ”

เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/437/409)

พระโปลาล เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบสี่ ทูลถามปัญหา 1 ข้อที่ ว่า ญาณของบุคคลผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือ ได้บรรลอรหัตผลแล้ว) ละรูปารมณทั้งหมดได้แล้ว (คือ บรรลอรหัตผลสูงกว่ารูปารมณขึ้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอก ว่า ไม่มีอะไรเลย (คือ บรรลอรหัตผล ที่เรียก อากิญจัญญายตนะ) บุคคลเช่นนั้นจะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “พระตถาคตเจ้าทรงทราบภูมิที่เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งหมด จึงทรงทราบบุคคลเช่นนั้น แม้อย่างอยู่ในโลกนี้ว่ามีอหยาตัยน้อมในอากิญจัญญายตนภพ มีความเพลิดเพลินยินดีเป็นเครื่องประกอบ ลำดับนั้นย่อมพิจารณาเห็นสหชาติธรรม ในอากิญจัญญายตนภพนั้น (คือ ธรรมที่เกิดพร้อมกับภพนั้น) แจ้งชัด โดยลักษณะสามอย่าง (คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัว) ข้อที่นี้เป็นมานอันถ่องแท้ของบุคคลเช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติดีแล้ว” เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/438/410)

พระโฆษราช เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คน ของพรหมณ์พาวรีปรารถนาจะทูลถามปัญหาเป็นคนที่สอง เพราะถือตนว่าเป็นคนมีปัญญาดีกว่ามาณพทั้งสิบหกคน คิดจะทูลถามปัญหาก่อน แต่เห็นว่าอชิตมาณพเป็นผู้ใหญ่กว่าและเป็นหัวหน้า จึงยอมให้ทูลถามปัญหาก่อน พระพุทธเจ้าจึงตรัสห้ามไว้ โฆษราชก็หยุดอยู่แต่หลังจากที่คนอื่นๆ ได้ทูลถามปัญหาเป็นลำดับ ๆ กันถึงแปดคนแล้วปรารถนาจะทูลถามปัญหาเป็นคนที่เก้าอีก พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามไว้ ก็ยับยั้งไว้ให้คนอื่นทูลถามถึงสิบสี่คนแล้ว จึงทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบห้า ปัญหา 1 ข้อที่ ว่า ควรพิจารณาเห็นโลกอย่างไรมัจจุราช (ความตาย) จึงไม่แลเห็น คือจะตามไม่ทัน พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ท่านจงเป็นคนมีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความเห็นที่ ตัวของเราเสียทุกเมื่อเถิด ท่านจะพ้นจากมัจจุราชได้ด้วยอุบายอย่างนี้ท่านพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจะไม่แลเห็น” เมื่อจบการตอบปัญหา ท่านก็ได้บรรลอรหัตผล (ขุ.อุ.25/439/410)

พระปิงคิยะ เป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คนและเป็นหลานของพรหมณ์พาวรีท่านได้ทูลถามปัญหาเป็นคนที่สิบหก ทูลถามปัญหา 2 ข้อที่ ว่า

1. ธรรมเป็นเครื่องละชาติขราในอัตภาพนี้เป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “ท่านเห็นว่า ขนทั้งหลายประมาทแล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก”

2. ธรรมเป็นเครื่องละชาติขราในชาตินี้เป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เมื่อท่านเห็น หมู่มนุษย์อันตันทนหาคอบงำมีความเดือดร้อนเกิดขึ้น อันชราถึงรอบด้านแล้ว เหตุนี้ ท่านจงอย่า ประมาท ละตันทนเสีย จะได้ไม่เกิดอีก”

ในที่สุดแห่งการแก้ปัญหา ได้เพียงดวงตาเห็นธรรม คือได้บรรลุเพียงโสดาปัตติผล เพราะ เวลาฟังตอบปัญหา มีจิตฟุ้งซ่านคิดถึงพราหมณ์พาวรีจึงไม่สามารถทำจิตให้สิ้นจากอาสวะได้เมื่อได้ อุปสมบทแล้ว กลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีแสดงธรรมเทศนาแก้ปัญหาสิบหกข้อที่นั่นให้ฟัง ทำให้พราหมณ์พาวรีได้บรรลุอนาคามีผล ส่วนท่านต่อมาบำเพ็ญเพียรจึงได้บรรลุอรหัตผล (ช.อุ. 25/440/411)

ข. หลักโยนิโสมนสิการเพื่อแก้ถีนมิทธะ ตัวอย่างเช่น พระโมคคัลลานะ หลังจากอุปสมบท ได้ 7 วัน ท่านก็สามารถบรรลุอรหัตผลได้โดยเรียนอุบายระงับความง่วง พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนและ แสดงอุบายสำหรับระงับความง่วง ความว่า “เมื่อเธอมีสัญญาอย่างไรอยู่ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ เธอพึงทำไว้ในใจซึ่งสัญญานั้นให้มาก ถ้าเธอยังละไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงตรีกตรองพิจารณาถึงธรรมตามที่ ตนได้สติแล้ว ได้เรียนมาแล้วด้วยใจ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงสาธยายธรรมตามที่ตนได้สติ มาแล้วได้เรียนมาแล้วโดย ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงยอนช่องหูทั้งสองข้าง เอามือลูบตัว ถ้ายังละ ไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงลุกขึ้นยืน เอาน้ำล้างตา เหลียวดูทิศทั้งหลายแห่งนูดาวนักษัตร ถ้ายังละไม่ได้ แต่ นั้นเธอพึงทำในใจถึงเอาโลกสัญญา ตั้งความสำคัญในกลางวันว่า กลางวันอย่างไร กลางคืนอย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางวันอย่างนั้น มีใจเปิดเผยอยู่ขณะนี้ ไม่มีอะไรหุ้มท้อ ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด ถ้า ยังละไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงอธิษฐานจกรณกำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา สรรวมอินทรีย์ มีใจไม่คิดไป ในภายนอก ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นเธอพึงสำเร็จสี่ทิสายา คืออนตะแคงเบื่องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมายในอันจะลุกขึ้น พอตื่นแล้วพึงรีบลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบ ความสุขในการนอนความสุขในการเอนข้าง ความสุขในการเคลิ้มหลับ” ครั้นตรัสสอนอุบายสำหรับ ระงับความง่วงอย่างนี้แล้ว ทรงสั่งสอนให้สำเนียงในใจอีกต่อไปว่า “เธอพึงศึกษาอย่างนี้อีกว่า เราจัก ไม่ชูงวง (ถือตัว) เข้าไปสู่ตระกูล ถ้าภิกษุชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล และในตระกูลมีกรรมกิจหลายอย่าง ซึ่ง จะเป็นเหตุให้มนุษย์ไม่ใส่ใจถึงภิกษุผู้มาแล้ว เพราะเหตุนี้ ภิกษุย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เตียวนี้ใคร หนอยุงให้เราแตกในสกุลนี้ เตียวนี้ตมมนุษย์พวกนี้ มีอาการอดทนระอาใจในเรา เพราะไม่ได้ทำอะไร เธอจึงเป็นผู้เก้อเขิน เมื่อเก้อเขิน ย่อมคิดฟุ้งซ่าน เมื่อคิดฟุ้งซ่าน ย่อมไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตย่อม ห่างจากสมาธิ เพราะฉะนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดถ้อยคำซึ่งจะเป็นเหตุให้ทุ่มเถียงกัน เมื่อมีถ้อยคำซึ่งจะเป็นเหตุให้ทุ่มเถียงกัน ก็จำต้องหวังการพูดมาก เมื่อมีการพูดมาก ย่อมคิดฟุ้งซ่าน

เมื่อคิดฟุ้งซ่าน ย่อมไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตย่อมห่างจากสมาธิ เราหาสรรเสริญความคลุกคลีด้วย ประการทั้งปวงไม่ แต่มิใช่ว่าจะไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงก็หาไม่ได้ คือ เราไม่ สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ก็แต่ว่า เสนาสนะอันใดเจ็บบเลียง ไม่อื้ออึง ปราศจากการสัจจของหมู่ชน ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการความสงบ ควรเป็นที่หลีกเลี่ยงเร้น เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยเสนาสนะเห็นปานนั้น” เมื่อตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะ กราบทูลถามข้อที่ปฏิบัติโดยย่อที่ทำให้เป็นผู้หลุดพ้นได้พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น ครั้นได้สดับดังนั้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นรู้ชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว ได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ตีย่อมพิจารณาเห็น ความไม่เที่ยง ในเวทนาเหล่านั้น พิจารณาเห็นความคล้ายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ พิจารณาเห็นความสละคืน เมื่อเธอพิจารณาเห็นอย่างนั้น ๆ อยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่ สะดุ้ง ย่อมปรินิพพาน” พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามโอวาทที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน ก็ได้บรรลุ อรหันตผลในวันนั้น (อง.สตต.23/58/73)

2.4 ปัจจัยในมิจฉาทิฎฐิที่สนับสนุนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก

เหตุปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุธรรมนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 4 เหตุปัจจัย คือ (1) การตั้ง ความปรารถนาในอดีตชาติ (2) การถวายทานในอดีตชาติ (3) สติปัญญาในปัจจุบัน และ (4) ความ ศรัทธาในพระพุทธเจ้า มีรายละเอียดดังนี้

2.4.1 การตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ

การตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ คือ การบำเพ็ญอธิฐานบารมี ต่อหน้าพระพักตร์ของ พระพุทธเจ้าในกาลก่อน ในเวลา 100,000 กัปแต่ภัทรกัป พุทธสาวกเหล่านี้ได้ตั้งความปรารถนาไว้ใน สมัยพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตระ เป็นชาวเมืองหงสวดี ซึ่งเมื่อได้ถวาย ภัตตาหารแล้วฟังธรรมเทศนา ก็ยังไม่บรรลุธรรมใด ๆ แต่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ต่างๆ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสพยากรณ์อนาคตไว้ ตัวอย่างเช่น พระภัททิยะ พระมหากัปปินะ พระลกุณฏกภัททิยะ พระวัคคิพระกุมารกัสสปะ พระราธะ พระวังคิสะ พระสีวลี พระมหาโกฏิฐิตะ พระพาหิยทวารุจิริยะ พระกังขาเรวตะ พระอรุเวลกัสสปะ พระนันทกะพระโสภิตะ เป็นต้น

ส่วน พระสารีบุตร อดีตชาติเป็นดาบส ชื่อสุรจุบริรลลอุภิญญา 5 มีศิษย์ 24,000 อาศัยอยู่ใน ป่าหิมวันต์ท่านได้ตั้งความปรารถนาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสีเช่นเดียวกับ พระ โมคคัลลานะ อดีตชาติเป็นนาคราช ชื่อว่าวรุณ อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ท่านได้ตั้งความปรารถนา กับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสีเช่นกัน

2.4.2 การถวายทานในอดีตชาติ

การถวายทานในอดีตชาติ คือ การบำเพ็ญทานบารมีในเวลา 100,000 กัปแต่ภัทรกัปพุทธสาวกเหล่านี้ได้ถวายทานไว้ในสมัยพระศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตระ ส่วนใหญ่เป็นชาวเมืองหงสวดีพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสพยากรณ์อนาคตไว้ ตัวอย่างเช่น พระนันทะถวายผ้าทอด้วยเปลือกไม้ พระรัฐपालะ ถวายช้างพร้อมทั้งลูกช้างและกัณฉัตรขาวพระมหากัจฉายนะ ทำแผ่นศิลหล่อทองฉาบทาพระเจดีย์ชื่อปทุม พระกาฬทายีถวายข้าวชั้นพิเศษพระปิณโฑลภารทวาชะ ถวายดอกปทุม พระอุปเสนวังกันตบุตร ถวายดอกกัณฉิการิ์ พระกุนทธานะ การถวายผลกล้วย พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นเทพบุตรชั้นดุสิตลงมาถวายปฐมภัตพระมหากัสสปะ สร้างพุทธเจดีย์ถวาย พระราหุล ถวายเครื่องลาด พระอนันทะ กางฉัตรถวายพระอุบาลี เป็นพราหมณ์ชื่อว่าสุชาตะ สร้างสังฆารามถวาย พระอชิตะ ถวายประทีปพระตีสสมตเตยยะ ถวายประทีปและผลมะพลับ พระโธตกะ เป็นพราหมณ์มีนามชื่อว่าผังคะสร้างสะพานถวาย พระอุปสีวะ เป็นดาบส สร้างอาศรมถวาย พระขทรวินยเวระตะ เป็นนายเรืออยู่ที่ทำน้ำแม่น้ำคงคาชื่อภาศิรีได้จัดเรือนำขำพากถวาย พระเสละ เป็นเจ้าของถนนอยู่ในนครหงสวดีได้ชักชวนประชาชนปฏิบัติธรรมและสร้างโรงฉันถวาย พระสาตะตะ เป็นพราหมณ์ถวายการสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระจูปันถกะ เป็นดาบสประคองฉัตรดอกไม้ด้วยมือทั้งสองถวาย เป็นต้น

พุทธสาวกที่มีเหตุแตกต่างออกไป ได้แก่พระโตเทยยะ เป็นพระราชาพระนามว่าวิจิตชัยได้สละราชสมบัติ บวชเป็นฤาษี แล้วได้สร้างบรรณศาลาถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ พระอนุรุทธะ ถวายประทีปแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ พระปิลินทวัจฉะ ได้ไล้ทาของหอมบูชาสถูปเจดีย์ทำสังฆภัตถวายพระชีนาสพ หลังจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะได้ปรินิพพานแล้ว พระปุลณกะ ถวายพระเพลิงพุทธสรีระแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเมตตคุถวายเนยใสแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ พระนันทกะ เป็นพรานป่า ได้ถวายมณฑปเป็นที่อยู่แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า พระนามว่า อนุรุทธะ พระเหมมกะ เป็นดาบสชื่ออนมะ ได้ถวายตั้งแก้วแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปิยทัสสี พระโมฆราช ได้ถวายบังคมและถวายรวงผึ้งไม้ตัวผึ้งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอัทธทัสสี

หลังจากนั้น พุทธสาวกเหล่านี้ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเกิดในสุคติภูมิ คือ สวรรค์ พรหมโลก และโลกมนุษย์ จากผลแห่งการกระทำกรรมดี แต่บางรูปในบางชาติก็ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานและตกในภพภูมินรก ตามผลกรรมบางอย่าง แต่ในที่สุดบุญบารมีก็ส่งผลให้ได้บรรลอรหันตผลในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า สมณโคตม ซึ่งเป็นองค์ปัจจุบันเป็นที่แน่นอน เพียงแต่เหตุปัจจัยแห่งกรรมในปัจจุบันก็เป็นสิ่งสำคัญให้พุทธสาวกได้บรรลธรรมแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน

2.4.3 สถิติปัญญาในปัจจุบัน

การบรรลุธรรมช้าหรือเร็วขึ้น ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการประพฤติปฏิบัติในปริมาณที่มากน้อยต่างกัน พุทธสาวกบางองค์สามารถบรรลุธรรมได้เร็วแบบฉับพลัน เช่น พระพาหิยะ แต่บางองค์ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติด้วยความอุตสาหะแรงกล้า เช่น พระโสณโกฬวิริยะหรือบางองค์ต้องใช้เวลาในการบรรลุ เช่น พระอานันทะ และบางองค์ก็อาจมีการกระทำบางอย่างหรือกรรมเข้ามาตัดรอนให้บรรลุช้าลง ดังนั้น ประเด็นในเรื่องวาสนาบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนให้บรรลุธรรม แต่จะบรรลุธรรมได้อย่างไรนั้น สถิติปัญญาในปัจจุบันก็เป็นเหตุสนับสนุนเช่นกัน และการประพฤติปฏิบัติในปัจจุบันด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ระดับของปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งของการบรรลุธรรม ดังปรากฏในบุคคล 4 ได้แก่

1. อุคฆฏิกัตถุญญคือ บุคคลใดตรัสรู้ธรรมพร้อมกับเวลายกหัวข้อธรรม เปรียบเหมือนดอกบัวบานในวันนี้
2. วิปจิตถุญญคือ บุคคลใดตรัสรู้ธรรมเมื่อท่านแจกอรธแห่งภาสิตสังเขปได้โดยพิสดาร เปรียบเหมือนดอกบัวบานในวันพรุ่งนี้
3. เนยยะ คือ บุคคลใดใส่ใจโดยแยบคายทั้งโดยอุเทศทั้งโดยปริปุจฉา ส้องเสพคบหาเข้าใกล้กัลยาณมิตร จึงตรัสรู้ธรรม เปรียบเหมือนดอกบัวบานในวันที่ 3
4. ปทปรมะ คือ บุคคลใดฟังมากก็ดี กล่าวมากก็ดี ทรงแจกมากก็ดี สอนมากก็ดี ก็ยังไม่ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น เปรียบเหมือนดอกบัวที่เป็นรักษาของปลาและเต่า

ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก 4 จำพวก เป็นไฉน คือ อุคฆฏิกัตถุญญ ผู้อาจรู้ธรรมแต่พอท่านยกหัวข้อที่ขึ้นแสดง 1 วิปจิตถุญญ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อที่ขึ้น 1 เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ 1 ปทปรมะ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก” (อง.จตุตถก.21/133/135)

และได้ขยายความเพิ่มเติมว่า “การบรรลุธรรมผล ย่อมมีแก่บุคคลใด พร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวข้อที่ขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้อุคฆติถุญญการบรรลุธรรมผล ย่อมมีแก่บุคคลใด ในเมื่อท่านจำแนกเนื้อความแห่งภาสิตโดยย่อให้พิสดาร บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้วิปจิตถุญญการบรรลุธรรมผลเป็นขั้นๆ ไป ย่อมมีแก่บุคคลใด โดยเหตุอย่างนี้คือโดยอุเทศ โดยไต่ถาม โดยทำไว้ในใจโดยแยบคาย โดยสมาคม โดยคบหา โดยสนิทสนมกับกัลยาณมิตร บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้เนยยะ บุคคลใดฟังพุทธพจน์ก็มาก กล่าวก็มาก จำทรงไว้ก็มาก บอกสอนก็มาก แต่ไม่มีการบรรลุธรรมผลในชาตินั้น บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้ปทปรมะ”

นอกจากนั้นแล้ว แนวทางปฏิบัติในการดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือ บรรลุอรหัตผล ซึ่งเป็นความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะของพุทธสาวกที่มีลักษณะแตกต่างกัน เรียกว่า ปฏิปทา 4 คือ

1. ทุกขา ปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า ได้แก่ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ แรงกล้า ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนื่อง ๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อนจึงบรรลุโลกุตตรมรรคล่าช้า ตัวอย่างเช่น พระโสณโกฬวิริยะ ซึ่งปฏิบัติตนอย่างลำบากจนทำให้เท้าแตกจึงจะบรรลุธรรม เป็นต้น

2. ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ได้แก่ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ แรงกล้า ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนื่อง ๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น แต่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว ตัวอย่างเช่น พระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งปฏิบัติธรรมแล้วก็ประสบกับถีนมิทธะ คือ ความง่วงเหงาหาวนอน จนกระทั่งพระพุทธเจ้าตรัสแนะนำอุบายแก้กังวลจึงสามารถบรรลุธรรมได้ภายใน 7 วัน เป็นต้น

3. สุขา ปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า ได้แก่ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้น เนื่องนิสัยหรือเจริญสมาธิได้ ฌาน 4 อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อนจึงบรรลุโลกุตตรมรรคล่าช้า ตัวอย่าง เช่น พระอานันทะ ซึ่งรับหน้าที่อุปฐากใกล้ชิดพระพุทธเจ้า แต่ก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว

4. สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว ได้แก่ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนื่องนิสัย หรือเจริญสมาธิได้ ฌาน 4 อันเป็นสุขประณีต อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้าจึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตร ซึ่งปฏิบัติธรรมตามปกติ แต่เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนแก่ปริพาชกชื่อ ทีฆนขะ อัคคิเวสสนโคตร แล้วก็บรรลุธรรม (อง.จตุตถก.21/161-163/147-148)

กลุ่มบุคคลที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นผู้สมควรได้หรือไม่ได้บรรลุธรรมนั้น คือ ผู้มีคุณสมบัติ ดังนี้ “บุคคล 3 จำพวกมีทิววิบัติ บุคคล 3 จำพวกมีทิวสมบัติ บุคคล 3 จำพวกเหล่าไหนมีทิววิบัติ เตียรถีย์ 1 สาวกเตียรถีย์ 1 บุคคลผู้มีทิวผิด 1 บุคคล 3 จำพวกเหล่านี้มีทิววิบัติ บุคคล 3 จำพวกเหล่าไหนมีทิวสมบัติ พระตถาคต 1 สาวกพระตถาคต 1 บุคคลผู้มีทิวชอบ 1 บุคคล 3 จำพวกเหล่านี้มีทิวสมบัติ นรชนใด เป็นคนมักโกรธ มักผูกโกรธ มีความลบหลู่ลามก มีทิววิบัติ เจ้าเล่ห์ ฟังรู้จักนรชนนั้นว่าเป็นคนเลว นรชนใด เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่คุณท่าน มีทิวสมบัติ มีปัญญา ฟังรู้จักนรชนนั้นว่า เป็นผู้ประเสริฐ ดังนี้” (ขุ.ป.31/357/128)

2.4.4 ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนานั้น นอกจากปัจจัยด้านอื่น ๆ แล้ว ความเชื่อศรัทธาในพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนาก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้บุคคลบรรลุธรรม มีตัวอย่างพุทธ

สาวกหลายองค์ที่ได้ฟังธรรมเทศนาครั้งแรกหรือเพียงได้เห็น ได้ยิน พระพุทธเจ้า หรือพระสงฆ์เถระก็เกิดความศรัทธาเลื่อมใส เข้ามาขอบวชในพระธรรมวินัย ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงความเชื่อแนในเรา ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิวีบุคคล 5 จำพวกเชื่อแนในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกเชื่อแนในภพสุทธาวาส ในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล 5 จำพวกนี้คือ สัตตักขัตตปุรรมโสดาบัน 1 โกลังโกละโสดาบัน 1 เอกพิชีโสดาบัน 1 พระสกทาคามี 1 พระอรหันต์ในปัจจุบัน 1 เชื่อแนในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ บุคคล 5 จำพวกนี้ คือ อันตราปรินิพพายีอนาคามีบุคคล 1 อุพหัจจปรินิพพายีอนาคามีบุคคล 1 อสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล 1 สสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล 1 อุทธังโสโตกนิภฐคามีอนาคามีบุคคล 1 เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงความเชื่อแนในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ถึงพร้อมด้วยทิวี บุคคล 5 จำพวกนี้เชื่อแนในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกนี้เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเลื่อมใสในเราอย่างแน่นแฟ้น บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน พระโสดาบันเหล่านั้นรวม 5 จำพวกนี้ เชื่อแนในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกเชื่อแนในภพชั้นสุทธาวาสในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล 5 จำพวกนี้ คือ สัตตักขัตตปุรรมโสดาบัน 1 พระอรหันต์ในปัจจุบัน 1 เชื่อแนในธรรมนี้บุคคล 5 จำพวกนี้ คือ อันตราปรินิพพายีอนาคามีบุคคล 1 อุทธังโสโตกนิภฐคามีบุคคล 1 เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเลื่อมใสในเราอย่างแน่นแฟ้นบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน พระโสดาบันเหล่านั้นรวมเป็น 5 จำพวกนี้ เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล 5 จำพวกนี้ เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้” (ขุ.ป.31/360-361/129-130)

เนื่องจาก ความหมายของการบรรลุธรรม คือ การบรรลุพระอรหันต์นั้น ซึ่งหมายถึงผู้สำเร็จโลกุตระธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลขั้นสูงสุด พระอรธกถาจารย์ได้แสดงความหมายของ “อรหันต์” ไว้ 5 นัยเช่นเดียวกัน คือ

1. เป็นผู้ไกล (อารกะ) จากกิเลส คือ ห่างไกลไม่อยู่ในกระแสกิเลสที่จะทำให้มัวหมองได้
2. กำจัดข้าศึก (อริหต) คือ กิเลสหมดสิ้นแล้ว
3. เป็นผู้หักคือรื้อทำลายกำ (อริหต) แห่งสังสารจักรเสร็จแล้ว
4. เป็นผู้ควร (อริยะ) แก่การบูชาพิเศษของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย
5. ไม่มีที่ลับ (นริยะ) ในการทำบาป คือ ไม่มีความชั่วความเสียหายที่จะต้องปิดบัง

ผู้ได้บรรลุอรหันต์ผลนั้น มีการแบ่งไว้หลายประเภท คือ พระอรหันต์มี 2 ประเภท คือ พระสุกขวิปัสสกะ กับพระสมณยานิก และมีอีก 4 ประเภท คือ พระสุกขวิปัสสกะ พระเตวิชชะ พระฉฬภิญโญ และพระปฏิสัมภัทปัตตะ และมี 5 ประเภท คือ พระปัญญาวิมุต พระอุกโตภาควิมุต พระเตวิชชะ พระฉฬภิญโญ และพระปฏิสัมภัทปัตตะ แท้ที่จริง การบรรลุธรรมนั้นสามารถแบ่งเป็นระดับของการบรรลุธรรมได้มี 4 ชั้น จัดเป็น 4 คู่ คือ มรรค 4 ผล 4 ดังนี้

1. การบรรลุธรรมระดับที่ 1 เรียกว่า พระโสดาบัน การบรรลุขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ชั้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล

2. การบรรลุธรรมระดับที่ 2 เรียกว่า พระสกทาคามีการบรรลุขั้นนี้ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ชั้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล

3. การบรรลุธรรมระดับที่ 3 เรียกว่า พระอนาคามีการบรรลุขั้นนี้ระดับมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ชั้นผลเรียกว่า อนาคามีผล

4. การบรรลุธรรมระดับที่ 4 เรียกว่า พระอรหันต์การบรรลุขั้นนี้ระดับมรรคเรียกว่า อรหัตตมรรค ชั้นผลเรียกว่า อรหัตผล

ดังนั้น การเพิกถอนมิจฉาทิฏฐิในทางพระพุทธศาสนานั้น คือ การเข้าถึงสังขธรรมทางศาสนา โดยการละทิ้งทิฏฐิเดิมหรือความเชื่อเดิมของตน แล้วทำความเห็นของตนให้ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งตรงกับคำว่า “การบรรลุธรรม” ตั้งแต่การได้ดวงตาเห็นธรรม คือ บรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป ดังปรากฏในทิลกิกถาว่า “ถามว่า ความถอนที่ตั้งแห่งทิฐิเป็นไฉนตอบว่า โสดาปัตติมรรคเป็นเครื่องถอนที่ตั้งแห่งทิฐิ” ดังนั้น ผลของการปฏิบัตินั้นจะปรากฏขึ้นไปเป็นลำดับๆ ไป ตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุด คือ การบรรลุอรหัตผล (ขุ.ป.31/294/107)

การบรรลุธรรมแต่ละระดับนั้นมีสิ่งชีวิตหรือเกณฑ์ประเมินที่บ่งชี้ถึงการละกิเลส เรียกว่า สังโยชน์ 10 สังโยชน์ หมายถึง กิเลสอันผูกสัตว์ไว้ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือผูกกับไว้กับภพมี 2 ระดับ 10 ประการ หมายความว่า การบรรลุธรรมของผู้บรรลุธรรมสัมพันธ์กับการละสังโยชน์ 10 สังโยชน์ คือ กิเลสที่เป็นเครื่องรัดจิต เป็นตัวกำหนดหรือตัวชีวิตว่าผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคลขั้นใด มี 10 ประการ เรียกว่า สังโยชน์ 10 แบ่งเป็นสังโยชน์ฝ่ายต่ำ เป็นอย่างหยาบ เรียกว่า โอรัมภาคียสังโยชน์ คือ สังโยชน์ 5 ข้อที่ข้างต้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสกามราคะ ปฏิฆะ และสังโยชน์ฝ่ายสูงเป็นอย่างละเอียด เรียกว่า อุทัมภาคียสังโยชน์ ได้แก่ สังโยชน์ 5 ข้อที่ข้างปลาย คือ รุปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (ส.ม.19/180/43)

1. โอรัมภาคียสังโยชน์ 5 สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ ได้แก่

1.1 สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน คือ เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณ เป็นของ ๆ ตน ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความเป็นจริงที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า ทำให้มีความเห็นแก่ตัวในชั้นหยาบ และความรู้สึกกระทบกระทั่งบีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง

1.2 วิจิกิจฉา คือ ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ เคลือบแคลงต่างๆ เช่น สงสัยในพระศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในเรื่องที่มาที่ไปของชีวิต ในปฏิจจสมุบาทเป็นต้น ทำให้ไม่มั่นใจไม่เข้มแข็ง แก้วกล้าที่จะดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ด้วยความมีเหตุผล และในการที่จะเดินแม้ดิ่งไปในอริยมรรคา

1.3 สีสัพทปรมาส คือ ความถ่อมมันศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลวัตร ความยึดถือผิดพลาดไปว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ได้แก่ การถือศีล ระเบียบ แบบแผน บทบัญญัติ และข้อที่ปฏิบัติต่าง ๆ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นเป็นของขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ติดอยู่แค่รูปแบบหรือวิธีการ ถือด้วยตัณหาและทิฐิ คือ ปฏิบัติเพราะอยากได้ผลประโยชน์ตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเพราะเห็นว่าจะทำให้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ ไม่เป็นไปตามความมุ่งหมายและความหมายที่แท้จริงของศีลและวัตร ทำให้ปฏิบัติเขว ออกไปนอกกลุ่มนอกทาง หรือเลยเถิดไปไม่เข้าสู่อริยมรรค

1.4 กามราคะ คือ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ

1.5 ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

2. อุทัมภาคิยสังโยชน์ 5 สังโยชน์เบื้องสูงเป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพเบื้องสูง ได้แก่

2.1 รูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความปรารถนาในรูปภพ เช่นติดใจพอใจในรสความสุข ความสงบของสมาธิในรูปฌาน ติดใจปรารถนาในรูปภพ

2.2 อรูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ เช่นติดใจในอรูปฌาน ติดใจปรารถนาในอรูปภพ เป็นต้น

2.3 มานะ คือ ความถือตน สำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่เช่นว่า สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำกว่าเขา เป็นต้น

2.4 อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ขัดส่าย คิดพล่านไป

2.5 อวิชา คือ ความไม่รู้จักจริง ความหลง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจในกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล หรือไม่รู้ร้อยสัจ

ผู้บรรลุลุธรรมทั้ง 4 ระดับนั้น จะสัมพันธ์กับการละสังโยชน์ ดังนี้

1. พระโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแสของอริยบุคคลเดินทางอย่างถูกต้องอย่างแท้จริงเป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในขั้นสมาธิ และทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ 3 ข้อที่ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์ เพราะปฏิบัติธรรมจนเข้าในหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงจนหมดความเคลือบแคลงสงสัยใดๆ ในหลักธรรมคำสอน และเชื่อมั่นในพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างแท้จริง จนบรรลุความเป็นอริยบุคคลได้พร้อมทั้งสามารถปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างถูกต้องไปสู่พระนิพพาน

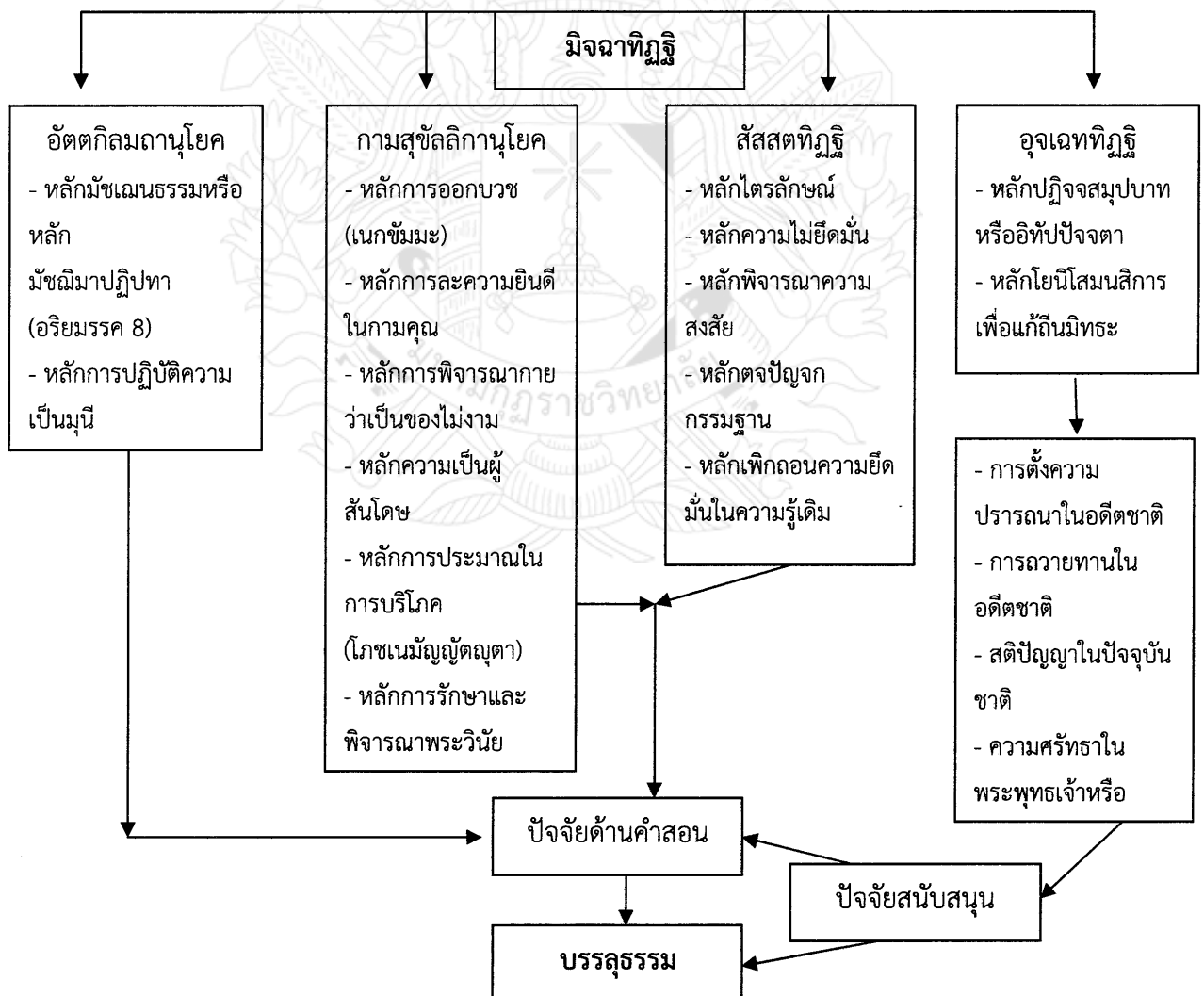
2. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้บริบูรณ์ขั้นสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา นอกจากจะละสังโยชน์ 3 ข้อที่แรกได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงด้วย

3. พระอนาคามี ผู้มีปรินิพพานในที่ผุดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีลทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ 5 ข้อที่คือ สักกายทิฏฐิ สีลพทพรามาส กามราคะ ปฏิฆะ นั่นคือ สามารถละสังโยชน์เบื้องต้น (โอรัมภาคียสังโยชน์) ได้หมดสิ้นแล้ว

4. พระอรหันต์ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นต้น หรือผู้ห้กกำหนดสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธรัมภาคียสังโยชน์) ได้อีก 5 ข้อที่ นั่นก็หมายความว่า พระอรหันต์ สามารถละสังโยชน์ทั้ง 10 ได้จนหมดสิ้นนั่นเอง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเพิกถอนมิจฉาทิฏฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุธรรมนั้นนอกจากมีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านคำสอนที่ใช้เพิกถอนทิฏฐิแล้ว ยังประกอบด้วยปัจจัยสนับสนุนอย่างน้อยอีก 4 ประการ คือ ปัจจัยในสวนอดีต ได้แก่การตั้งความปรารถนา การถวายทาน ปัจจัยส่วนปัจจุบัน ได้แก่สติปัญญา และความศรัทธาในพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา

แผนผังที่ 2.5 คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฏฐิและเหตุปัจจัยสนับสนุนการบรรลุธรรม

ถูกต้อง ความเต็มเปี่ยม แห่งตลอด ความแม่นยำ ความถูกต้อง ความพอเหมาะ ความจริง ในทางถูกต้อง ควรจะเป็น ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง (พระมหาสมปอง มุทิโต, 2542, หน้า 449)

ความหมายโดยทั่วไป คำว่า “สัมมา” แปลว่า “ถูก” (right) ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความถูก หรือความจริงสมบูรณ์ (absolute truth) ที่ตรงกันข้ามกับคำว่า “ผิด” (wrong) และผิดในที่นี้ก็ได้ หมายถึงความผิดแบบสมบูรณ์เช่นเดียวกัน หากแต่ผิดในบางแง่บางส่วน (partial) เท่านั้น (David J. Kalupahana, 1994, pp. 103) ดังนั้น มโนทัศน์ทางศีลธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องความถูกความผิด จึงเป็น เพียงแนวคิดทางญาณวิทยาที่ใช้สำหรับเทียบเคียงระหว่างด้านที่ “จริง” กับด้านที่ “สับสน” เท่านั้น ไม่ใช่การแบ่งฝ่ายระหว่าง “จริง” กับ “เท็จ” แบบสมบูรณ์ (absolutist true-false dichotomy) (David J. Kalupahana, 1995, pp. 78-79)

ความหมายที่แท้ จริง คำว่า “สัมมา” ได้แก่ ความสมบูรณ์ (Completeness) ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งมากกว่า คำว่าถูก เพราะเรื่องถูกผิด เป็นความเห็นส่วนบุคคล สิ่งที่ถูกต้องสำหรับคนหนึ่ง อาจเป็นสิ่งที่ผิดสำหรับคนอื่นก็ได้ (Lama Anagarika Govinda, 1965, p.11)

ความหมายที่มีมิติที่ลึกกว่า คำว่า “สัมมา” หมายถึง ความสมบูรณ์ และความสมดุลในการ พัฒนาชีวิต ซึ่งสามารถอธิบายได้ 2 ลักษณะ ความหมายในทางสมบูรณ์สูงสุดของผู้บรรลุอรหันต์ และ ความหมายในทางขับเคลื่อน หมายถึง การสั่งสมเพิ่มพูนขึ้นไปตามลำดับตลอดเวลาแห่งการพัฒนา ผีกฝนพัฒนาตามอริยมรรค จนกว่าจะบรรลุถึงจุดสมบูรณ์สูงสุด (ibid. p 11-12)

ความหมายมุ่งที่ความดับทุกข์ คำว่า “สัมมา” หมายถึง “ชอบ” และ “ถูกต้อง” โดยคำทั้งสองนี้จะต้องเล็งไปที่ความดับทุกข์ โดยตรงถ้าไม่ได้มุ่งไปที่ความดับทุกข์ โดยตรงก็ไม่ถือว่าเป็นสัมมา เช่น ความเห็นแบบคาดคะเนหรือแนวคิดของพวกนักปรัชญา แม้จะได้รับการยอมรับว่าชอบหรือ ถูกต้อง ถ้าไม่ได้มุ่งไปที่การแก้ปัญหาความทุกข์ในชีวิตก็ไม่ถือว่าเป็นสัมมาเช่นเดียวกัน (ibid. p.11-12)

ส่วนคำว่า “ทฤษฎี” ในภาษาบาลีคือ “ทฤษฎี” (ทิต-ถิ) ในภาษาสันสกฤต คือ “ทฤษฎี” (ทริต-สะ-ติ) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า 805) ซึ่งในภาษาไทยนำ รูปนี้มาใช้ เป็นคำว่า “ทฤษฎี” (ทริต-สะ-ติ) (ป. หลงสมบุญ, หน้า 500) ในภาษาอังกฤษ คือ “view” “Theory” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, หน้า 626) แปลว่า “ความเห็น” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), หน้า 120) เชื้อถือ ลัทธิ ความเข้าใจตามแนว เหตุผล ข้อที่เข้ากับความเห็นของตน หลักการที่เห็นสม ข้อที่ถูกต้อง ข้อที่ที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่นิยม (ป. หลงสมบุญ, หน้า 500)

ความหมายโดยทั่วไป คำว่า “ทฤษฎี” เมื่อเทียบเคียงกับภาษาอังกฤษ หมายถึงทฤษฎี ความเห็น ความเชื่อ ความคิดเห็น การแก่ง ความจริงและความเชื่อแบบสัทธันต์ รวมถึงค่านิยมและ

ท่าทีหรือทัศนคติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, หน้า 735) ทิฐิในภาษาบาลี ใช้ทั้งในแง่ดีแง่ไม่ดี และแง่ที่เป็นกลางๆ อย่างไรก็ตามถ้าเทียบกันโดยสัดส่วนแล้ว ที่ใช้ในแง่ดีเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น เช่นคำว่า “ทิฐิสัมปันโน” (ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฐิ) และ “ทิฐিপัตโต” (ผู้บรรลุถึงสัมมาทิฐิ) เป็นต้นส่วนที่ใช้ในแง่ที่ไม่ดีหรือแง่ที่เป็นมิจฉาทิฐิจะมีมากกว่า (พุทธทาสภิกขุ, 2518, หน้า 49-50)

ความหมายละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก คำว่า “ทิฐิ” แปลว่า ความเห็น หมายถึง ความเชื่อถือลัทธิทฤษฎีความเข้าใจตามแนวเหตุผลข้อที่เข้ากับความเห็นของตน หลักการที่เห็นสมข้อที่ถูกใจข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่ नियมรวมถึงอุดมการณ์โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนะพินฐานที่สืบเนื่องมาจากความเห็นความเข้าใจและความใฝ่ नियมเหล่านั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), หน้า 735) การมีความเห็นความเข้าใจความรู้จักความเชื่อและทฤษฎีต่าง ๆ เป็นความเห็นที่แฝงไว้ด้วยยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ เมื่อผู้ใดได้รับการศึกษาหรือมีความรู้บางอย่างโดยหนึ่งจนตกผลึกเป็นทิฐิของตนก็จะยึดถือเอาทิฐินั้นไว้เป็นมาตรฐานสำหรับตัดสินความคิดเห็นอย่างอื่น (พุทธทาสภิกขุ, หน้า 49-50)

รวมคำว่า “สัมมา+ทิฐิ” ในภาษาบาลี คือ สัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิโก ในภาษาสันสกฤต คือ ส.สมยก+ทฤษฎี + ก) ในภาษาอังกฤษ คือ “Right View” 6 Right Theory แปลว่า “คนผู้เป็นสัมมาทิฐิ” ปรีชาพิเศษ ปัญญาโสตามัคค์ ความเห็นชอบ ความถูกต้อง (พุทธทาสภิกขุ, 2518, หน้า 264) ทฤษฎีที่ถูก ที่ชอบ (right theory) (ศ. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2516, หน้า 84) ปัญญาเห็นชอบ (Right View) (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2546, หน้า 849)

สัมมาทิฐิ (อิต) ความเห็นชอบ ความเห็นโดยชอบ. วิ.สัมมาทสสนิ. สัมมาทิฐิ. ความเห็นโดยชอบคือ โดยไม่วิปริต วิ.สัมมา อวิปริตโต ทสสนิ สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ , ปัญญาเห็นชอบ สัมมาบุพโพ, ทิสเปกขณ, ติ, ติสสญฺจิสโลโป. สัมมาทิฐิ แบ่งเป็น 2 คือ โลกียสัมมาทิฐิ อย่าง 1 อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฐิอย่างธรรมดา ได้แก่ ความเห็นที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ความดีทำชั่วได้ความชั่ว พ่อ แม่ มีบุญคุณเป็นต้น สัมมาทิฐิอย่างสูง ได้แก่ ความเห็นอริยสัจ 4 (ป.บุญหลง สมบุญ, 2540, หน้า 722)

สัมมาทิฐิก (วิ) ผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ, ผู้เป็นสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิก คนผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คนผู้เป็นสัมมาทิฐิ คือ คนที่ไม่เชื่อรันนอกรัตนอกรอยจากธรรม คือ เห็นว่าบุญมี บาปมี ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

พุทธพจน์ที่ แยกความหมายของสัมมาทิฐิเป็น 2 ระดับ คือ ระดับที่เป็นสาสวะกับระดับโลกุตตระ

“ภิกษุทั้งหลายสัมมาทิฏฐิเป็นไฉน เรากล่าวว่า สัมมาทิฏฐิมี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ อย่างหนึ่ง กับสัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง”

“สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธเป็นไฉน คือ ความเห็นว่าทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่ว มีผลมีวิบาก โลกนี้มีปรโลกมี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติชอบ ปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้และปรโลก ให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองมีอยู่ นี้แล สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ”

“สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน คือ องค์มรรคข้อที่สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาวิริย ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของผู้มีจิต เป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี ผู้กำลังเจริญอริยมรรคอยู่ นี้แล สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค”(ม.อ.14/258/181)

สรุปได้ว่า “สัมมาทิฏฐิ” ในความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูกต้องโดยชอบคือ โดยไม่วิปริต ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ความดี ทำชั่วได้ความชั่ว ความแม่นยำ ความพอเหมาะ ความจริง ในทางถูกต้อง ควรจะเป็น ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ปัญญาอันเห็นชอบ สัมมาทิฏฐิมี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง ความเห็นอริยสัง 4

2. ความหมายตามคำที่เป็นไวยากรณ์

“สัมมาทิฏฐิ” เป็นคำในภาษาบาลี มีลักษณะเป็นกุศล ในทางที่เป็นบวก นอกจากนี้ยังมีคำที่หมายถึงสัมมาทิฏฐิ ในความหมายอื่น ๆ อีก ซึ่งถือว่าเป็นคำที่เป็นไวยากรณ์ของสัมมาทิฏฐิ ซึ่งผู้วิจัยได้ประมวลพบว่ามี 2 คำ คือ

1. คำว่า “อุชุกตา” แปลว่า “ความเห็นดำเนินไปตรง” ปรากฏในสัมมาทิฏฐิสูต พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า “เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดซึ่ง อกุศลและรากเง่าอกุศล รู้ชัดซึ่งกุศลและรากเง่าของกุศล แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อริยสาวกชื่อว่า เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรง (ม.ม.12/111/63)

2. คำว่า “ปัญญา” แปลว่า “ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548, หน้าที่ 23)

เมื่อใดทิฏฐิกลายเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นก็จัดเป็น ปัญญา หรือไวยากรณ์คำหนึ่งของปัญญา แม้ว่าในขั้นแรกเริ่มสัมมาทิฏฐินั้นจะยังเป็นเพียงความเห็นหรือความเชื่อ ทั้งนี้เพราะความเห็นและ

ความเชื่อนั้นสอดคล้องกับความจริง มีความเข้าใจตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัยเป็นที่อ้างอิงเริ่มต้น
หน้าทีออกจากอำนาจครอบงำของอวิชชาและตัณหา

ดังนั้น สรุปได้ว่า คำว่า “สัมมาทิฐิ” มีค่าที่เป็นไพบลัคน์ คือ คำว่า “อุชุกตา” (ความเห็น
ดำเนินไปตรง) และ “ปัญญา” (ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษรู้
สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรม ที่คอยกำกับ ศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้
หลงเชื่ออย่างมง่าย)

3. ความหมายตามคัมภีร์

ความหมาย ของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงในชั้นนอรธ
กถาและฎีกาต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยได้ประมวลมาจากคัมภีร์ มีดังนี้

คัมภีร์สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั พระสารีบุตรได้อธิบายความหมายของคำว่า
“สัมมาทิฐิ” ในสัมมาทิฐิสสูตร ว่า สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบได้แก่ รู้จักกกุศล รู้จักกกุศลมูล คือ
โลภะ โทสะ โมหะ รู้จักกกุศล รู้จักกกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ รู้จักอาหารทั้ง 4 อันได้แก่
รู้จักว่าอาหาร คือคำข้าวซึ่งเป็นของหยาบ เป็นอาหารของกาย รู้จักว่าผัสสะ เป็นอาหารของเวทนา
รู้จักมนัสสัจเจตนาคือความจงใจว่า เป็นอาหารของกรรม และรู้จักวิญญานว่าเป็นอาหารของนามรูป

คัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปติสสะได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ว่า
“สัมมาทิฐิ ได้แก่ ความรู้แจ้งอริยสัจ 4 อีกประการหนึ่ง บุคคลดำเนินตามอริยมรรค เขาย่อมรู้แจ้งใน
นิพพาน นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ เธอเป็นผู้ตื่นในนิพพานเท่านั้น”

คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ว่า
“สัมมาทิฐิ แท้จริง (ว่า) โดยสังเขป ปัญญาจักขุอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ถอนอวิชชาขุสยขึ้นได้
แห่งพระโยคีผู้ปฏิบัติเพื่อแทงตลอดซึ่งสัจจะ 4 (นั้นแล) ชื่อสัมมาทิฐินั้น มีความเห็นชอบเป็นลักษณะ
มีอันประกาศแท้จริงเป็นกิจ มีการทำลายความมืดคืออวิชชาเสียได้เป็นผล”

สรุปว่า คำว่า “สัมมาทิฐิ” ความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึงความ
เห็นชอบเป็นลักษณะ ความเห็นถูกความเห็นชอบ ได้แก่ รู้จักกกุศล รู้จักกกุศลมูล คือโลภะ โทสะ
และโมหะ รู้จักกกุศล รู้จักกกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ทำลายอวิชชาคือความไม่รู้ และมี
วิชา คือความรู้แจ้งอริยสัจ 4 เมื่อบุคคลดำเนินตามอริยมรรค ย่อมรู้แจ้งในนิพพาน นี้เรียกว่า
สัมมาทิฐิ

4. ความหมายตามทัศนะของนักวิชาการ

ความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ตามทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้งไทย
และต่างประเทศ ซึ่งผู้วิจัยได้ประมวลไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายความหมาย “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่าสัมมาทิฐิ
ปัญญาอัน เห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ 4 เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดา

บิดามี (คือมีคุณความดี ควรแก่ฐานะหนึ่งทีเรียกว่า มารดา บิดา) ฯลฯ เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่า
ชั้น 5 ไม่เที่ยง เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551, หน้า 293)

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า สัมมาทิฐิคือความ
เห็นชอบ หมายถึง ความเห็นชอบหรือความเห็นที่ถูกต้อง คำว่า “เห็น” ในที่นี้ไม่ใช่เห็นด้วยตา แต่เห็น
ด้วยใจเรียกง่าย ๆ ว่าความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้ที่ถูกต้อง ความเชื่อที่ถูกต้อง หรือความรู้สึกนึกคิดที่
ถูกต้องนั่นเอง (พินิจ รักทองหล่อ, 2540, หน้า 293)

พระพรหมมุนี ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า สัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้น
ในองค์มรรคทั้ง 8 นั้น จักแสดงองค์มรรคข้อที่ 1 คือสัมมาทิฐิเป็นอันดับต้น สัมมาทิฐิ ปัญญา
เห็นชอบ ตามนิเทศในมัคควิภังคสูตรแสดงว่า 4 ทุกข์ 4 สมุทัย 4 นิโรธ และ 4 มรรค เรียกว่า
สัมมาทิฐิ ได้แก่อริยสัจธรรมทั้ง 4 ประการ คือรู้เห็นที่ตัวเราว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ทุกข์จะตั้งอยู่ได้ก็
เพราะสมุทัยเป็นเหตุ คือไม่รู้จักตัวและตน เป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นเราเป็นเขาขึ้น. (พระพรหมมุนี (ปู่
สุจินโณ ป.ธ.9), 2543, หน้า 72)

พระพุทธรังษณี เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร ได้อธิบายความหมายของ
คำว่า “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ เช่นเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว หรือเห็นว่า
ทุกข์เป็นผลเกิดแต่เหตุ ความดีนบนของจิต เป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งความดีนบนของจิต
เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ ความดำเนินปฏิบัติให้เป็นไปโดยชอบ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์
(พระพุทธรังษณี (บุญมา ทีปธมมเถร), 2545, หน้า 6)

วศิน อินทสระ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า เบื้องต่ำ ความเห็นชอบ
คือความเห็นถูกต้อง เห็นและเชื่อว่า บุคคลทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่ว บาปบุญมีจริง นรก
สวรรค์ในโลกอื่นมีจริง มารดาบิดา เห็นถูกเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตประจำวัน เบื้องสูง
หมายถึง ความรู้หรือญาณในอริยสัจ 4 คือ เห็นทุกข์ในชีวิตตามที่เป็นจริง ทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
ทุกข์ก็มีอยู่ เรียกว่ามรรค หรืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8” (วศิน อินทสระ, 2530, หน้า 28-34)

โยคาวจร ราหุล (Yogavacara Rahula) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ว่า
สัมมาทิฐิ สิ่งนั้นประกอบด้วย ความเข้าใจถูกต้องในความไม่แน่นอน และการปรุงแต่งของจิต
วิญญาณ สัญญา สังขาร ไม่เที่ยง เป็นความเห็นถูกต้อง เห็นชอบทั้งหมดทั้งมวล เพราะความเห็นใน
สรรพสิ่งที่จริงแท้ นำไปสู่ความสงบ ความสุขและความมั่นคงในชีวิต เป็นความเข้าใจถูกต้องต่ออริยสัจ
4 ประการ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศสั่งสอนไว้ ผู้ฉลาดย่อมไม่พึงตำหนิตุณยาน ไม่พึง
โต้แย้ง ไม่พึงข้ามผ่าน นี่คือการเห็นชอบ (Yogavacara Rahula, 1996, pp.136,141)

เดวิด เจ. กัลปหานะ (David J.Kalupahana) ได้อธิบายความหมายของคำว่า
“สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า “สัมมา” แปลกันโดยทั่วไปว่า “ถูก” (right) การใช้คำว่า “สัมมา” มานำหน้าทีคำ
ว่า ทิฐิ รวมทั้งองค์ประกอบของมรรคข้อที่อื่นๆ เป็นการชี้ให้เห็นถึงจุดยืน แบบสายกลางของ

พระพุทธศาสนา คือ ความเป็นกลาง ระหว่างการยึดมั่นในทฤษฎีอย่างงมงาย (dogmatic view) ว่าเป็นความเป็นความจริงสูงสุด กับการปล่อยปละละเลยโดยไม่ยึดทฤษฎี (อภิปรัชญา) อะไรเลย ด้วยเหตุนี้เอง สัมมาทฤษฎีจึงมีความยืดหยุ่นสูง สามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกขอบเขตแห่งประสบการณ์ ความรู้ และความเข้าใจของมนุษย์ (David J. Kalupahana, 1995, pp.79)

ท่านลามะอนาคาริก โควินทะ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทฤษฎี” ไว้ว่า สัมมาทฤษฎี การเห็นสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ทุกแง่ทุกมุม ไม่ใช่เห็นเพียงมุมใดมุมหนึ่ง หรือเห็นจากจุดยืนที่ยึดตัวตนเป็นศูนย์กลาง โดยนัยนี้ สัมมาทฤษฎีจึงไม่ใช่เพียงแค่รู้หลักอริยสัจ 4 อย่างผิวเผินเท่านั้น หากแต่หมายถึง ความรู้ความเข้าใจอันเกิดจากการเอาชีวิตเข้าไปสัมผัส หรือเข้าไปมีประสบการณ์โดยตรง (Lama Anagarika Govinda, 19650, pp.13)

เฮอริเบิร์ต วี กุนเธอร์ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “สัมมาทฤษฎี” ไว้ว่า “ต้องขออย่าอีกว่า สัมมาทฤษฎีไม่ใช่แค่การยอมรับคำสอนที่ตั้งอยู่บนสมมติฐาน หากแต่เป็นทฤษฎี ที่ได้มาจากการใคร่ครวญพิจารณาอย่างต่อเนื่องและการมีประสบการณ์ตรง (Herbert V. Gunther, 1974, pp.74)

สรุปได้ว่า คำว่า “สัมมาทฤษฎี” ตามทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาชาวไทย มีความเห็นสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันคือ สัมมาทฤษฎี ปัญญาอัน เห็นชอบ คือเห็น อริยสัจ 4 เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เห็นที่ตัวเราว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ทุกข์จะตั้งอยู่ได้ก็เพราะสมุทัยเป็นเหตุ เห็นด้วยใจ มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้สึกลึกซึ้ง ที่ถูกต้อง ความดีนรนของจิต เป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งความดีนรนของจิต เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือ นิพพาน

ตามทัศนะนักวิชาการต่างชาติ ก็มีความเห็นสอดคล้องในทางเดียวกันกับนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาชาวไทย ดังนี้ สัมมาทฤษฎี ความเข้าใจถูกต้องในความไม่แน่นอน และการปรุงแต่งของจิต วิญญาณ สัญญา สังขาร ไม่เที่ยง เป็นความเห็นถูกต้อง เห็นชอบทั้งหมดทั้งมวล เป็นสัมมาทฤษฎีที่มีความยืดหยุ่นสูง ได้มาจากการใคร่ครวญพิจารณาอย่างต่อเนื่อง สามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกขอบเขตแห่งประสบการณ์ ความรู้ และความเข้าใจของมนุษย์ ความรู้ความเข้าใจอันเกิดจากการเอาชีวิตเข้าไปสัมผัส หรือเข้าไปมีประสบการณ์โดยตรง และการมีประสบการณ์ตรงเพราะความเห็นในสรรพสิ่งแท้จริงแท้ นำไปสู่ความสงบ ความสุข และความมั่นคงในชีวิต เป็นความเข้าใจถูกต้องต่ออริยสัจ 4

3.2 ความมุ่งหมายของสัมมาทฤษฎี

ความมุ่งหมายของสัมมาทฤษฎีนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรื่องความรุ่มเย็นเป็นสุขของประชาชนไว้ในที่หลายๆ แห่ง และจะต้องยกวัตถุประสงค์ของสัมมาทฤษฎี เป็นเบื้องต้นทุกครั้งไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริต บุคคลนั้นทำให้คนหมู่มากออกจากอสังขธรรม ให้ตั้งอยู่ในสังขธรรม บุคคลผู้เป็นเอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

สรุปได้ว่า ความมุ่งหมายแห่งสัมมาทิฐิ คือ เพื่อประโยชน์แก่มหาชน กล่าวคือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งในปัจจุบัน เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่มนุษย์และเทพยดา ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับพระนิพพาน

3.3 ความสำคัญของสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ มีความสำคัญที่ต้องมีความเข้าใจอย่างถูกต้องเป็นประการแรกในเรื่องโลกและชีวิต เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องแล้ว การดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปอย่างถูกต้อง ความคิด คำพูด และการกระทำ ก็จะปรากฏออกมาในทางที่ดีงาม การเข้าใจในวิชาการทางโลกยังไม่จัดว่าเป็นสัมมาทิฐิ ต่อเมื่อใดมีความเข้าใจในเรื่องโลก เรื่องชีวิตอย่างถูกต้องเมื่อนั้นจึงจะเป็นสัมมาทิฐิ ในพระไตรปิฎกปรากฏว่ามีการแสดงความสำคัญของสัมมาทิฐิไว้หลายข้อที่ ซึ่งผู้วิจัยนำมาแสดงไว้ 5 ข้อที่ ดังนี้

(1) สัมมาทิฐิเป็นแกนนำ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฐิ ว่าเป็นแกนนำ ที่ทำในการเกิด และรู้จักทิฐิอื่น ๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฐิเป็นตัวนำ สัมมาทิฐิเป็นตัวนำอย่างไร (ด้วยสัมมาทิฐิ) จึงรู้จักมิจฉาทิฐิ ว่าเป็นมิจฉาทิฐิ รู้จักสัมมาทิฐิ ว่าเป็นสัมมาทิฐิ รู้จักสัมมาสังกัปปะ ว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ รู้จักมิจฉาวาจา รู้จัก..สัมมาวาจา .มิจฉากัมมันตะ..สัมมากัมมันตะฯลฯ” (ม.อ.14/254/145)

(2) สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าที่ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฐิ ว่าเป็นหัวหน้าที่ของมรรคองค์อื่น ๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าที่อย่างไร เมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาญาณ สัมมาวิมุตติจึงพอเหมาะได้ โดยนัยดังนี้แล พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ 8 จึงกลายเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์ 10” (ม.อ.14/279/149)

(3) สัมมาทิฐิเป็นนายสารถิ ดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบชีวิตของมนุษย์เหมือนกับรถที่กำลังแล่นไป ขึ้นส่วนต่าง ๆ ที่นำมาประกอบเข้าเป็นตัวรถก็เป็นเพียงสิ่งที่ช่วยทำให้เป็นรถที่สมบูรณ์เท่านั้น แต่รถคันนั้นจะไม่มีประโยชน์หากจอดทิ้งไว้เฉย ๆ หรือจะวิ่งไปสู่จุดหมายปลายทางเองไม่ได้

ถ้าไม่มีคนขับที่ชาญฉลาดสัมมาทิฐิจะเป็นเหมือนนายสารดีผู้รู้จักเส้นทางเป็นอย่างดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทางนั้นชื่อว่าทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม มีทิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกันของรถ นั้นเราบอกให้มีสัมมาทิฐินำหน้าที่เป็นนายสารดี” (ส.ส. 15/144/37)

(4) สัมมาทิฐิเป็นบุพนิมิตหรือสื่อสัญญาณแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฐิว่าเป็นบุพนิมิต หมายถึง เครื่องหมายที่บอกให้รู้ล่วงหน้าหรือเป็นการบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าที่ว่ากำลังจะมีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นตามมา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2539, หน้า 2)

โดยรุ่งอรุณยามเข้าก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้นจะมีแสงเงินแสงทองเหลืองเรืองรองปรากฏขึ้นมาก่อนเป็นสัญญาณหรือบุพนิมิตบอกให้รู้ล่วงหน้าที่ว่าอีกไม่นานพระอาทิตย์จะปรากฏตัวขึ้นมาทำให้โลกนี้สว่างไสวเช่นเดียวกันกับการมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตก็เป็นนิมิตหมายบอกให้รู้ล่วงหน้าที่ว่าเมื่อความมืดมนคืออวิชชาถูกกำจัดออกไปด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาแล้วจะทำให้ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 ในไม่ช้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใดสัมมาทิฐิก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้ อริยสัจ 4 ประการฉันนั้น” (ส.ม.19/1720/437)

(5) สัมมาทิฐิ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น สัมมาทิฐิยังเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นถึงกุศลธรรมความดีที่กำลังจะ เกิดขึ้นในกายภาคหน้าที่อีกด้วย คือ เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิเกิดขึ้นในใจแล้ว ย่อมเป็นทางให้บุญกุศลทั้ง หลายได้เกิดแก่ขึ้นแก่บุคคลนั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐินี้เลย” (อง.เอกก. 20/182/33)

สรุปได้ว่า ความสำคัญของสัมมาทิฐิ คือเป็นประจักษ์แกนนำ เป็นหัวหน้าที่เป็นนายสารดีดัง เป็นบุพนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญ หรือไปสู่ความเสื่อมก็ได้ ดังนั้นการได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฐิ เป็นเบื้องต้นจึงช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

3.4 ประเภทของสัมมาทิฐิ

ความหมายของสัมมาทิฐิ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นเพียงความหมายแบบกลาง ๆ ที่ครอบคลุมความหมายสัมมาทิฐิทุกระดับ และเป็นการให้ความหมายในแง่ของการตีความตามรูปศัพท์เท่านั้น ยังมีความหมายอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นความหมายเฉพาะ ตามประเภทของสัมมาทิฐิ ซึ่ง

สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นถูก ในทางพระพุทธศาสนานั้นถือ เป็นคำที่เป็นฝ่ายกุศล คือ ดิงามหรือทางบวก (พระมหาสมปอง มุทิโต แผลและเรียบเรียง, หน้าที่ 953) หมายถึง ความเห็นที่ดีและถูกต้อง โดยมุ่งหมายเอาทิฐิ 2 อย่าง คือความเห็นชอบที่ยังนับเนื่องอยู่ในโลก(โลกียะ) และความเห็นชอบที่พ้นไปจากโลก (โลกุตตระ) ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาและพบว่ามีการแบ่งประเภทของสัมมาทิฐิเป็น 2 ประเภท คือ 1) โลกียสัมมาทิฐิ และ 2) โลกุตตรสัมมาทิฐิ ดังนี้

3.4.1 โลกียสัมมาทิฐิ

โลกียสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกีย ที่เนื่องอยู่ในกระแสโลก โดยยังเป็นไปตามธรรมชาติของคลองธรรมอันดิงามในสังคัม และสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่จำเป็นต้องมีในระดับพื้นฐาน เป็นการจูงใจให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ตนและสังคมอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สัมมาทิฐิ ที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญให้ผล คือ อุบัติเป็นอย่างไร คือ ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วมีผล วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีโลกนี้มี โลกหน้าที่มี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าที่ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก (ม.อ.14/257/146)

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะของโลกียสัมมาทิฐิว่า มีความยึดหยุ่นสูงมาก ทำให้จริยธรรมระดับโลกียะ ไม่หยุดนิ่ง สามารถเข้ากับทุกสภาพแวดล้อมทางสังคมและกาลสมัย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

“โลกียสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนามีความยึดหยุ่นสูงมาก ทำให้มีโลกทัศน์ที่เปิดกว้าง ไม่ผูกตัวเองอยู่กับคำสอนของศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว พร้อมทั้งจะเปิดรับแนวคิดคำสอนใด ๆ ก็ได้ ที่เห็นว่าไม่ขัดแย้งกับหลักการของพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็คำสอนของนักปราชญ์ ผู้รู้ หรือศาสนาองค์อื่น ๆ ตลอดถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมอันดิงาม ที่สังคมจัดวางขึ้น” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้าที่ 737)

โลกียสัมมาทิฐิมีการแบ่งขอบเขต ตามที่พระพุทธโฆษาจารย์ ได้นิยามไว้ในคัมภีร์ปิฎกสุทนี อรรถกถาฆัณณิกาย (ม.ม.อ.1/89/209) เป็น 2 ระดับ คือ (1) กัมมัตสกกตาญาณ และ (2) สัจจจานุโลมิกญาณ ดังนี้

(1) กัมมัตสกกตาญาณ

กัมมัตสกกตาญาณ ญาณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน หมายถึง ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง กล่าวคือ รู้หรือเชื่อว่า พฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมชาติของความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

เป็นความรู้ที่พอรู้จักแยกแยะว่าอันใดเป็นกรรมของตนหรือไม่ เป็นความรู้ระดับที่ทำให้รู้จักรับผิดชอบ การกระทำของตน ที่ชาวไทยพุทธมักเรียกกันว่า กัมมัฏสะกตาศรัทธา เป็นสัมมาทิฐิระดับธรรมจรรยา หรือกุศลกรรมบถ เป็นประโยชน์หรือจุดหมายชีวิต ระดับทิฐิธรรมมีกัตถะ และสัมปรายิกัตถะ แต่เป็น พื้นฐานของปรมาตม์ต่อไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยาย ความ หน้าที่ 643-644 และ738)

สัมมาทิฐิระดับความเชื่อในกฎแห่งกรรมนี้ ถือว่าเป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยม พื้นฐานที่สำคัญ เป็นความรับผิดชอบและความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ จากความเพียร พยายาม ความสามารถ และสติปัญญาของตนเอง สัมมาทิฐิระดับนี้ ไม่ได้จำกัดกรอบอยู่เฉพาะในหมู่ ของชาวพุทธเท่านั้น แม้ความเห็นความเชื่อของคนนอกศาสนา (พาทริกชน) หรือระบบคุณค่าใด ๆ ก็ ตามที่มีอยู่ในสังคม ถ้าเป็นความเชื่อว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ก็ถือว่าเป็นสัมมาทิฐิเหมือนกัน จะเห็นได้ว่า ถ้ายึดเกณฑ์นี้เป็นมาตรฐาน ก็แสดงว่า ความเห็นความเชื่อที่เป็นสัมมาทิฐิ ไม่ได้ผูกขาด เฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น อาจจะมีอยู่ในกลุ่มชนทั่วทุกมุมโลกก็ได้ แม้ว่าเขาเหล่านั้นจะไม่เคยรู้จัก พุทธศาสนาเลยก็ตาม

อย่างไรก็ตาม สัมมาทิฐิระดับกัมมัฏสะกตาญาณ ก็เป็นมาตรฐานชี้วัดความเป็นชาวพุทธว่า หากมนุษย์มีความรู้ทางวิชาการอย่างสูง แต่ไม่รู้บาปบุญ คุณโทษ ก็ยังไม่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นได้เพียง ปัญญาในระดับสุดมยปัญญาเท่านั้น ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า

“เมื่อขัดหลักกรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าหลุดจากพระพุทธศาสนา และสูญเสียความเป็นชาวพุทธ ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุด หรือ ยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงสัมมาทิฐิระดับนี้ ควรจะพยายามฝึกฝนอบรมและพัฒนา ปัญญา เพื่อก้าวต่อไปสู่สัจจानุโลมิกญาณ เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภโกรธหลงให้เบาบางลง ทำให้จิตผ่องใส รู้จักวางท่าทีต่อโลกและชีวิตดีขึ้น มีความสุขมากขึ้นเป็นวิถีสดการเบียดเบียนแย่งชิงและ ความทุกข์ความเดือดร้อนของโลกที่ได้ผลยิ่งกว่าระดับศีลธรรม ทั้งเป็นผลดีแก่ตนเองและสังคมอย่าง ยิ่งอีกด้วย” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), หน้าที่ 643-644)

“เมื่อขัดหลักกรรม ก็ถือว่าหลุดออกจากพระศาสนา และสูญเสียความเป็นชาวพุทธ หลัก กรรมนี้ เป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2536, หน้าที่ 34)

แม้สัมมาทิฐิระดับโลกิยะนี้ จะยังต้องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้น จากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง แต่พระพุทธศาสนาก็อยอมรับว่าเป็นความเชื่อระดับพื้นฐานที่จำเป็นเพราะ เป็นเครื่องจูงใจให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรมรู้จักละอายชั่วกลัวบาปและทำให้สังคมสุสันติสุข

(2) สัจจानุโลมิกญาณ

สัจจानุโลมิกญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยสัง ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้หรือริยสังย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ หมายถึงญาณอันเคลื่อนไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัง 4 เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับโลกียะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ การที่ท่านใช้คำว่า “อนุโลม” เป็นการบ่งบอกว่า เป็นความรู้ที่ยังเข้าไม่ถึงตัวสังจธรรมที่แท้จริง เป็นแต่เพียงความโน้มเอียง หรือความรู้ที่อยู่ในครรลองแห่งสังจธรรมเท่านั้นบางครั้ง เรียก “วิปัสสนาสัมมาทิฎฐิ” โดยถือว่าเป็นโลกียสัมมาทิฎฐิ ระดับสูง ใช้สำหรับชี้วัดความรู้ความเข้าใจ ของผู้ที่อยู่ระหว่างเจริญวิปัสสนา ถ้าเป็นความรู้ที่อนุโลมต่อ การที่จะรู้ความจริงตามหลักอริยสัง 4 หรือมุ่งตรงต่อหลักปรมัตถ์ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฎฐิ แต่ถ้าเป็นวิปัสสนาแล้วออกนอกกลุ่มนอกทาง ไม่น้อมสู่การรู้แจ้งในหลักอริยสัง ก็ไม่ถือว่าเป็น สัมมาทิฎฐิ คัมภีร์อรรถกถาย้ำว่า “สัจจानุโลมิกญาณ” มีได้เฉพาะผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเท่านั้น

3.4.2 โลกุตตรสัมมาทิฎฐิ

ความรู้ความเข้าใจในสังจธรรม ที่แน่นอนตายตัวอยู่เหนือกาลเวลา และสถานที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติโดยแท้ ซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเหมือนกันทุกถิ่นฐาน ทุกกาลสมัย โดยนัยนี้ สัมมาทิฎฐิระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตระ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ หน้าที่ 643-644)

“โลกุตตรสัมมาทิฎฐิ” หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มีนัยเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้อง ตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฎฐิอันเป็นอริยะ” หรือ “สัมมาทิฎฐิที่ไม่มีอาสวะ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“สัมมาทิฎฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ องค์แห่งมรรค ข้อที่สัมมาทิฎฐิ ที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาทริย ปัญญา-พละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญองค์แห่งมรรคอยู่ นี้เป็น สัมมาทิฎฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค” (ม.อ.14/258/146)

3.5 หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฎฐิ

การดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่จะทำให้ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อบังเกิดเป็นประโยชน์แก่มนุษย์สูงสุด ดังจะเห็นได้ชัดในคำสอนเกี่ยวกับหลักธรรมความสำคัญของหลักธรรม คือ เข้าใจความจริงของธรรมชาติ หรือรู้เท่าทันธรรมดา ปฏิบัติให้สอดคล้องและวางใจเป็นอิสระคอยดูอย่างรู้เท่าทัน ไม่ถ้อยมั่นเอาตัวตนเข้าไปผูกมัดติดขัดเอาไว้ความรู้ความเข้าใจ เป็นแกนนำ

ของความประพฤติปฏิบัติ เป็นส่วนสำคัญที่ต้องใช้ตลอดตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด เป็นการอยู่ด้วยปัญญา และเรียกบุคคลนี้ บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญาตั้งแต่เริ่มต้นระบบ จริยะ คือ มรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทานี้ จึงมีสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบหรือเข้าใจถูกต้อง เป็นองค์ประกอบข้อที่แรก ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาและพบว่า มีการแบ่งหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องทั้งกับ สัมมาทิฐิเป็น 2 ระดับ คือ 1) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องทั้งด้วยโลกียสัมมาทิฐิ 2) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ

3.5.1 หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ

ผู้วิจัยได้ประมวลหมวดธรรม ที่เกี่ยวข้องทั้งด้วยโลกียสัมมาทิฐิ มี 10 หมวด คือ (1) ทานที่ให้แล้วมีผล (2) ยัญที่บูชาแล้วมีผล (3) การเช่นสรวงมีผล (4) ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วมีอยู่ (5) โลกนี้มี (6) โลกหน้าที่มี (7) มารดา มีคุณ (8) บิดามีคุณ (9) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี และ (10) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี (ม.อ.14/217/121)

โลกียสัมมาทิฐิ หรือความเห็นที่ถูกต้อง อธิบายได้ดังนี้

(1) ทานที่ให้แล้วมีผล การทำทาน โดยทั่วไปหมายรวมถึง การให้ การแบ่งปันโดยไม่หวังผลใด ๆ เป็นการแบ่งปันของกินของใช้ที่มีอยู่ให้แก่คนรู้จัก ญาติมิตร หรือแม้แต่การให้ทานเพื่อนมนุษย์ ที่ตกทุกข์ได้ยาก และสัตว์ทั้งหลายตามแต่โอกาส รวมไปถึงการให้คำแนะนำต่าง ๆ ด้วย การทำทานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตร หรือสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ผู้เป็นนอานาบุญของโลก ทั้งยังเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อดำรงไว้ซึ่งเป็นที่พึ่งที่ระลึกแก่ชาวโลก ทานในพระพุทธศาสนา หมายถึง การให้ด้วยความบริสุทธิ์ โดยไม่หวังผลตอบแทน การให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เป็นทาน ได้แก่ การให้เงินทอง ปัจจัย 4 ตลอดจนอุปกรณ์ที่จำเป็นแก่การทำมาหากิน เรียกว่า อามิสทาน การให้ความรู้ทั่วไป การให้ความรู้ความเข้าใจทางธรรม เรียกว่า ธรรมทาน นอกจากนี้ก็มี อภัยทาน ซึ่งหมายถึงการให้ความปลอดภัย ไม่โกรธเคือง การยกโทษให้ การสละเวลาช่วยผู้อื่นทำกิจต่าง ๆ ตลอดจนการให้กำลังใจผู้อื่นด้วยปิยวาจา ฯลฯ

โดยสาระแล้ว ทานในสัมมาทิฐิระดับต้นนี้ หมายถึงการแบ่งปัน ซึ่งโดยพื้นฐานต้องอาศัย ปัจจัย 4 เป็นหลัก และอุปกรณ์ที่จำเป็นในการทำมาหาเลี้ยงชีพก็มีความสำคัญลดหลั่นไป การแบ่งปันขั้นพื้นฐานจึงได้แก่ ปันกันอยู่ ปันกันกิน ปันกันใช้ โดยยุติธรรม การแบ่งปันอย่างถูกวิธีจึงทำให้ไม่แก่งแย่ง ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบกัน ไม่โกงกัน โดยมีวัตถุประสงค์คือ สกัดกันไม่ให้เกิดความโลภ พหุติกรรมที่ไร้น้ำใจ ที่สามารถนำไปสู่การกระทำที่ผิดศีล ผิดธรรม ผิดกฎหมาย และเมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคม ก็จะง่ายต่อการประนีประนอมเพราะมีความเป็นมิตรต่อกัน

(2) ยัญที่บูชาแล้วมีผล คำว่า ยัญ ในพระพุทธศาสนา หมายถึงการสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์ โดยสังคมสงเคราะห์ มุ่งช่วยเหลือบรรดาผู้คนที่ประสบปัญหา ขาดแคลน อดอยาก ผู้พิการ ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ช่วยให้เขามีชีวิตรอด ได้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข สามารถแก้ปัญหาที่ตน

เผชิญอยู่ได้สำเร็จ ด้านการศาสนาสงเคราะห์ มุ่งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้สืบต่อไป ตลอดจนการอุปถัมภ์พระภิกษุให้มีความสะดวกในการปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นแบบอย่างแห่งความดี สามารถสั่งสอนอบรมศีลธรรมให้แก่คนในสังคมให้ประพฤติดีประพฤติชอบ

(3) การเช่นสรวงมีผล การเช่นสรวงในพระพุทธศาสนา หมายถึง การนำสิ่งของที่ควรสักการบูชาแก่ผู้ที่ควรบูชา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกย่อง สรรเสริญ บูชา และประกาศคุณงามความดีของผู้ที่ควรแก่การบูชา คำว่าคุณความดี หมายถึง คุณธรรมอันเป็นลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของบุคคลนั้น มิได้มุ่งไปที่การกำจัดความขาดแคลน

เหตุที่ต้องบูชาบุคคลที่ควรบูชา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทเวทิต่อบุพการี ผู้มีพระคุณ เพื่อแสดงความเคารพนับถือ ยกย่องบรรพบุรุษ ผู้ประกอบคุณความดี และประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ เป็นการสร้างค่านิยมที่ถูกต้องให้แก่สังคมคือ ให้เคารพธรรม หรือถือศีลธรรมเป็นหลัก มิใช่องค์ประกอบภายนอก เช่น ตำแหน่ง ความร่ำรวย อำนาจหน้าที่ที่ เพื่อป้องกันตนออกจากความริษยา อิจฉา การถือประโยชน์ที่ทุจริต และสิ่งสำคัญคือเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง ให้เจริญสืบไป

บุคคลผู้ควรบูชา แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม 1) บุพการี ผู้มีพระคุณ รวมถึงผู้มีอุปการคุณในด้านต่างๆ 2) บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ 3) บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและคุณธรรม 4) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ที่ได้ทุ่มเทพลังสติปัญญาและความสามารถในการฝึกตนและผู้อื่นให้มีความประพฤติและนิสัยที่ดี มีสัมมาทิฐิอย่างมั่นคง

การนำสิ่งของที่สมควร เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องใช้ สิ่งของที่พอเหมาะ อาหาร ฯลฯ ไปสักการะ คือมอบให้บุคคลที่ควรแก่การยอมรับนับถือว่า การเช่นสรวง พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าการเช่นสรวงมีผล หมายความว่า การนำสิ่งของที่สมควรไปมอบให้ผู้ที่ควรยกย่อง ให้เกียรติ ในวาระที่เหมาะสม ย่อมมีผลดี มีประโยชน์ ควรทำอย่างยิ่ง

(4) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมี กรรมในพระพุทธศาสนา แปลว่า การกระทำโดยเจตนา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย วาจาหรือใจ ทั้งดีและไม่ดี จัดเป็นกรรมทั้งสิ้นวิบาก แปลว่า ผล หรือผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วที่ทำไว้แต่ปางก่อน หมายถึงผลของกรรมดี กรรมชั่วที่แต่ละบุคคลได้ทำไว้ กรรมดี หมายถึง การกระทำโดยสุจริตทางกาย วาจา และใจ ส่งผลให้เป็นผู้ประพฤติสุจริตไม่ผิดศีล ไม่ผิดธรรม ไม่ผิดกฎหมาย ผู้กระทำดีย่อมได้รับผลเป็นความดี แต่ถ้าผู้กระทำชั่ว ย่อมได้รับผลเป็นความชั่ว ผิดทั้งศีล ผิดทั้งธรรม และผิดกฎหมาย พระพุทธศาสนาให้เกณฑ์ตัดสิน กรรมดี กรรมชั่วไว้เรียกว่า กุศลกรรมบถ 10 และอกุศลกรรมบถ 10

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้ให้เกณฑ์การตัดสินกรรมดีด้วยตนเองไว้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. พิจารณาที่ต้นเหตุของการกระทำ ดังที่ปรากฏในปฐมนิทานสูตรว่า “กรรมที่บุคคลทำด้วย โอโลภะ โอโทสะ โมหะ กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข”

2. พิจารณาที่ผลสุดท้ายของการกระทำนั้น ดังปรากฏในเขมสูตรว่า “บุคคลทำกรรมอันใดแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง มีจิตใจเข้มแข็ง เบิกบาน ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้วนั้นเป็นกรรมดี”

ส่วนเกณฑ์การตัดสินกรรมชั่วก็มีลักษณะตรงข้ามกับลักษณะของกรรมดีที่กล่าวข้างต้น แต่สาระสำคัญของกฎแห่งกรรมคือ ทำดีต้องได้รับผลเป็นความจริง ทำชั่วย่อมได้รับผลเป็นความชั่วจริง ดังปรากฏในจูฬนันทียชาดกกว่า “คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น” (ขุ.ชา.27/894/85)

(5) โลกนี้มี คำว่า โลก ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่ทรุดโทรม สูญสลายได้ แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ 1) สังขารโลก หมายถึง สังขารร่างกายของคนและสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยกายกับใจ 2) สัตว์โลก หมายถึง หมูสัตว์ซึ่งยังมีจิตซัดส่ายหรือสิ่งที่มีความรู้สึกและเคลื่อนไหวเองได้ ได้แก่ มนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานต่าง ๆ 3) โอกาสโลก หมายถึง สถานที่ที่สัตว์โลกอยู่อาศัย เป็นทั้งที่ทำมาหากินและเป็นทั้งสร้างกรรมดีและกรรมชั่ว

สิ่งสำคัญที่จะพิจารณาเกี่ยวกับโลกนี้ คือ ความเข้าใจเรื่องโลกว่า สัตว์โลกล้วนแตกต่างกัน โดยมีกรรมเป็นตัวจำแนกสัตว์ให้แล้วและประณีต สิ่งสำคัญคือ โลกนี้มีที่มา มีความหมายว่า การที่สัตว์โลกมีความแตกต่างกันทั้งรูปร่างหน้าตา ฐานะสติปัญญา ตลอดจนนิสัย สันดาน ล้วนมีเหตุทั้งสิ้น และเหตุนั้นก็คือ กรรมที่ตนเป็นผู้ก่อขึ้นเอง

นอกจากโลกนี้มีความไม่แน่นอนอันเกิดจากการกระทำของเราเองแล้ว โลกนี้ยังมีคุณอีกด้วย กล่าวคือ โอกาสที่เราจะได้มาซึ่งสังขารโลกอันหมายถึงร่างกายเรา นี้ ไม่ใช่เรื่องง่ายเลย ดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าอุปัชฌายาความยาก แห่งการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ไว้ใน พาลปณิตตสูตร ความว่า

“มีเต้าตาบอดตัวหนึ่งอาศัยอยู่กันมหาสมุทร ครบร้อยปี เท่านั้นจึงจะผุดขึ้นมาที่ผิวน้ำสักครั้งหนึ่ง แล้วบังเอิญสวมคอเข้าไปในบ่วงซึ่งมีผู้โยนทิ้งไว้โดยผูกติดกับทุ่นลอยมาอยู่บนผิวน้ำ เพราะถูกคลื่นลมซัดไปมาอยู่ตลอดเวลา การได้โอกาสมาเป็นมนุษย์นั้นยังยากกว่าการที่เต้าตาบอดจะสวมคอเข้าไปในบ่วงโดยบังเอิญนั้นเสียอีก” (ม.อ.14/481/246)

ส่วนโอกาสโลก ที่หมายถึงโลกมนุษย์ที่เราอาศัยอยู่ ก็มีคุณแก่เรา ทำให้เรามีโอกาสสร้างกรรมดี ได้อย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่การแสดงความรัก ความรับผิดชอบ ความกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ ฯลฯ ฉะนั้น ถ้าใครยังยึดเอาโลกนี้เป็นเวทีประกอบกรรมชั่ว ก็น่าสงสารยิ่ง และไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต เพราะความตายเป็นของแน่นอน ไม่มีใครสามารถมีชีวิตอมตะ ขึ้นอยู่กับกรรมดี กรรมชั่วที่กระทำเอง

(6) โลกหน้ามี คำว่า โลกหน้ามี ในที่นี้หมายถึง ชีวิตและสถานที่ที่สถิตของชีวิตหลังความตาย โลกหน้าที่มีจึงมีความหมายว่า ตายแล้วไม่สูญ เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้แล้วและดี ต่างกันเพราะฉะนั้น ชีวิตในปรโลกเป็นอยู่อย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับกรรมที่เราทำไว้ในชาตินี้

จึงไม่ควรประมาทในบุญหรือความดีแม้เพียงเล็กน้อย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน พินิทฺตสํวาทสูตร ปาปวรรค ความว่า

“บุคคลอย่าสำคัญว่า บุญเล็กน้อยจักมาไม่ถึง แม้หมอน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาที่ละหยาด ได้ฉันทใด คนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญแม้ที่ละเล็กทีละน้อย ย่อมเต็มด้วยบุญได้ ฉันทนั้น”

และสถานที่สถิตของชีวิตหลังความตายก็มีเพียง 2 แห่งเท่านั้นคือ สุกตกับทุกต ซึ่งเราสามารถเลือกสถิตได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวัตถุปมสูตร ความว่า

“..เมื่อจิตเศร้าหมองไม่ผ่องใส ทุกตเป็นอันหวังได้ (จิตเต สงกสิฏฺฐเจ ทุกต ปาฏิกงฺขา)”
ในทางตรงข้าม

“..เมื่อจิตผ่องใสไม่เศร้าหมอง สุกตเป็นอันหวังได้ (จิตเต อสงกสิฏฺฐเจ สุกต ปาฏิกงฺขา)”

(7) มารดามีคุณ คือ มารดามีพระคุณต่อบุตร ในที่ศนะของพระพุทธศาสนานั้น มารดามีพระคุณต่อบุตรอย่างน้อย 4 ประการ คือ 1) ให้ชีวิต 2) ให้ต้นแบบร่างกายที่เป็นมนุษย์ 3) ให้ต้นแบบจิตใจที่เป็นมนุษย์ 4) เป็นบุพการี เมื่อเข้าใจในพระคุณของมารดา ย่อมทำให้ตระหนักในคุณค่าของความเป็นมารดาว่า ผู้กำลังจะเป็นมารดา ต้องมีความพร้อม ด้วยการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ และหิริ โอตตัปปะ ขึ้นจนเป็นนิสัยด้วยการศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นต้นแบบทั้งกายและใจให้แก่บุตรของตน ไม่ปล่อยกาย ใจ ให้ตกเป็นทาสของกามราคะ และต้องรู้จักเลือกชายผู้จะมาเป็นพ่อของลูกด้วย

(8) บิดามีคุณ คือ บิดามีพระคุณ 4 ประการเช่นกันคือ เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นต้นแบบทางกาย เป็นต้นแบบทางใจ และเป็นบุพการี เนื่องจากแม้มารดาต้องอุ้มครรภ์นานประมาณ 9 เดือน เป็นผู้ทำนุบำรุงบุตรด้วยเลือดและอาหารในกายตน บิดาแม้มิได้ทำหน้าที่ที่ตั้งกล่าว ก็ยังมีพระคุณเสมอกัน โดยให้ระลึกไว้ว่าบิดาเป็นผู้ให้ชีวิต และให้ร่างกายที่เป็นมนุษย์ที่เหมาะสมแก่การสร้างกรรมดีได้ทุกรูปแบบ ท่านจึงยังเป็นผู้มีพระคุณแม้ไม่รับผิดชอบก็ตาม

(9) โอปปาทิกสัตว์มี การถือกำเนิดของสัตว์โลกมีอยู่ 4 ประเภทคือ 1) ชลาพุชะ ถือเกิดในครรภ์ คือคลอดออกมาเป็นตัวเช่น คน ช้าง แมว 2) อัณฑชะ เกิดในฟอง คือออกไปเป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว เช่น นก เป็ด ไก่ 3) สังเสทชะ เกิดในโคลหรือสิ่งสกปรก ในซากศพบูดเน่า ในของขึ้นแฉะ เช่น หนอน จุลินทรีย์ แบคทีเรียที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า 4) โอปปาทิกะ เกิด ผุดขึ้นเป็นการเกิดที่ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ (ม.มู.12/169/101)

อาจกล่าวได้ว่า การเกิดของสัตว์โลกทั้งมวลมี 2 ลักษณะ คือ การถือกำเนิด ในมนุษย์โลก (ประเภทที่ 1-3) กับการถือกำเนิดนอกมนุษย์โลก คือ โอปปาทิกะ เป็นการผุดขึ้นเกิดแล้วโตทันที ด้วยแรงกรรมในอดีตทั้งฝ่ายลบและฝ่ายบวก แรงกรรมฝ่ายบวก จะนำไปเกิดในสุคติ ได้แก่ เทวดา และพรหม แรงกรรมฝ่ายลบ จะนำไปเกิดในทุคติ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย โลกมนุษย์ จึงเป็นสุคติของ

มนุษย์ เพราะเป็นแดนแห่งการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ โดยเป็นสถานที่แห่งเดียว สำหรับสร้างกรรมดีได้เต็มที่ทุกรูปแบบของความเป็นมนุษย์

(10) สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก ทำให้แจ้งโลกนี้ โลกหน้าที่ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง หมายถึง ความรู้แจ้งในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด และสาเหตุที่ท่านรู้ยิ่งด้วยตนเอง ก็เพราะท่านตั้งใจทุ่มเทประพฤติปฏิบัติชอบ ด้วยการละกรรมชั่วทั้งปวง ทำกรรมดีให้ถึงพร้อม และทำให้ผ่องใส จนสามารถรู้แจ้งโลกนี้ โลกหน้าที่ รู้วิธีประกาศโลกนี้ โลกหน้าที่ ดำรงตนเป็นกัลยาณมิตรแก่ชาวโลก

3.5.2 หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับโลกุตตรสัมมาทิฐิ

โดยความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฐิ ได้แก่ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ตามที่มันเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง ตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับเหนือกระแสโลก และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิจึงเป็นหมวดธรรมที่สามารถหนุนเนื่องพัฒนาให้เข้าสู่ระดับโลกุตตระ คือมรรคมงคล 8 ดังนี้ (ที.ม. 10/299/231)

(1) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึง เห็นหรือเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชีวิต รู้เห็นปัญหาชีวิตเรื่องความทุกข์ต่าง ๆ เห็นเหตุแห่งทุกข์ เห็นการดับทุกข์ เห็นอย่างนี้ท่านเรียกว่า สัมมาทิฐิ โดยในฐานะที่เป็นแกนนำให้หมวดธรรมเอก 7 ข้อที่ ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกได้หนุนเนื่องสืบกันไป ดังนี้

(2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง ความคิดชอบ ความคิดถูกต้อง หรือความตรึกตรองไปในทางที่ดีมีความหมาย 3 อย่างคือ 1) อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำรินอนไม่เบียดเบียนผู้อื่น 2) อัพยาบาทสังกัปปะ ความคิดดำรินอนไม่ผูกพยาบาทปองร้ายผู้อื่น 3) เนกขัมมสังกัปปะ ความคิดดำรินอนจะปลดความเกี่ยวข้องทั้งในทางกาม

(3) สัมมาวาจา แปลว่า พูดชอบ เจรจาชอบ การพูดที่ถูกเรียกว่า พูดชอบ พูดถูกต้องต้องประกอบไปด้วย 1) ไม่พูดเท็จบิดเบือนความจริงให้คนอื่นเข้าใจผิด 2) ไม่พูดส่อเสียดยุยงให้แตกสามัคคี 3) ไม่พูดหยาบคาย 4) ไม่พูดเพื่อเจ้าไร้สาระ ไร้ประโยชน์ทั้ง 4 ประการนี้ จึงถือเป็นสัมมาวาจา เพราะคนเมื่อไม่พูดปดก็ต้องพูดความจริง เมื่อไม่พูดส่อเสียด ก็ต้องพูดส่งเสริมที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เมื่อไม่พูดคำหยาบก็ต้องพูดคำอ่อนหวาน ไพเราะน่าฟัง และเมื่อไม่พูดเหลวไหลก็ย่อมมีคำพูดตรง มีคำพูดน่าเชื่อถือนี้ คือสัมมาวาจา

(4) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ กระทำในทางที่ชอบ หมายถึงการประกอบอาชีพสุจริตในการเลี้ยงชีพ ผู้ประกอบอาชีพตามสัมมากัมมันตะ คือผู้ประพฤติสุจริตทางกาย ได้แก่

1) ไม่ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ 2) ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น 3) ไม่ประพฤติดุคประเวณี
งดเว้นจากการงาน 3 ประการนี้ เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

(5) สัมมาอาชีวะ แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ คือประกอบอาชีพสุจริตเท่านั้น องค์มรรคข้อที่นี้
หมายถึงวิธีการแสวงหาเพื่อได้มาซึ่งปัจจัย 4 ในการดำรงชีพ ควรเป็นวิธีที่ไม่ผิดกฎหมาย ศีลธรรม
จารีตประเพณี และความมั่นคงสงบสุขของสังคม ตามที่ศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธองค์ได้
ตรัสการเลี้ยงชีวิตไว้ทั้งแก่ฆราวาสและบรรพชิตไว้แตกต่างกัน (Piyadassi Thera, 1987, pp.130)

การเลี้ยงชีพแบบฆราวาสพระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่นำอันตราย
มาสู่ตัวเองและผู้อื่น โดยทรงตรัสให้งดเว้นจากการค้าขาย 5 ประการ คือ งดเว้นจากการค้าขายอาวุธ
งดเว้นจากการค้าขายสัตว์ให้เขาฆ่า งดเว้นจากการค้าขายมนุษย์ งดเว้นจากการค้าขายน้ำเมา และงด
เว้นจากการค้าขายยาพิษ การเลี้ยงชีพโดยการงดเว้นจากการค้าขาย 5 ประการนี้ ถือว่าเป็น
สัมมาอาชีวะสำหรับฆราวาส

การเลี้ยงชีพแบบนักบวช พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ชีวิตของพระจะต้องบริสุทธิ์และ
ดำรงชีวิตแบบไม่ทำความผิด ขอให้ดำรงชีวิตเพื่อการงดเว้น การละ การเลิก และเพื่อการดับทุกข์

ดังนั้น ชีวิตของพระจะต้องเป็นชีวิตที่สะอาดบริสุทธิ์จริง ๆ แม้เมื่อมีความจำเป็นต้อง
แสวงหาปัจจัย 4 ก็ให้แสวงหาโดยชอบ เมื่อได้มาแล้วก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในปัจจัยนั้น

(6) สัมมาวายามะ แปลว่า ความเพียรพยายามชอบ ที่เรียกว่าความพยายามนั้นคือ
1) สังวรปธานระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในจิต 2) ปธานปธาน พยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว 3) ภาวนา
ปธาน พยายามทำความดีให้เกิดขึ้นในจิต 4) อนุรักษนาปธาน พยายามรักษาคุณภาพดีที่มีอยู่แล้วไว้
ไม่ให้เสื่อม และพยายามทำให้ดียิ่งขึ้นไป การเพียรพยายามทั้ง 4 ประการนี้ เรียกว่า สัมมาวายามะ

(7) สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ หมายถึงการมีสติมั่นคง ไม่เผลอเรือ ไม่ประมาท เอาใจใส่
ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างใจจดใจจ่อ มีจิตใจต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าที่ทั้งที่ตนกำลังคิด กำลังพูด
และกำลังทำและการระลึกชอบที่สูงขึ้นไปอีกคือ การมีสติไว้พิจารณาในทางที่ถูกวิธี ที่ ตรงต่อการ
บรรลุธรรมผล ได้แก่การตั้งสติ กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือตามที่ตั้ง
นั้นๆ มันเป็นของมันเอง ได้แก่ สติปฏิฐาน 4 คือ

7.1 กายานุปัสสนา คือ การตั้งสติพิจารณากาย ให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียง
กายเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ตัว บุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ตัวเขา เป็นอนัตตาอย่าได้ยึดมั่นถือมั่นในกาย วิธี
พิจารณากายมีหลายวิธี สุดแต่จะเลือกวิธีใด คือ กำหนดลมหายใจของตนเอง กำหนดรู้ทันอริยาบถ
ของตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะ รู้ตัวในการเคลื่อนไหวทุกอย่าง พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาด
ต่าง ๆ ของร่างกาย- ร่างกายว่าเป็นเพียงส่วนประกอบของธาตุต่าง ๆ พิจารณาซากศพที่เปลี่ยนแปลง
ไปใน 9 ระยะเวลา แล้วนำมาเปรียบเทียบ กับร่างกายของตนเอง

7.2 เวทนานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณา เวทนาคือ ความรู้สึกของเราให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นเพียงความรู้สึกเท่า นั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ตัวเขาไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกเป็นสุขก็ดี รู้สึกเป็นทุกข์ก็ดี หรือรู้สึกเฉย ๆ ก็ดี อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น เพราะเป็นอนัตตาหาแก่นสารไม่ได้

7.3 จิตตานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงความคิดเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวเราตัวเขา เป็นอนัตตา อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ให้มีสติรู้ชัดว่า จิตของตนมีระคะหรือไม่มี เศร้าหมองหรือว่าผ่องใส ฟุ้งซ่านหรือว่าสงบ เป็นต้น

7.4 ธรรมานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงธรรมชาติเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่ตัวบุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ตัวเขา อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ให้มีสติรู้ชัดแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 อายตন 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีอยู่ในตัวเราหรือไม่ เกิดขึ้นแล้วพัฒนาการและสิ้นสุดลงอย่างไร

(8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ หมายถึงการทำสมาธิทำจิตใจให้สงบที่จะได้ขนิภิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วคราว ต่อมาจะได้อุปัจารสมาธิ คือ สมาธิจนจะแน่วแน่ และเมื่อจิตแน่วแน่แล้ว เรียกได้ว่า อปันาสมาธิ คือ สมาธิแน่วแน่เรียกว่า ได้ฌาน (Absorption) ซึ่งมีถึง 8 ชั้น สูงขึ้นไปตามลำดับ ยิ่งสูงขึ้นไปส่วนผลของจิตที่ไม่บริสุทธิ์ก็ยิ่งลดน้อยลง ๆ จนหมดไปในที่สุด

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า หลักอริยสัจ 4 อริยมรรคมีองค์ 8 คือ แนวทางสู่โลกุตตรสันติสุขอันเป็นหนทางมุ่งสู่ความสงบสุข คือ พระนิพพาน

3.5.3 ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฏฐิกับองค์มรรคอื่น ๆ

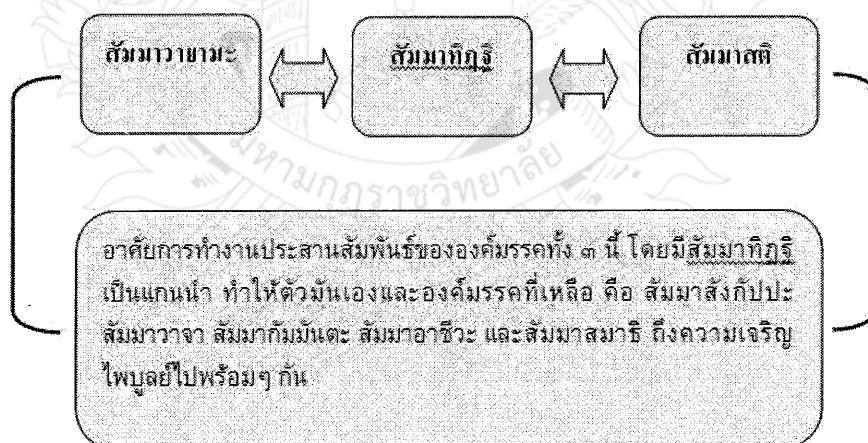
คำว่า “มรรค” หรือ “อภิญ्ञคิกมรรค” มาจากคำในภาษาบาลีว่า “อภุจจติโก มคโค” (วิ.มหา., เล่มที่ 4, ข้อที่ 13, หน้า 15) แปลว่า ทางอันประกอบด้วยองค์ 8 ในพระไตรปิฎก คำนี้ปรากฏในรูปเอกพจน์เสมอ แสดงให้เห็นว่า “มรรค” เป็นทางสายเดียวแต่มีองค์ประกอบ 8 อย่าง ไม่ใช่ทาง 8 สายที่แยกเป็นอิสระจากกันอย่างที่หลายคนเข้าใจ การแยกองค์ประกอบของมรรคออกเป็น 8 อย่างนั้น ก็เพื่อต้องการให้เห็นส่วนผสมหรือองค์ประกอบที่รวมกันอยู่นั้นว่ามีอะไรบ้าง มีกี่ประเภท และแต่ละประเภทมีส่วนส่วนมากน้อยแค่ไหนอย่างไร เป็นต้น เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริง ๆ จะต้องปฏิบัติองค์ประกอบทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน ไม่ใช่แยกปฏิบัติไปที่ละอย่างตามลำดับจากต้นไปหาปลาย ดังคำกล่าวของท่านราหุล (W.Rahula) ที่ว่า

“ไม่ควรเข้าใจว่า องค์มรรคทั้ง 8 ประการนี้ ต้องนำไปประพฤติปฏิบัติทีละข้อที่เรียงตามลำดับหมายเลข ตรงกันข้าม องค์มรรคเหล่านี้ จะต้องพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้นพร้อม ๆ กัน มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ขีดความสามารถของแต่ละบุคคล องค์มรรคเหล่านี้ล้วนเกี่ยวโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ละองค์ได้รับการเกื้อหนุนจากองค์อื่น ๆ ในขณะเดียวกัน ก็ช่วยเกื้อหนุนองค์

อื่น ๆ ให้เจริญงอกงาม ไปพร้อม ๆ กันด้วย” (พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร(พรธนา), 2546, หนาที่ 30, 33)

การทำงานประสานสัมพันธ์กันขององค์มรรคทั้งหมด เป็นความสัมพันธ์ที่ผู้วิจัยคิดว่ามี ความสำคัญคือ ความสัมพันธ์แบบมคคสมังคิ คำว่า “มคคสมังคิ” แปลว่า ผู้พร้อมด้วยองค์มรรค ความสัมพันธ์ในแง่นี้จะมืองค์มรรค 3 องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และ สัมมาสติ แสดงบทบาท เป็นแกนหลักยืนตัวอยู่ตลอดเวลาในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับองค์มรรคอื่น ๆ โดยสัมมาทิฏฐิจะ ทำหน้าที่ที่เป็นแกนนำสำคัญ ส่วนสัมมาวายามะ และสัมมาสติ จะเป็นแนวร่วมสนับสนุน เปรียบ สนับสนุน เปรียบเหมือนการเดินทาง สัมมาทิฏฐิ ทำหน้าที่ที่เหมือนไฟส่องให้เห็นทางเดินไปสู่จุดหมาย สัมมาวายามะ เหมือนการออกแรงก้าวเดินไปตามทางที่สัมมาทิฏฐิชี้ส่องให้ นั้น ส่วนสัมมาสติ เหมือน เครื่องบังคับควบคุมให้เดินทางถูกทาง ถูกจังหวะ และหลบหลีกภัยอันตรายต่าง ๆ ในขณะที่กำลัง เดินทางอยู่นั้น องค์ประกอบทั้ง 3 จะต้องช่วยกันอยู่ตลอดเวลา ถ้าองค์ใดองค์หนึ่งหยุดทำงาน กลางคัน การเดินทางก็จะไม่บรรลุถึงจุดหมาย ในมหาจิตตาริสกสูตร ได้แสดงให้เห็นระบบ ความสัมพันธ์ขององค์มรรคอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า “มคคสมังคิ” เป็นระบบความสัมพันธ์ที่องค์มรรค 3 องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ แสดงบทบาทเป็นแกนนำหลัก โดยมีสัมมาทิฏฐิเป็น ตัวนำ และมีสัมมาวายามะ เป็นกำลังเสริม แล้วเข้าสนับสนุนองค์มรรคอื่น ๆ ให้เจริญไพบุลย์ ได้แก่ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และสัมมาสมาธิ (พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธนา), 2546) ดังภาพแผนภูมิต่อไปนี้

แผนผังที่ 3.1 การทำงานประสานความสัมพันธ์แบบมคคสมังคิสัมมาทิฏฐิ

เมื่อลักษณะทั่วไปของมรรคเป็นเช่นนี้ การจัดลำดับองค์ธรรมภายในมรรคจึงเป็นการ จัดลำดับตามความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบเหล่านั้นเอง กล่าวคือ จัดลำดับตามความสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบของมรรค ซึ่งทำหน้าที่ที่ของมันอยู่ภายในตัวบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม โดยนัยนี้ ภายในมรรค สัมมาทิฏฐิจึงเป็นข้อที่แรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งถ้าขาดเสียแล้ว องค์ประกอบข้ออื่น

จะเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนในการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อ ๆ ไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้ การเดินทางเป็นฉันทะ ในการปฏิบัติธรรมก็ฉันทะนั้น เริ่มแรกทีเดียว จะต้องมีความเห็นมีความเข้าใจ หรืออย่างน้อยเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อน จึงจะดำริคิดการต่อไปและประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การปฏิบัติธรรมจึงต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจที่เป็นต้นเหตุไว้ก่อน เมื่อสัมมาทิฐิ เบิกช่องทางหรือตั้งต้นให้แล้วองค์มรรคข้อที่อื่น ๆ ก็เกิดตามได้เป็นลำดับไป ถ้าเริ่มด้วยความเห็นความเข้าใจ เชื่อถือ และทัศนคติที่ดีงามถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ ความคิดดี พุทธิ ทำดี เป็นต้น ก็ดำเนินสืบต่อไป เป็นสัมมาทั้งหมด (พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), 2546)

ในการปฏิบัติตามองค์มรรค 8 เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน องค์มรรค 8 นี้ สามารถย่อลงเป็น 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ศีลและสมาธิเป็นเสมือนการแหวกพงหญ้าหาสัตว์ร้าย เมื่อเห็นตัวมันแล้ว ก็ใช้อาวุธที่เตรียมมาคือ “ปัญญา” สังหารสัตว์ร้ายนั้นให้ตาย

พุทธพจน์ที่ปรากฏในสหายตนวิภังคสูตร ชี้ให้เห็นว่า การที่บุคคลมีสติปัญญารู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ตรงนี้ หรือที่เรียกว่า “อายตนิกรธรรม” ก็คือการทำงานประสานสัมพันธ์ขององค์มรรคทั้ง 8 โดยมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำนั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ทิฐิของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น (รู้เท่าทันอายตนิกรธรรม) ย่อมเป็นสัมมาทิฐิ ความดำริของผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ ความพยายามของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาวายามะ สติของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสติ สมาธิของบุคคลผู้มีธรรมเป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม และอาชีวะของเขาจัดว่าบริสุทธิ์ดีในเบื้องต้นทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ ของเขาจะถึงความเจริญเต็มที่”

หลักธรรมที่สามารถแสดงให้เห็นขั้นตอนกระบวนการที่เป็นสัมมาทิฐิที่จะพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสุดท้าย คือ เริ่มตั้งแต่การสร้างปัจจัยแห่งการศึกษาตัวนำ การศึกษา จนถึงตัวการศึกษาที่แท้โดยลำดับ ซึ่งแสดงไว้ในหมวดธรรมชุดเดียวกัน เรียกว่า

“โสตาปัตตียังคะ” (องค์เครื่องบรรลู่โสดา) ดังคำของพระสารีบุตรที่ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัปปุริสังสวะระ (การคบหาสัตบุรุษ) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โสดาสัทธิธรรมสสวนะ (การฟังพระสัทธิธรรม) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โสดา โยนิโสมนสิการ (การคิดโดยแยกกาย) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โสดา อัมมานุ อัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โสดา”

หลักธรรมที่กล่าวถึงลำดับขั้นตอนแห่งสัมมาทิฐิเพื่อการพัฒนาชีวิต ไปสู่ความสุขสงบที่เริ่มด้วยการสร้างปัจจัยแห่งการศึกษาในแนวเดียวกับหลักปัญญาวิมุติธรรมนี้ มีอยู่มากมายในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นหลักตัดสินความดำรงอยู่หรือความเสื่อมสูญไปของพุทธศาสนาทีเดียว ดังพุทธพจน์ที่ว่าภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ

ไม่หายไปแห่งศีลธรรม ธรรม 5 ประการ อะไรบ้างคือ (1) ฟังธรรมโดยเคารพ (2) เรียนธรรมโดยเคารพ (3) ทรงจำธรรมโดยเคารพ (4) ใคร่ครวญอรรถ (อรรถุปปรักขา)แห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ (5) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วยอมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ (อง.ปญจก.22/154/160)

พุทธพจน์นี้แม้จะไม่ได้ระบุถึงการคบหากัลยาณมิตรไว้โดยตรง แต่ก็สื่อความหมายไว้โดยอ้อม คือถ้าไม่มีกัลยาณมิตร การฟังธรรม หรือการเรียนรู้อรรถเป็นต้น ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้น ในส่วนของปัจจัยภายใน พุทธพจน์นี้จะใช้โยนิโสมนสิการในแง่ของการใคร่ครวญอรรถแห่งธรรม (อรรถุปปรักขา) ถือว่าเป็นการใช้โยนิโสมนสิการในลักษณะที่เฉพาะเจาะจง โดยจำกัดขอบเขตให้อยู่ในกรอบของหลักการ และจุดมุ่งหมายของเรื่องที่กำลังปฏิบัติอยู่ในขณะนั้น ๆ

ก่อนที่จะเข้าสู่การศึกษาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาความสุขที่แท้จริง พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการสร้างปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิอย่างมาก เพราะสัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิด ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักธรรมหลายหมวดที่วางโครงสร้างกระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนาไว้ทั้งระบบ คือ เริ่มต้นจากการแสดงปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ 2 ด้าน คือ ปัจจัยด้านสังคมที่ดำรงเป็นกัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะ) และปัจจัยด้านความคิด (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งจะเป็นตัวนำในกระบวนการที่จะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาความสุขสงบในชีวิตได้อย่างแท้จริง

3.6 ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตเพื่อความดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยจะต้องมีการวางรากฐานการศึกษาหรือสร้างเหตุปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ โดยเน้นความสมดุลของปัจจัยทั้งสองด้าน คือปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกเรียกว่า “ปรโตโฆสะ” ส่วนปัจจัยภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้ ปัจจัย 2 อย่างอะไรบ้าง คือ “ปรโตโฆสะ” และ “โยนิโสมนสิการ” (ม.มู.12/497/381)

ดังนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาและแบ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็น 2 ระดับ คือ 1) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) และ 2) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ดังนี้

3.6.1 ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ (ปรโตโฆสะ)

ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ “ปรโตโฆสะ” หมายถึง เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงจากภายนอกมี ความหมายครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นคำแนะนำสั่งสอน การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ข้อที่มูลข่าวสาร คำอธิบายชี้แจงตลอดจนการเรียนรู้ และการเลียนแบบจากแหล่งภายนอกต่าง ๆ อาจจะเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม หรือกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมได้ (socialization) โดยแหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชนทุกแขนง ตลอดจนถึงสถาบันศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะ ปรโตโฆสะที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและ

ชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น โดยเฉพาะปรโตโฆสะที่เป็นบุคคล หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง เพื่อนที่ดี มิตรผู้มีพระคุณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2556, หน้า 69)

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกร อานนท์ ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบคบหากัลยาชนนี้ เท่ากับ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตร ..พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เขาจักยังอริยอัชฎางคิกมรรคให้เกิดมี เขจักกระทำได้มากซึ่งอริยอัชฎางคิกมรรค” (ส.ม.19/5-9/4-5)

พุทธพจน์นี้แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคมว่า เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริม ให้เกิด มีการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคม ไม่แยกต่างหากจากสังคม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 586)

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึง “กัลยาณมิตร” ไว้ว่า กัลยาณมิตรเป็นบุคคลที่ชี้ทางประโยชน์สูงสุด ในฐานะครูอาจารย์ พระศาสดาคู่กับธรรมะ นักปฏิบัติคู่กับปริยัติ (พุทธทาสภิกขุ, 2519, หน้า 328-330)

สรุปว่า อัจฉริยธรรมคนนั้นแหละ เป็นเพื่อนที่ดี เป็นกัลยาณมิตรนั้น หมายถึงเอารธรรมแต่ใช้คำว่าเพื่อนหรือกัลยาณมิตร เรียกครูบาอาจารย์ว่ากัลยาณมิตร นักปฏิบัติทั้งหลาย ยอมรับนักปริยัติว่าเป็นกัลยาณมิตร ด้วยผู้ปฏิบัติก็เข้าไปหาผู้รู้ปริยัติ ไต่ถาม สอบถามเอาหลักปริยัตินั้นไปปฏิบัติ แล้วยังคงยึดติดต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ก็ยังสำเร็จประโยชน์ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงถือเป็นหลักว่า นักปริยัติเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้ปฏิบัติ ท่านนิยมเรียกผู้สอนธรรมะในทางดับทุกข์นี้ว่าเป็น กัลยาณมิตร คล้าย ๆ กับภาษาของพระพุทธองค์ตรัสว่า อัจฉริยคิกมรรค เป็นกัลยาณมิตร อย่างนี้เป็นต้น คนพวกกัลยาณมิตรนี้เอง คือบุคคลประเภทที่จะเรียกว่าผู้ชี้ทางถึงแม้พระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ชี้ทาง ก็ตั้งอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร หรือมีความหมายเป็นกัลยาณมิตรอยู่เต็มตัว คือทำไปด้วยความเมตตากรุณาหาที่สุดมิได้

กัลยาณมิตรในแง่ทำหน้าที่ที่ต่อผู้อื่น สมควรมีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่ที่นั่นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐาน ซึ่งในทางพระ พุทธศาสนาบุคคลผู้ได้ชื่อว่าเป็นมิตรที่ดีเมื่อมองในแง่คุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรอาจแยกพิจารณาได้ 2 ด้าน คือ (1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก และ(2) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายใน ดังนี้

(1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก

คุณสมบัติที่แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติในแง่ทำหน้าที่ที่ต่อผู้อื่นหรือคุณสมบัติที่ปรากฏต่อสายตาของบุคคลอื่นหรือต่อสังคมเรียกว่ากัลยาณมิตรธรรมหรือธรรมของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร 7 ประการเพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่เป็นคุณสมบัติที่ดี 7 และการที่เรียกว่า กัลยาณมิตร 7 ประการ (อง.สตตค.23/34/33) คือ

1. ปิโย เป็นที่รัก ชวนให้เข้าไปใกล้สนทนาปรึกษาขอคำแนะนำ
2. ครู นำเคารพ เชื่อถือ มีความประพฤติสมควร ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ
3. ภาวนีโย นายกย่อง ในความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง เป็นผู้ฝึกฝนอบรมตนอยู่เสมอสม่ำเสมอเป็นแบบอย่าง
4. วตตัจ พุดให้ได้ผลรู้จักชี้แจงให้เข้าใจได้ง่าย คอยให้คำแนะนำตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี
5. วจนกขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำรับฟังคำติเตียนของบุคคลอื่นได้ ไม่โกรธง่าย
6. คมภีรณจ กลั กตตา กล่าวเนื้อหาให้พิสดารได้ อธิบายเรื่องยากให้เข้าใจและรู้ได้ลึกซึ้ง
7. โนจฏจาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในทางที่เหลวไหล เสียหายชื่อเสียง

(2) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายในคือ คุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นภายในตัวของกัลยาณมิตรซึ่งทำให้สามารถทำหน้าที่ที่ต่อบุคคลอื่นได้อย่างสมบูรณ์เรียกว่า "สัปปุริสธรรม" แปลว่าธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดีมี 7 ประการ (ที.ปา., เล่มที่ 11, ข้อที่ 331, หน้าที่ 222) คือ

1. อัมมัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์แบบแผน หน้าที่ที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำกรได้สำเร็จตามความมุ่งหมาย เช่น ภิกษุรู้ว่า หลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษาและปฏิบัติ คืออะไร มีอะไรบ้าง

2. อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ว่าธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัติ นั้น ๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรือสาระของชีวิต

3. อัตตัญญตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ของตนตามเป็นจริง เพื่อประพฤติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี เช่น ภิกษุรู้ว่าตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาและปฏิภาณแค่ไหน

4. มัตตัญญตา รู้จักประมาณ คือ ความรู้จักพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย 4 เป็นต้น

5. กาลัญญตา รู้จักกาล เช่นรู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

6. ปรีสัณญตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อที่ควรปฏิบัติอื่น ๆ ต่อชุมชนนั้น ๆ

7. ปุคคัลลัญญตา รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอหยาศัยความสามารถและคุณธรรมเป็นต้น เพื่อปฏิบัติ ต่อผู้นั้น โดยถูกต้อง เช่น ว่าควรจะคบหรือไม่คบ จะเกี่ยวข้อง จะใช้จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

3.6.2 ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ (โยนิโสมนสิการ)

ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือการมีโยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทางกล่าวคือ การนึก การน้อม การผูกใจ การใส่ใจ การทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าอนัตตา หรือโดยสังขานุโลมิกญา การสร้างสัมมาทิฐิตัวด้วยวิธีการแห่งปัญญา คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ประกอบด้วย โยนิโสมนสิการ “โยนิ” แปลว่า ต้นเหตุต้นเค้า แหล่งเกิด ส่วนคำว่า “มนสิการ” แปลว่าการทำในใจ การคิด คำนี้ถึงใส่ใจพิจารณา เมื่อรวมสองคำเข้าด้วยกัน มักแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธีคิดอย่างมีระเบียบ คิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งทั้งหลายให้เห็นความจริงตามความสัมพันธ์ แห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ ไตรสิกขา กับ โยนิโสมนสิการ ก็ถือว่าเป็นหลักธรรมที่ จะต้องคอยอาศัยหนุนเนื่องกัน อยู่เสมอกล่าวคือ โยนิโสมนสิการถือเป็นเบื้องต้น หรือพื้นฐานของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็ทำให้บุคคลนั้นรู้จักตั้งตัวไว้ชอบ คือดำรงชีวิตอยู่ในหลักเบื้องต้นของไตรสิกขา คือศีล และเมื่อบุคคลมีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ก็เป็นขั้นตอนที่จะทำให้ง่าย และเป็นการปูพื้นฐานให้ เกิดสมาธิ และปัญญาตามมาเป็นลำดับ โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายใน ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการเกิดขึ้นของสัมมาทิฐิ โดยเฉพาะโลกุตตรสัมมาทิฐิ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2535, หน้า 31)

กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ที่เรียกว่า คิดเป็นมี 2 แบบ (วคิน อินทสระ, 2545, หน้า 8-23) คือ

1) คิดแบบสนองตัณหา เป็นการคิดตามความอยาก อยากได้นั้นได้นี้ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากเป็นตัวกระตุ้นเร้าให้คิด เป็นแรงจูงใจ ให้คิดไปตามความอยากของตนอันนำมาซึ่งความทุกข์

2) คิดแบบมีเหตุผล เป็นการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่จิต ซึ่งเคยชินอยู่กับความคิดแบบสนองตัณหา กระตุ้นให้คิดว่าทำแล้วได้อะไร สิ่งนั้นมันจำเป็นแก่เรา เหมาะกับเราหรือไม่ เป็นความคิดที่ไม่เป็นไปตามกระแสโลก คิดถูกวิธี ฉลาดในการคิดหาหนทางที่จะเข้าถึงความจริง คิดอย่างต่อเนื่องเป็นขั้นตอนตามเหตุผล คิดตามเหตุ ไปตามเงื่อนไข คือยึดหยุ่นตามเหตุการณ์ สามารถสืบสาวหาสาเหตุหรือที่มาของสิ่งนั้น ๆ มีการคิดอย่างมีเป้าหมาย เป็นประโยชน์ที่สุด นี่คือการเลือกวิถีชีวิตซึ่งอยู่ในวิสัยที่เราจะเลือกได้ และเหมาะสมกับตัวเรา

ประเภทของโยนิโสมนสิการ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) พัฒนาปัญญา เป็นประเภทพยายามศึกษาให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ศึกษาจนรู้ว่าสมมติเป็นของสมมติ ไม่ใช่ของจริง สามารถแยกแยะความจริงบนสมมติ กับความจริงบนความจริง และยอมรับความจริงเหล่านี้ เรียกว่า มีโยนิโสมนสิการในเรื่องสังขารธรรม และสมมติสังขาร

2) สร้างเสริมปัญญาในระดับจริยธรรม ปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรม ทำให้มีความคิดเป็นกุศลเสมอ

โยนิโสมนสิการในพระวินัยปิฎก ได้เน้นหรือมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้พระภิกษุ ภิกษุณีผู้มุ่งหน้าที่สู่การปฏิบัติ ตามหลักพรหมจรรย์ อันมีเป้าหมายคือพระนิพพาน การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั้น ให้นำหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อพิจารณาหาวิธีการอันถูกต้อง เพื่อให้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึงความจริง พร้อมทั้งวิธีคิดอันชาญฉลาดในการปฏิบัติ และก่อให้เกิดปัญญา ที่จะเห็นธรรม เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เพราะการปฏิบัตินั้นจะเกิดผลหรือประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้นั้น มิใช่เพียงแค่ปฏิบัติไปโดยที่ไม่มีสติ หรือขาดการพิจารณาอย่างดีในขณะที่ปฏิบัติอยู่ทุกขณะจิต แต่การปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ได้ผลดีที่สุดนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษาและคิดตรวจสอบ หาเหตุผล และรู้เท่าทันอยู่นั่นเอง พร้อมทั้งมีความเพียร และหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง มีปัญญา ในการตรวจสอบรู้เท่าทัน เมื่อนั้นจึงถือว่าการปฏิบัติถูกต้องและจะประสบผลสำเร็จได้ในที่สุด ดังที่ปรากฏในโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร สุตตราว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยื่นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ของภิกษุ คือความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน ดูกุรภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 จักกระทำไว้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ 8..” (ส.ม.19/136/31)

พระสูตรที่ยกมานี้ บ่งชี้ให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการ มีบทบาทเป็นอันมาก ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งในพระสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงถือเป็นกัลยาณมิตรที่เป็น พระอเสขะผู้รู้แจ้ง ที่ไม่ต้องศึกษาแล้ว ดังนั้น การแสดงธรรมของพระองค์จึงทรงทำให้ ผู้รับฟังนั้นนำไปพิจารณาใคร่ครวญตาม จนเกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระ คือเกิดปัญญาญาณ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดองค์มรรคขั้นต่อไป

อริยมรรคมีองค์ 8 กับ โยนิโสมนสิการ นั้นมีความสัมพันธ์และเกี่ยวพันกันก็เนื่องจาก การมีปรโตโฆสะ คือกัลยาณมิตรซึ่งก็เป็นปัจจัยเนื่องให้เกิดโยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการ ก็เป็นปัจจัยทำให้เกิด สัมมาทิฐิ ทั้งในระดับโลกียะ และโลกุตระ เพราะเมื่อ สัมมาทิฐิเกิดขึ้น ก็จะพลอยเป็นปัจจัยให้องค์มรรคข้อที่อื่น ๆ เกิดขึ้นได้ เพราะสัมมาทิฐิ เป็นหลักธรรมที่สำคัญ หรือเป็นองค์มรรคที่สำคัญของอริยมรรคมีองค์ 8 เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น ก็จะทำให้บุคคลนั้นมีความคิดเห็นที่ถูกต้องอันเป็นปัจจัยให้ องค์มรรคข้อที่อื่น ๆ นั้นเกิดตามขึ้นมาด้วย เมื่อบุคคลกระทำได้เช่นนี้ ก็จะทำให้บุคคลนั้นมีความสุขทั้งระดับโลกียะและสูงสุดคือบรรลุนิพพาน เข้าสู่จุดมุ่งหมายคือ พระนิพพานได้

3.7 สัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับกรณีตัวอย่างของสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยได้ประมวลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น 7 ประเด็น คือ 1) สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการชำระกรรม 2) สัมมาทิฏฐิในฐานะทางปฏิบัติทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ 3) สัมมาทิฏฐิกับไตรลักษณ์ 4) สัมมาทิฏฐิในฐานะรวมอยู่ในไตรสิกขา 5) สัมมาทิฏฐิกับเรื่องวรรณะ 6) สัมมาทิฏฐิในฐานะพุทธจริยธรรม และ 7) สัมมาทิฏฐิที่มีอาสวะ

3.7.1 สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการชำระกรรม

ในอสังขาสสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับ ณ ปาวาริกอัมพวัน ใกล้เมืองนาลันทา นายบ้านนามว่าสิพันธกบุตร สาวกของนิครณณ์เข้าไปเฝ้า และทูลถามเรื่องกรรม ที่ต้องไปอบาย เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พระพุทธองค์ทรงดำหนิตีเดียและให้งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ 10 และให้เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ไม่หลงงมงาย มีความรู้สึกตัว มีสติ มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ ทิศทั้ง 4 ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในทุกสถานที่ด้วยใจประกอบด้วยพรหมวิหาร 4 หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน นายบ้านได้ฟังแล้วขอเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า

“เขาละปาณาติบาต งดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ ละมุสาวาท.ปิสุณาวาจา.ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ.อภิขณา.พยาบาท.มิฉณาทิฏฐิ แล้วเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ เขาผู้เป็นอริยสาวก มีใจปราศจาก อภิขณา (ความละโมภ) ปราศจากพยาบาท (ความคิดเบียดเบียน) ไม่ลุ่มหลง มีสัมปชัญญะ มีสติมั่น อยู่ด้วยใจที่ประกอบด้วยเมตตาปกแผ่ทิศ 1..ทิศ 2..ทิศ 3..ทิศ 4 ครอบคลุมทั้งสูง ต่ำ กว้างขวาง ทัวทั้งโลก ทัวทั้งโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจ ประกอบด้วยเมตตา อันไพบุลย์ ยิ่งใหญ่ ไม่มีประมาณ ไร้เวร ไร้พยาบาท ฯลฯ เมื่อเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ทำให้มากอย่างนี้ กรรมใดที่ทำไว้ พอประมาณ กรรมนั้นจักไม่เหลือ จะไม่คงอยู่ในเมตตาเจโตวิมุตตินั้น” (ส.สพ.18/ 608-619/ 325-329)

3.7.2 สัมมาทิฏฐิในฐานะทางปฏิบัติทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

ในปฏิปทาสูตรที่ กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิ ในฐานะข้อที่ปฏิบัติหรือทางชีวิตทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์และทางให้ถึงความดับแห่งกรรม ว่า

“เราย่อมสรรเสริญสัมมาปฏิปทา ไม่ว่าของบรรพชิตหรือของคฤหัสถ์คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ปฏิบัติชอบแล้ว เพราะการปฏิบัติชอบนั้นเป็นเหตุ ย่อมยังอายุธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จได้ ก็สัมมาปฏิปทาคืออะไร คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ” (ส.ม.19/68/18)

มรรคาอันเป็นอริยมรรค ประกอบด้วย 8 ประการนี้แล เป็นทางนำไปสู่ความดับแห่งกรรม คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ (อง.ฉก.22/334/365)

3.7.3 สัมมาทิฏฐิกับไตรลักษณ์

ในนันทิขยสูตรที่ได้กล่าวถึง สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการเห็นไตรลักษณ์ ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้นจากทุกข์ ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า

ภิกษุเห็นรูป..เวทนา..สัญญา..สังขาร..วิญญาณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยงความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ”และว่า “ภิกษุเห็นจักขุ..โสตตะ.ฆานะ.ชีวหา.กาย.มโน.รูป.เสียง กลิ่น.รส. โผฏฐัพพะ.ธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยงความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ และว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมองเห็นรูป (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยงความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อมองเห็นถูกต้อง ย่อมหายติด เพราะสิ้นนันทิ ก็สิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ ก็สิ้นนันทิ เพราะสิ้นนันทิและราคะ จิตก็หลุดพ้น เรียกว่าหลุดพ้นด้วยดี” (ส.ข. 17/103/51)

3.7.4 สัมมาทิฏฐิในฐานะรวมอยู่ในไตรสิกขา

ในจุฬเวทลสูตร ได้กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นหลักธรรมที่รวมอยู่ในไตรสิกขาในการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนดังพุทธพจน์ว่า

“ท่านวิสาขาผู้มีอายุ กองธรรม 3 หมวด สงเคราะห์ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค หามิได้อริยอัฏฐังคิกมรรคต่างหาก สงเคราะห์ด้วยกองธรรม 3 สัมมาวาจาที่ดี สัมมากัมมันตะที่ดี สัมมาอาชีวะที่ดี ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าด้วยศีลขันธ สัมมาวายามะที่ดี สัมมาสติที่ดี สัมมาสมาธิที่ดี ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าด้วยสมาธิขันธ สัมมาทิฏฐิที่ดี สัมมาสังกัปปะที่ดี ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าด้วยปัญญาขันธ” (ม.ม.12/508/389)

3.7.5 สัมมาทิฏฐิกับเรื่องวรรณะ

ในเอสุการีสูตร กล่าวถึง สัมมาทิฏฐิกับวรรณะไว้ว่า

“บุคคลแม้หากออกบวชเป็นอนาคาริก จากตระกูลกษัตริย์ และเขาอาศัยธรรมวินัยที่ตลาคตประกาศแล้ว เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ก็ย่อมเป็นผู้ยังกุศลที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จได้ แม้หากออกบวชเป็นอนาคาริกจากตระกูลพรหมณ์..จากตระกูลแพศย์.. จากตระกูลศูทรและเขาอาศัยธรรมวินัยที่ตลาคตประกาศแล้วเป็นผู้..มี สัมมาทิฏฐิ ก็ย่อมเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จได้” (ม.ม.13/665-670/463-467)

3.7.6 สัมมาทิฏฐิในฐานะพุทธจริยธรรม

ในกุกกุฏารามสูตรได้กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิในมรรคอันเป็นพุทธจริยธรรม

“มรรคอันเป็นอริยะะ ประกอบด้วยองค์8ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้คือพรหมจรรย์ บุคคลใดประกอบด้วยอริยอัชฎางคิกมรรคนี้ บุคคล นั้นเรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ และสิ้นโมหะ นี้เรียกว่าที่จบของพรหมจรรย์”และว่า “ผลของพรหมจรรย์คืออะไร

โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหันตผล เหล่านี้เรียกว่าผลของพรหมจรรย์” (ส.ม.19/57/15)

3.7.7 สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ

ในมหาจัตตาริสกสูตรได้กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ชั้นที่ ว่า

“สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ชั้นที่เป็นโณน คือความเห็นที่ทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่ว มีผล มีวิบาก โลกนี้มีปรโลกมี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพรหมณ์ ผู้ประพาศิชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้และปรโลกให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองมีอยู่ นี้แล สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ชั้นที่” (ม.อ.14/257/146)

สัมมาทิฏฐิในพระสูตรนี้ก็คือ ความคิดเห็นถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิในเรื่อง 10 เรื่องมี ความคิดเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล เป็นต้น ซึ่งทั้ง 10 เรื่องนี้เมื่อจัดเข้าในประเภทของสัมมาทิฏฐิ ก็คือ โลกียสัมมาทิฏฐินั่นเอง ดังได้กล่าวไว้แล้ว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า สัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องชำระกรรม เป็นปฏิปทาของบรรพชิตลัทธิ สัมมาทิฏฐิกับการเห็นไตรลักษณ์ สัมมาทิฏฐิรวมอยู่ในไตรสิกขา สัมมาทิฏฐิเป็นหลักปฏิบัติสากลที่สามารถนำไปใช้ได้ทุกวาระ เป็นพุทธจริยธรรม และสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะเป็นฝ่ายบุญ สามารถพัฒนาให้เจริญมั่นคงจนกระทั่งถึงการดับทุกข์ได้

สรุปว่า “สัมมาทิฏฐิ” ความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูก เห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง และความสมบูรณ์สูงสุดคือนิพพาน มีคำที่เป็นไวยากรณ์ คือ “อุชุกตา” (ความเห็นดำเนินไปตรง) และ “ปัญญา” (ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควร) ในความหมายตามคัมภีร์ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเห็นถูก คือ การมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ เรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิตว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ เสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือนิพพาน วัตถุประสงค์ของสัมมาทิฏฐิ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น เพื่อ ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ ความสำคัญของสัมมาทิฏฐิ คือเป็นประดุจแกน นำ เป็นหัวหน้าที่ เป็นนายสารถิดัง เป็นบุพนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่นๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็น เป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญ ดังนั้นการได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฏฐิเป็น “ปฐมสุนิพพาน” จะช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

ประเภทของสัมมาทิฐิมี 2 ประเภท (1) โลกีย์สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ที่เนื่องอยู่ในกระแสโลก โดยยังเป็นไปตามธรรมนองคลองธรรมอันดีงามในสังคัม และสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่จำเป็นต้องมีในระดับพื้นฐาน เป็นการจูงใจให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ตนและสังคมอยู่อย่างสงบสุข เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ” มี 2 ระดับ คือ 1) กัมมัฏสะกตาญาณหมายถึง ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยมพื้นฐาน และ 2) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ หรือ ญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ 4 เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับโลกียะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ และ (2) โลกุตตรสัมมาทิฐิหมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มีนเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ” หรือ “สัมมาทิฐิที่ไม่มีอาสวะ” มี 2 ระดับ คือ (1) สัจจานุโลมิกสัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ที่อนุโลมตามตามสัจธรรมในขั้นนี้จะเรียกว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิเลยที่เดียวก็ยังไม่ได้เพราะยังไม่เข้าถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริงและ (2) สัจจปฏิเวธสัมมาทิฐิหมายถึง สัมมาทิฐิในขั้นที่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งสัจธรรมเป็นความรู้เกิดมาจากการเจริญภาวนาหรือการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จนรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสัมมาทิฐิมี 2 ระดับ คือ

(1) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกีย์สัมมาทิฐิ มี 10 หมวด คือ 1) ทานที่ให้แล้วมีผล 2) ยัญที่บูชาแล้วมีผล 3) การเช่นสรวงมีผล 4) ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ 5) โลกนี้มี 6) โลกหน้ามี 7) มารตามีคุณ 8) บิดามีคุณ 9) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี และ 10) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี

(2) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ (อริยมรรคมีองค์ 8) มี 8 หมวด คือ 1) สัมมาทิฐิ มีความคิดเห็นชอบถูก 2) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบคือคิดถูกต้อง 3) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือพูดจาถูกต้อง 4) สัมมากัมมันตะ กระทำในทางที่ถูกต้อง 5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ อาชีพสุจริต 6) สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ 7) สัมมาสติ ตั้งสติชอบ ถูก 8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ

ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็น 2 ระดับ คือ (1) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) หมายถึง เสียงจาก ภายนอกมี ครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล เช่น คำแนะนำ การโฆษณา ข้อที่มูล ข่าวสาร เรียกว่า ปัจจัยทางสังคัม เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชน ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น เรียกว่า “กัลยาณมิตร” มี 2 ด้าน คือ 1) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่

แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติที่ดี 7 ได้แก่ 1. ปิโย เป็นที่รัก 2. ครุ นำเคารพ 3. ภาวนีโย นายก
 ย่อง 4. วตตัจ พุดให้ได้ผล 5. วจนุขโม ออดทนต่อถ้อยคำ 6. คมภีรณจ กถิ กตตะ ทำเรื่องยากให้
 เข้าใจง่าย 7. โนจภูฏาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในทางที่ เหลวไหล และ 2) ที่แสดงอยู่ภายในคือ ธรรมของ
 คนดีมี 7 ประการ ได้แก่ 1. รัมมัญญุตตา รู้หลักและรู้จักเหตุ 2. อตถัญญุตตา รู้ความมุ่งหมาย
 3. อตตัญญุตตา รู้จักตน 4. มัตตัญญุตตา รู้จักประมาณ 5. กาลัญญุตตา รู้จักกาล 6. ปริสัจญุตตา รู้จัก
 ชุมชน 7. ปุคคัลญุตตา รู้จักบุคคล และ (2) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) หมายถึง การสร้าง
 สัมมาทิฏฐิด้วยวิธีการแห่งปัญญา

สัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ
 เช่น (1) อสังขาสูตฺร คือ สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการชำระกรรม (2) ปฏิปทาสูตฺร สัมมาทิฏฐิในเรื่องมรรคใน
 ฐานะข้อที่ปฏิบัติหรือทางชีวิตทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์และทางให้ถึงความดับแห่งกรรม
 (3) นันทิชยสุตฺร คือ สัมมาทิฏฐิกับเรื่องการเห็นไตรลักษณ์ ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้น
 จากทุกข์ (4) จุฬเวทลลสุตฺร คือ สัมมาทิฏฐิในมรรคในฐานะเป็นไตรสิกขา ในการปฏิบัติธรรมที่
 ครบถ้วน (5) เอสุการีสุตฺร คือ สัมมาทิฏฐิกับเรื่องวรรณะ (6) กุกกุฏารามสุตฺร คือ สัมมาทิฏฐิในมรรค
 อันเป็นพุทธจริยธรรม (7) มหาจิตตารีสกสุตฺร คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวย
 วิบากแก่ชั้น

สรุปว่า สัมมาทิฏฐิ ในความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูกความเห็นโดยชอบคือ
 โดยไม่วิปริต ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น
 เห็นว่าทำดีได้ความดี ทำชั่วได้ความชั่ว ความแม่นยำ ความพอเหมาะ ความจริง ในทางถูกต้อง ควร
 จะเป็น ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ปัญญาอันเห็นชอบ สัมมาทิฏฐิมิ 2 อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่ง
 จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ชั้น สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ จัดเป็นโลกุตตระ และเป็น
 องค์มรรคอย่างหนึ่ง ความเห็นอริยสัง 4

บทที่ 4

วิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

ข้อมูลจากการศึกษาในประเด็น มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ ในบทที่ผ่านมา ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ในการนำไปวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทต่อไป โดยวิเคราะห์ในเรื่องนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ 2) การประยุกต์ใช้มิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิในสังคมไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1 วิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ ที่เกี่ยวข้องกันใน 4 ประเด็น คือ 1) ความหมาย 2) ปัจจัยที่ทำให้เกิด 3) ผล และ 4) ประเภท ดังต่อไปนี้

4.1.1 ความหมายของมิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ

ทิฎฐิในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นคำเดี่ยว โดยทั้งหมด คือความเห็นผิดจากความเป็นจริง หมายถึง เป็นความรู้ความเข้าใจที่แตกต่างไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิเลสที่ขวางกั้นการเข้าถึงความหลุดพ้น ซึ่งแตกต่างจากความเข้าใจทั่วไปที่เชื่อว่าทิฎฐิมีความหมายเป็นกลาง แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อใช้เป็นคำผสม ก็จะทำให้เกิดความหมายได้ทั้งความหมายที่มีนัยตรงกันข้ามและขยายคำนามได้ เช่น บุคคลทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ความเห็นนั้นจะจัดเป็นสัมมาทิฎฐิ คือ ความเห็นชอบ

มิจฉาทิฎฐิ คือ การยึดถือผิด ความงมงายด้วยการยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ในทิลกถา ได้กล่าวถึงสิ่งที่เข้าไปยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ไว้หลายประการ ใน ทิฎฐิวิบัติ มีคำอธิบายว่า “ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี บิคาไม่มี มารดาไม่มี สัตว์ที่จืดและอุปบัติไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฎฐิความเห็นไปข้างทิฎฐิ ฯลฯ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้เรียกว่า ทิฎฐิวิบัติ มิจฉาทิฎฐิ แม้ทั้งหมด จัดเป็น ทิฎฐิวิบัติ”

สัมมาทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นถูก ความเห็นโดยชอบคือ โดยไม่วิปริต ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ความดีทำชั่วได้ความชั่ว ความแม่นยำตรง ความพอเหมาะ ความจริง ในทางถูกต้อง ควรจะเป็น ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ปัญญาอันเห็นชอบ สัมมาทิฎฐิมี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฎฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบาก

แก่ขันธ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง ความเห็นอริยสัง 4

ด้วยเหตุนี้ ความหมายของมิจฉาทิฏฐิสัมพันธ์กับสัมมาทิฏฐิ คือ สัมมาทิฏฐิ เป็นความเห็นถูกเห็นชอบ สัมมา ไม่ได้มีความหมายผิวเผินเพียงแค่ว่า ชอบ หรือ ถูก อย่างที่เข้าใจ หากแต่หมายถึง ความสมบูรณ์และความสมดุลในทุกแง่มุมของการพัฒนาชีวิต และคำว่าสมบูรณ์ ในที่นี้ มีความหมายสองลักษณะ คือความหมาย ในแง่ที่เป็นความสมบูรณ์สูงสุด ได้แก่ความสมบูรณ์ของท่านผู้บรรลุอรหันต์แล้ว และความหมายในแง่ความสมบูรณ์ในเชิงขับเคลื่อน ได้แก่ความสมบูรณ์ที่กำลังเพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับตลอดเวลาแห่งการพัฒนาตนตามอริยมรรคคนอกจากนั้น คำว่า สัมมา ยังเป็นตัวกำกับให้องค์ประกอบของมรรคแต่ละองค์ มีความเป็นสายกลางในตัวเอง ไม่เอียงสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิจนกลายเป็นกำแพงปิดกั้นตัวเอง และไม่ปล่อยตัวเองจนกลายเป็นคนไร้จุดยืน เมื่อองค์มรรคทั้ง 8 ที่มีความเป็นกลางในตัวเอง

ในมหาจัตตารีสกสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายขยายความถึงรายละเอียด ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 กล่าวโดยสรุป ใจความสำคัญดังนี้ สัมมาทิฏฐิต้องรู้ก่อนต้องมีมาก่อน ต้องเกิด ต้องถึงใจก่อน การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ต้องมีความเห็นถูกเป็นหัวหน้าที่มาก่อน (สัมมาทิฏฐิ ปุพฺพกมา โหติ) คือต้องมีความรู้ (ญาณ) ในเรื่องอริยสัง 4 ชัดเจนมาก่อน รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัยเหตุ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

เหตุที่การยึดถือผิด ความงมงายด้วยการยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ในทิฐิภา ได้กล่าวถึงสิ่งที่เข้าไปยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ไว้หลายประการ ใน ทิฐิวินิบัติ ความระงับดับไป ห่างกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความเร่าร้อนว่า รุนขุ่นมัว ความสงบระงับ สงบกาย สงบใจ เป็นความสุขที่เกิดจากภาวะแห่งความสงบ โดยการใช้ศักยภาพในตนอย่างต่อเนื่องในการสร้างสัมมาทิฏฐิ จนนำไปสู่ความสมบูรณ์สูงสุด ในการสร้างสันติสุขที่มีผลเป็นความสงบ คือ “พระนิพพาน”

4.1.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐินั้น มี 2 ปัจจัย คือ (1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่นกำหนดพอใจในขันธ 5 ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตริก) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย) และ(2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรัตโฆสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

ดังนั้น บุคคลที่มีความเห็นผิดก็คือ ผู้ที่ได้รับปัจจัยทั้งสองด้านเข้ามาเมื่อทิพพลต่อความคิด ความเห็น โดยขาดการคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับมีความยึดมั่นถือมั่นและความกำหนดยินดี ในขั้น 5 เป็นพื้นฐานนั่นเอง

สัมมาทิฐิ คือ เห็นตามที่ตั้งทั้งหลายเป็นจริง การที่สัมมาทิฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัย โยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะ ผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองและคิด แบบสืบค้น แยกแยะทั้งในแง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มา รวมกัน และในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกลวง ถูกปลุกปั่น ยั่วยุ และเชิด ด้วย รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ และคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดปัญหาทั้งตนเองและผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง คือตัดสินใจและการกระทำต่าง ๆ ด้วยปัญญา เพื่อประโยชน์แก่มหาชน บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งในปัจจุบัน เพื่อแก้กมล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่ มาก เพื่อประโยชน์แก้กมล แก่มนุษยและเทพยดา ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับพระนิพพาน

ทิฐิ 2 ระดับ คือ โลภียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ และ “ปัญญา” ความรู้ทั่ว คือรู้ ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอย กำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อ ประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย แม้ว่าในขั้นแรกเริ่ม สัมมาทิฐินั้น จะยังเป็นเพียงความเห็นหรือความเชื่ออยู่ ทั้งนี้เพราะความเห็นหรือความเชื่อนั้น สอดคล้องกับความเป็นจริง มีความเข้าใจตามสภาวะ หรือตามเหตุปัจจัยเป็นที่อ้างอิง เริ่มออกจาก ความครอบงำของอวิชชาและตัณหา ต่อจากนั้น แม้ความเห็นหรือความเชื่อนั้นจะกลายเป็น ความรู้ ความเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ที่เรียกว่าญาณแล้ว ก็ยังคงเรียกชื่อเดิมว่าสัมมาทิฐิได้เรื่อยไป เพื่อสะดวกในการมองเห็นความเจริญเติบโตหรือองงามที่ต่อเนื่องกัน โดยนัยนี้สัมมาทิฐิจึงมี ความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมตั้งแต่ความเห็นและความเชื่อที่ถูกต้องไปจนถึงความรู้ความเข้าใจ ตามสภาวะที่เป็นจริง คือ พระนิพพาน วิมุตติ สันติ ปัสสัทธิ สัจจะ ภาวะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง อมตะ อนุสวะ ตณห์กขะ อนันตะ เป็นผลที่เกิดจากการมีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นประกอบกับองค์มรรคอีก 7 องค์ ดำเนินไปพร้อมกัน จนพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง กระทั่งเข้าสู่ความสงบ ไม่มีอาสวะ ภาวะสิ้น ตัณหา สิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง

4.1.3 ผลของมิจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ

ผลกระทบของมิจฉาทิฐิที่เกิดขึ้นเพราะไปยึดมั่นในขั้น 5 สรุปลได้ 9 ประการ คือ (1) สุข และทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น (2) ทำให้เห็นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา (3) ทำให้เกิด มีทิฐิว่า ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง (4) ทำให้เกิด มีทิฐิว่า เราและของเราไม่มี (5) ทำให้เกิดมีมิจฉาทิฐิคือ ความเห็นผิด (6) ทำให้เกิดมีสักกายทิฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน (7) ทำให้เกิดอัตตานุทิฐิคือ ความเห็นว่า

เป็นตัวตน (8) ทำให้เกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น และ(9) ทำให้เกิดความพัวพันและหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น

ในทิวีกถา กล่าวว่า ความกัฏฐมรรคแห่งทิวีก 18 คือ ทิวีกไป ทิวีกรชัญญ ทิวีกันตาร ทิวีกเป็นเสียนหนาม ทิวีกวิบัติ ทิวีกเป็นสังโยชน์ ทิวีกเป็นลูกศร ทิวีกเป็นสมภพ ทิวีกเป็นเครื่องกังวล ทิวีกเป็นเครื่องผูกพัน ทิวีกเป็นเหว ทิวีกเป็นอนุสัย ทิวีกเป็นเหตุให้เดือดร้อน ทิวีกเป็นเหตุให้เร่าร้อน ทิวีกเป็นเครื่องร้อยกรอง ทิวีกเป็นเครื่องยึดมั่น ทิวีกเป็นเหตุให้ถ้อยผิด ทิวีกเป็นเหตุให้ลูบลำ

ผลกระทบอีกประการหนึ่ง คือ มิจฉาทิวีกมีส่วนทำให้เกิดการประพตติปฏิบัติผิดทาง ซึ่งเป็นทางสุดโต่ง 2 ข้าง เรียกว่า อันตา 2 คือ ข้อที่ปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางที่ถูกต้อง คือ มัชฌิมาปฏิปทา มี 2 ทาง คือ (1) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และ(2) อตตกิลมณานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน

สัมมาทิวีก มีความสำคัญที่ต้องมีความเข้าใจอย่างถูกต้องเป็นประการแรก คือ ในเรื่องโลกและชีวิต เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องแล้ว การดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปอย่างถูกต้อง ความคิด คำพูด และการกระทำ ก็จะปรากฏออกมาในทางที่ดีงาม การเข้าใจในวิชาการทางโลกยังไม่จัดว่าเป็นสัมมาทิวีก ต่อเมื่อใดมีความเข้าใจในเรื่องโลก เรื่องชีวิตอย่างถูกต้องเมื่อนั้นจึงจะเป็นสัมมาทิวีก

ในทางปฏิบัติ ความสำคัญของสัมมาทิวีกนั้น เห็นได้ไม่ยาก เช่น เมื่อคนชอบความร่ำรวย เห็นแก่ความสะดวกสบายพร้อมทั้งพร้อมทางวัตถุส่วนตัว เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต เป็นเครื่องวัดความสำเร็จของบุคคล และเป็นเครื่องหมายแห่งความภาคภูมิใจ เขาย่อมพยายามดิ้นรนชวนขวายเพื่อแสวงหาความร่ำรวยพร้อมทั้งพร้อมทางวัตถุนั้น ไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียน หรือประกอบกิจการงาน ก็ทำเพื่อจุดหมายนี้ และเมื่อมองดูคนอื่น เขาก็จะวัดค่า จะให้เกียรติคนๆ นั้นหรือไม่ โดยถือเอาความร่ำรวยมั่งคั่งพร้อมทั้งพร้อมเป็นเกณฑ์ และถ้าเขาขาดความใฝ่สุจริตด้วยแล้ว เขาก็จะแสวงหาความร่ำรวยโดยไม่เลือกวิธีว่า จะเป็นความสุจริต ขอบธรรมหรือไม่ และจะมองเห็นคนประพตติสุจริตที่ยากไร้ว่า เป็นคนเขลา คร่ำครึ หรือ ไม่มีเกียรติ

ในขณะที่เดียวกันถ้าเด็กเห็นว่าการมีอำนาจเป็นความเก่ง เป็นแบบอย่างของความดี เขาก็จะมีแนวโน้มไปในทางแสดงอำนาจ วางตนยิ่งใหญ่ ช่มเหงรังแกผู้อื่น ถ้าคนเห็นว่าบุญบาปไม่มีจริง เป็นเพียงคำขู่หลอกไว้ เขาย่อมไม่เอาใจใส่สิ่งที่สอนว่าเป็นบุญ และไม่ระวังตัว ในสิ่งที่ผิดบาป เมื่อไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงสภาวะของโลกและชีวิต ที่เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวรอยู่โดยธรรมดา เขาย่อมมีความยึดมั่นต่อชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน และบุคคลแวดล้อมมาก แล้วจะทำให้เกิดความหวั่นไหว หวั่นกลัว ทำการ และมีพฤติกรรมสะท้อนความทุกข์ ซึ่งเป็นไปตามความยึดมั่น หวั่นไหว หวาดกลัวนั้น เป็นต้น

และในทางตรงกันข้าม ความเห็นผิดที่เรียกว่ามิจฉาทิวีก ปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิวีก ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ไม่ดีไม่งาม สภาพแวดล้อมในสังคมที่มีแต่ทางชั่ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิตรที่ไม่ดี ชักชวนไป

ในทางที่ชั่ว และ อโยนิโสมนสิการ คือการทำในใจโดยไม่แยบคาย ไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น คิดไม่ถูกวิธี (ในที่นี้จะกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิเป็นหลัก มิจฉาทิฏฐิเป็นเรื่องแทรก) สำหรับปัจจัยของสัมมาทิฏฐิได้แก่ ปรโตโฆสะที่ดั่งาม การหล่อหลอมกล่อมเกล่าในทางที่ถูกต้องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร หรือการเสวนากับคนดีมีคุณธรรม และการคิดพิจารณาในใจอย่างแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดถูกวิธี

ฉะนั้น สัมมาทิฏฐิมีส่วนในการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดีให้เกิดขึ้นได้ เมื่อมีการดำเนินชีวิตและมีความเข้าใจในเรื่องโลก เรื่องชีวิตอย่างถูกต้องเมื่อนั้นจึงจะ ก่อให้เกิดความร่มเย็น เป็นสุข เกื้อกูลแก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง เป็นการพัฒนาจิตไปสู่ความอิสระแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้ กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญได้ต่อไป

4.1.4 ประเภทของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ

ประเภทของมิจฉาทิฏฐิ ในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการแบ่งไว้หลายประเภท โดยใช้ลักษณะทางด้านจำนวนข้อที่ธรรม เป็นหลักเกณฑ์ หลักในการจัดแบ่ง คือ ทิฏฐิ 2 ทิฏฐิ 3 ทิฏฐิ 6 ทิฏฐิ 10 ทิฏฐิ 16 ทิฏฐิ 26 และทิฏฐิ 62 ดังนี้

ทิฏฐิ 2 คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น 2 คือ (1) สัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเพียงความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป และ(2) อจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าชาติสุญญ ความเห็นว่าม้อัตตาและโลก ซึ่งจักพินาศชาติสุญญหมดสิ้นไป

ทิฏฐิ 3 คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น 3 คือ (1) อภิรียทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล (2) อเหตุกทิฏฐิ คือ ความเห็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย และ(3) นัตถิกทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

ติดถายณะ 3 คือ แตนเกิดลัทธิ ชุมนุหมหรือประมวลแห่งลัทธิ มี 3 ประการ คือ (1) ปุพเพกตเหตุวาท คือ ลัทธิกรรมเก่า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน (2) อิสสรนิมมานเหตุวาท คือ ลัทธิพระเป็นเจ้า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ และ(3) อเหตุปัจจัยวาท ลัทธิเสียโชค เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุปัจจัยมิได้ คือถึงคราวก็เป็นไปเอง

ทิฏฐิเหล่านี้พระพุทธศาสนากล่าวว่า เป็นแนวคิดที่ไม่มีเหตุผล มักถูกใช้อ้างถึงสืบ ๆ กันมา จัดอยู่ในประเภท “อภิรียทิฏฐิ” คือเป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อผลของกรรมที่ถูกต้อง เป็นการอ้างผลของกรรมอย่างเลื่อนลอย หากเชื่อถือแล้ว จะก่อให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะและความพยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำและเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ และทิฏฐิเหล่านี้ ได้ก่อให้เกิดทัศนคติต่อเหตุเกิดสุขทุกข์ 3 ประการ คือ

เชื่อว่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะกรรมเก่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะเทพเจ้าบันดาล และสุขทุกข์เกิดขึ้นเอง โดยไม่มีเหตุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทิฏฐิเกี่ยวกับเหตุเกิดสุขทุกข์ 3 ประการข้างต้นนั้นเป็นทิฏฐิที่พวกเดียรถีย์อ้างสืบต่อกันมา เมื่อบุคคลใดมีทิฏฐิดังกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว บุคคลนั้นย่อมรู้ไม่ได้ว่า กิจใดที่ตนควรหรือไม่ควรจะทำ เมื่อรู้ไม่ได้เช่นนี้แล้ว ย่อมไร้สติ ไร้หลักยึดจะมีธรรมอันชอบเฉพาะตนไม่ได้เลย ทิฏฐิเหล่านั้น เป็นทิฏฐิที่ผิด เป็นอกิริยทิฏฐิ

ทิฏฐิ 6 เป็นลัทธิของศาสนาทั้ง 6 ซึ่งเกิดร่วมสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปุณณกัสสปะ มัคชลิโคศล อชิตเกสกัมพล ปุกุถกัจจายนะ นิครนถ์นาฏบุตร และสญชัยเวลัฏฐบุตร ในสามัญญผลสูตร ได้กล่าวถึง แต่ละท่านด้วยข้อที่ความอย่างเดียวกัน ในตตถสูตร ว่า “เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ” แสดงให้เห็นว่า ศาสนาทั้ง 6 คน เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากและเป็นที่เคารพนับถือของคนในยุคนั้น เคียงคู่กับพระพุทธศาสนา เราเรียนรู้ทิฏฐิหรือลัทธิเหล่านั้น ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีมาในสามัญญผลสูตร เป็นเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้า ตามที่ได้รับฟังมาจากศาสนาแต่ละท่านโดยตรง และบางส่วนจากที่คณะการโต้ตอบระหว่างลูกศิษย์กับพระพุทธเจ้าบ้าง พุทธสาวกบ้าง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ปรากฏมีเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสนทนากับเจ้าลัทธิทั้ง 6 โดยตรงสักครั้งเดียว แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนก็คือ ทิฏฐิของครูทั้ง 6 มีแนวคิดที่แยกตัวออกมาจากความเชื่อในคัมภีร์พระเวทอย่างเด็ดขาด อาจกล่าวได้ว่า ทิฏฐิเหล่านี้ได้ยืนยันแนวคิดที่อยู่คนละฝากฝั่งกับความเชื่อดั้งเดิมของพวกพราหมณ์ มีเนื้อหา ดังนี้ (1) ปุณณกัสสปะ เป็นผู้ที่มีทิฏฐิว่า เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญหรือทำบาป ก็ไม่มีผลของการทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา ปุณณกัสสปะมีความเชื่อว่า จิตมีสภาพไม่เกาะเกี่ยวกับการกระทำทางกาย เมื่อบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วก็ตาม กรรมนั้นจะไม่มีผลใด ๆ ต่อจิตเลยแม้แต่น้อย ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อกิริยวาท” คือเป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อผลของการกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะดีหรือชั่วก็ตาม จะไม่ส่งผลใดๆ ต่อบุคคลผู้กระทำกรรมเลย (2) มัคชลิโคศล เป็นผู้ที่มีทิฏฐิว่า ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง ไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้แม้การที่จะบรรลุถึงความบริสุทธิ์พ้นทุกข์สิ้นเชิงในวัฏสงสารนั้นก็ เป็นไปเอง มิใช่ด้วยการกระทำใด ๆ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “นัตถิวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อในความไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง (3) อชิตเกสกัมพล เป็นผู้ที่มีทิฏฐิว่า ผลกรรมไม่มี โลกนี้โลกหน้าที่ไม่มี การรู้แจ้งไม่มีบุคคลและสัตว์ไม่มี เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าชีวิตเป็นสิ่งขาดสูญ เป็นวัตถุนิยมแบบสฤตโต่ง เพราะเห็นว่าชีวิตเป็นเพียงการรวมตัวของวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุเท่านั้น (4) ปุกุถกัจจายนะ เป็นเจ้าลัทธิของนักวัตถุนิยม มีทิฏฐิว่า สภาวะ 7 กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือเนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลของการกระทำใดๆ ต่อกัน แม้การเอามัดตัดศีรษะกันก็ไม่มีผู้ใดฆ่าใคร

เป็นแต่เอาเม็ดผ่านช่องระหว่างสภาวะ 7 กองนี้เท่านั้น ทิฏฐินี้จัดอยู่ใน 2 ประเภท คือ ประเภท “สัสสวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า สภาวะทั้ง 7 เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และประเภท “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการกระทำต่าง ๆ ไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อสภาวะทั้ง 7 นั้น นับเป็นวัตถุนิยมแบบสุดโต่งเช่นกัน เพราะเชื่อว่ามีเพียงวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุทั้ง 7 เท่านั้นที่เป็นจริง (5) นิครนถ์นาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิของพวกนิครนถ์ซึ่งเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ คือ เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง จึงเป็นผู้ถึงที่สุด สारวมและตั้งมั่นแล้ว ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “ปุพเพกตเหตุวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการกรรมเก่าเป็นตัวกำหนดชีวิตปัจจุบันทั้งหมด จึงเน้นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดกรรมเก่าเป็นแบบ “อัตตกิลมถานุโยค” คือการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าการไม่สร้างกรรมใหม่เพิ่มก็จะทำให้ดับทุกข์ได้นั่นเอง (6) สญชัยเวลล์ภูบุตร เป็นเจ้าลัทธิของนักรรณะ คือ ถ้าถามปัญหาว่า ข้อที่นั่นเป็นอย่างนั้นหรือหากข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้น ก็จะต้องตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่ข้าพเจ้าไม่มีความเห็นตายตัวเช่นนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อมราวิกเขปะ” คือเป็นแนวคิดที่มีวาทะสายไปสายมาเหมือนปลาไหล ไม่มีจุดยืนเป็นของตนเองในปัญหาต่างๆ เช่น เมื่อถูกถามเรื่องโลกหน้าที่ เรื่องผลกรรมดีกรรมชั่ว หรือเรื่องชีวิตหลังความตายว่า มีอยู่หรือไม่ ก็จะตอบเลียงไปเลียงมา โดยใช้ความสามารถทางตรรกะ โดยไม่พยายามยืนยันในเรื่องเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ ได้ ยิ่งสิ่งที่เป็นจริงด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางจะรู้ได้เลย หรือแม้ความรู้ อาจจะเป็นแนวทางให้รู้ได้บ้างเพื่อกำจัดอัญญาณ คือ ความไม่รู้ แต่ความรู้เช่นนั้นหาใช่เป็นสิ่งที่จริง ๆ ไม่ เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ เมื่อไม่สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ว่าเป็นอย่างไร การยืนยันในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปไม่ได้ คือ การไม่กล่าวยืนยันสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่ามีจริงนั่นเอง จัดเป็นอุจเฉททิฏฐิอย่างหนึ่ง

ทิฏฐิ 10 คือ ความเชื่อมั่นบางอย่างเกี่ยวกับโลกและชีวิต ปรากฏในทิฏฐิ 10 ปัญหาทิฏฐิ 10 นี้มีชื่อเรียกว่า “อภัยกตปัญหา” คือ เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์หมายความว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ ได้แก่ 1. เชื่อว่า โลกเที่ยง 2. เชื่อว่า โลกไม่เที่ยง 3. เชื่อว่า โลกมีที่สุด 4. เชื่อว่า โลกไม่มีที่สุด 5. เชื่อว่า ซีพ เป็นอันเดียวกันกับ สรรีระ 6. เชื่อว่า ซีพ เป็นคนละอย่างกับ สรรีระ 7. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีก 8. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว ไม่เกิดอีก 9. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี 10. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อันทคาทิกทิฏฐิ” คือ เป็นแนวคิดที่สมณพราหมณ์นอกพุทธศาสนายึดมั่นอย่างเด็ดขาดเป็นอย่างเดียวกันว่า ในทิฏฐิที่ขัดแย้งกันนั้น มีทิฏฐิเดียวเท่านั้นที่เป็นจริงทิฏฐิอื่นเป็นเท็จ เหตุผลที่ทิฏฐิ 10 เป็นทิฏฐิที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงว่า ทิฏฐิเหล่านั้นเป็นโทษเป็นไปด้วยความทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลสเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พระองค์ได้ทรงละทิฏฐิเหล่านั้นเสียแล้วไม่ยึดถือแต่ประการใดเลย ดังพระพุทธ

ดำรัสว่า “ดูกรโปกฺกฐปาหะ เพราะข้อที่นั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พยากรณ์”

ทฎฐิติที่ปรากฏในทฎฐิกถา มีจำนวน 16 ประการ และมีความถ้อยผิดของทฎฐิติอีก 130 ประการ ดังคำกล่าวที่ว่า “ถามว่า ทฎฐิเท่าไร ตอบว่า ทฎฐิ 16 ถามว่า ความถ้อยผิดแห่งทฎฐิเท่าไร ตอบว่า ความถ้อยผิดแห่งทฎฐิ 130” นอกจากนั้นยังมีความอธิบายเพิ่มเติมว่า “ความเห็นตามชั้นส่วนอดีตว่า นั้นของเรา เป็นทฎฐิ 18 ทฎฐิเหล่านั้นตามถือชั้นส่วนอดีต ความเห็นตามชั้นส่วนอนาคตว่า นั้นเป็นเรา เป็นทฎฐิ 44 ทฎฐิเหล่านั้นตามถือชั้นส่วนอนาคต อัตตานุทฎฐิมิวัตถุ 20 ว่า นั้นเป็นตัวตนของเรา เป็น สักกายทฎฐิ มิวัตถุ 20 ทฎฐิ 62 โดยมีสักกายทฎฐิเป็นประธาน ทฎฐิเหล่านั้น ตามถือชั้นทั้งส่วนอดีต และส่วนอนาคต”

ทฎฐิ 16 มีดังต่อไปนี้ (1) อัสนาททฎฐิ คือ ทฎฐิที่หลงไหลยินดี (อัสนาทะ) ในสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขโสมนัส 35 ประการ (2) อัตตานุทฎฐิคือ ทฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้นรวมเป็น 20 ทฎฐิ (3) มัจฉาทฎฐิคือ ทฎฐิที่เห็นว่า สิ่งนั้น ๆ ไม่มี รวม 10 ประการ เช่นเดียวกับในทฎฐิ 26 และอชิตเกสกัมพล ในทฎฐิของศาสดาทั้ง 6 (4) สักกายทฎฐิคือ ทฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้นรวมเป็น 20 ประการ เหมือนกับ ข้อที่ 2 อัตตานุทฎฐิ (5) สัสสตทฎฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุคือ ทฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นด้วยความเห็นแต่ละอย่างใน 3 ประการ คือ เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้น รวม 15 ประการ (6) อุกฺเขททฎฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุคือ ทฎฐิที่เห็นชั้น 5 แต่ละชั้นว่าเป็นตน รวม 5 ประการ (7) อันตคาหิกทฎฐิคือ ทฎฐิที่มีความเห็นอันเป็นที่สุด (ยุติ) ตายตัวลงไปว่า ทฎฐินี้เท่านั้นจริง ทฎฐิอื่นไม่จริง ใน 10 ประการ ซึ่งเมื่อจำแนกตามชั้น 5 และกลืน 5 ได้เป็น 50 ประการ (8) ปุพฺพพันตานุทฎฐิคือ ทฎฐิที่มีความเห็นเกี่ยวกับชั้นส่วนอดีต รวม 18 ประการ อย่างเดียวกับ ปุพฺพพันตักปิกาทฎฐิ ในทฎฐิ 62 (9) อปรันตานุทฎฐิคือ ทฎฐิที่มีความเห็นเกี่ยวกับชั้นส่วนอนาคต รวม 44 ประการ อย่างเดียวกับ อปรันตักปิกาทฎฐิ ในทฎฐิ 62 (10) สังโยชนิกาทฎฐิคือ ทฎฐิที่เป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ 18 ประการ (11) ทฎฐิอันกางกันด้วยมานะว่าเป็นเรา คือ ทฎฐิที่สำคัญตนว่า นั้นเป็นเรา 18 ประการ (12) ทฎฐิอันกางกันด้วยมานะว่าของเรา คือ ทฎฐิที่สำคัญตนว่า นั้นของเรา 18 ประการ (13) ทฎฐิอันสัมปยุตด้วยอิตฺตวาหะ คือ ทฎฐิว่าด้วย ตน ซึ่งเห็นชั้น 5 แต่ละชั้นจำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน 4 ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้น รวมได้เป็น 20 ประการ เหมือนกับ ข้อที่ 2 อัตตานุทฎฐิ (14) ทฎฐิอันสัมปยุตด้วยโลกวาหะ คือ ทฎฐิว่าด้วย โลก ได้แก่การเห็นว่าโลกเที่ยงหรือไม่ โลกมีที่สุดหรือไม่ รวม 8 ประการ (15) ภาวทฎฐิคือ ทฎฐิที่เชื่อว่า

มีสภาวะของความมีความเป็น (ภพ) ยึดติดอยู่กับความมีความเป็น และ(16) วิภวทิกฏฐิ คือ ทิกฏฐิที่เชื่อว่า ไม่มีสภาวะของความมีความเป็น ปฏิเสธความมีความเป็น

ทิกฏฐิ 26 ปรากฏในทิกฏฐิสังยุต ประกอบด้วย พระสูตร 26 พระสูตร พระสูตรเหล่านี้ กล่าว เพราะเหตุที่มีชั้น 5 และไปยึดมั่นในชั้น 5 จึงทำให้เกิดมีทิกฏฐิขึ้น ได้แก่ 1. สรรพสิ่ง คงอยู่ยั่งยืน อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง 2. นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา 3. ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง 4. เราและของเราไม่มีข้อที่ 2 ถึง ข้อที่ 4 เหมือน ทิกฏฐิที่มีชั้น 5 เป็นเหตุ 5. ผลกรรมไม่มีโลกนี้โลกหน้าที่ไม่มี มารดาบิดาไม่มี การรู้แจ้งไม่มี บุคคลไม่มี เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ เช่นเดียวกับทิกฏฐิ 16 และทิกฏฐิของอชิตะ เกสก์มพล 6. เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญหรือทำบาป ก็ไม่มีผลของการ ทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา เช่นเดียวกับทิกฏฐิของปุณณะ กัสสปะ 7. ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง และไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งได้ เช่นเดียวกับทิกฏฐิของมักขลิ โคศาล 8. สภาวะ 7 กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชิวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือเนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลการกระทำใด ๆ ต่อกัน แม้เอามีดตัด ศีรษะก็ไม่เป็นการฆ่าเป็นแต่เอามีดผ่านช่องว่างระหว่าง 7 กองนี้เท่านั้น ทุกสิ่งเป็นอยู่และเป็นไปเอง การบรรลุถึงความบริสุทธิ์พ้นทุกข์สิ้นเชิง ก็เป็นไปเองในวิภวสังสารนี้ มิใช่ด้วยการกระทำใด ๆ เช่นเดียวกับทิกฏฐิของปุณณะ กัจจายนะ 9. โลกเที่ยง 10. โลกไม่เที่ยง 11. โลกมีที่สุด 12. โลกไม่มีที่สุด 13. ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน 14. ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน 15. สัตว์ตายแล้วเกิดอีก 16. สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก 17. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี 18. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ 19. อตตาทที่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ 20. อตตาทที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ 21. อตตาทที่มีรูป และที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ 22. อตตาทที่มีรูปก็มีไม่ใช่ ไม่มีรูปก็มีไม่ใช่ตายแล้วไม่สูญ 23. อตตาทที่มีสุขโดย ส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ 24. อตตาทที่มีทุกขโดยส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ 25. อตตาทที่มีทั้งสุขทั้งทุกข ตายแล้วไม่สูญ 26. อตตาทที่ไม่มีทั้งทุกขทั้งสุข ตายแล้วไม่สูญ

เหตุ นั้น จะเห็นได้ว่า ทิกฏฐิ 16 และ ทิกฏฐิ 26 นั้น ก็มีนัยเดียวกับทิกฏฐิที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ต่างแต่เป็นการรวบรวมทิกฏฐิขึ้นมา เรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่ และเพิ่มเติมรายละเอียดให้มากขึ้น

ทิกฏฐิ 62 เป็นแนวคิดที่อธิบายเรื่องทิกฏฐิทั้งหมดในพระพุทธศาสนา มีการกล่าวไว้โดยละเอียด มีจำนวนถึง 62 ทิกฏฐิเป็นทิกฏฐิที่มนุษย์ทั้งหลายยึดถือกันอยู่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งจำแนกตามประเภทและที่มาของทิกฏฐิได้ 62 ทิกฏฐิปรากฏในพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่กล่าววาระเหตุการณ กล่าวโต้แย้งกันของปริพพาชกชื่อสุปิยะกับลูกศิษย์ชื่อพรหมทัตตามนพ หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรง ตรัสเรื่องศีล 3 ชั้น คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลแล้ว ก็ทรงแสดงทิกฏฐิ 62 ประการของนักบวช สมณพราหมณ์ในครั้งนั้น ทรงอุปมาว่า เหมือนตาข่ายครอบงำความเชื่อของมนุษย์ให้ต้องเวียนวนอยู่ในวิภวสังสารไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนปลาที่ติดแหของชาวประมง ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง พวกที่ยึดที่สุดเบื้องต้นก็มี ยึดที่สุดเบื้องปลายก็มี พวกที่ยึดทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายคือ เห็นคล้อยตามทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายก็มี (พวกเขา) พรารถที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย พุดจาแสดงความเห็นกันต่าง ๆ นา ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นถูกครอบไว้ภายในตาข่าย ด้วยทิวฎี 62 เหล่านี้ อาศัยอยู่ในตาข่ายนี้ ดำผุด ๆ โผล่ ๆ อยู่ เปรียบเหมือนชาวประมงผู้ขยัน และลูกมือของชาวประมงเอาตาข่าย (แห) มีตาละเอียดทอดลงสู่ ห้วงน้ำเล็กๆ คิดว่าสัตว์ในห้วงน้ำตัวโตทุกชนิดจะติดอยู่ภายในตาข่ายดำผุด ๆ โผล่ ๆ อยู่ในตาข่ายนี้”

ทิวฎี 62 จัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1. ปุพพันตักัปปิณะ คือ ทิวฎีที่ว่าด้วยความเป็นมาหรือจุดกำเนิดของสรรพสิ่ง มี 18 ประเภท 2. อปรันตักัปปิณะ คือ ทิวฎีที่ว่าด้วยเป้าหมายหรือจุดสิ้นสุดของสรรพสิ่ง มี 44 ประเภท กลุ่มปุพพันตักัปปิณะ แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มหลัก คือ 1) สัสตวาทะ กลุ่มมีทิวฎีว่าเที่ยง 2) เอกัจจสัสตติกะ กลุ่มมีทิวฎีว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง 3) อันตานันตติกะ กลุ่มมีทิวฎีว่ามีที่สุด และไม่มีที่สุด 4) อมราวิกเขปิณะ กลุ่มมีทิวฎีพูดขัดแย้งไม่ตายตัวแบบปลาไหล 5) อธิจจมุปป็นนะ กลุ่มมีทิวฎีว่าสรรพสิ่งมีขึ้นเอง

ทิวฎีดังกล่าวมาแล้วนั้น สามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิวฎีที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิวฎีที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างทิวฎีสุดโต่งทั้งสองข้างนั้น พระพุทธศาสนาได้ประกาศแนวคิดทางสายกลาง เป็นสัมมาทิวฎี มีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในการประกาศแนวคิดทางสายกลาง คือ เรื่องเล่าว่า ทิมพรุกขะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำที่ละข้อที่ว่า 1. สุขและทุกข์ตนกระทำเอง 2. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ 3. สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วยผู้อื่นกระทำให้ด้วย 4. สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีผู้อื่นกระทำให้ก็มีใช่

ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือยังเนื่องในโลกคือ โลภียสัมมาทิวฎี ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี และสัมมาทิวฎีประเภทนี้เกิดจากปรโตโฆสะ คือปัจจัยฝ่ายภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคมด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากการหล่อหลอมกลมเกลียวของสังคม เช่นการอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่น ชั่ว ดี ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่างๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่พึงามถูกต้องไว้ เพราะเหตุที่เกิดจากการหล่อหลอมของสังคมมีการถ่ายทอดจากกัลยาณมิตร จึงมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้น สร้างสรรค์ หรือบัญญัติวางกันขึ้น เป็นของซ้อนเข้ามา หรือต่างจากกฎธรรมตาของธรรมชาติ ดังนั้นจึงมีลักษณะของความเป็นโลกียะ คือมีรายละเอียดข้อที่ปลีกย่อยผิดแปลกแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงได้ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสังคม แต่มีหลักกลางสำหรับวัดความเป็นสัมมาทิวฎี คือความสอดคล้องกับหลักกรรม เพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมตา

หรือหลักความจริงที่รองรับความเป็นไปแห่งพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้ โลกียสัมมาทิฐิจึงมีกฎธรรมชาติรองรับอยู่ หรือสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ นอกจากนี้ อาจวัดความเป็นโลกียสัมมาทิฐิ ด้วยวิธีอย่างอื่นอีก เช่นว่า ได้แก่ ทิฐิชนิดที่เกื้อกูล เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม

โลกุตตรสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตระเกิดจากโยนิโสมนสิการ คือ เห็นโลกไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจธรรมชาติ เป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องทั้งกับธรรมชาติแท้ ๆ สัมมาทิฐิประเภทโลกุตระนี้ ไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัยเป็นธรรมที่มีผลลึกซึ้งกว่าโลกียสัมมาทิฐิมาก สามารถทำให้เปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพอย่างที่เรียกว่า ถอนรากถอนโคน โลกุตตรสัมมาทิฐิประเภทนี้เท่านั้นจึงกำจัดกิเลสได้ อันเป็นผลให้โลกมีความสงบ มีความร่มเย็น ก่อให้เกิดสันติสุขอย่างชัดเจน

จุดตัดแยกระหว่าง วิธีชีวิตแห่งความทุกข์ กับ วิธีชีวิตแห่งการดับทุกข์นั้นคือ โยนิโสมนสิการ ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฐิ กับ โลกุตตรสัมมาทิฐิ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมไว้ในเรื่อง “อนุปฺพนิกถา และอริยสัจ 4” ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์มักนำมาแสดงควบคู่กันสำหรับผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านธรรมดา เช่นที่แสดงแก่ ยสกุลบบุตรและครอบครัว เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ในส่วนแรกของการสอน พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ในระดับโลกียสัมมาทิฐิ โดยมีการพรรณนาถึงผลดีของการให้ทาน และการรักษาศีลว่า ถ้าผู้ใดปฏิบัติจะทำให้ได้ไปสวรรค์ ได้ความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้าที ขั้นตอนที่สองมาพระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้จักใช้ปัญญา คือ มีโยนิโสมนสิการ เป็นการพิจารณาความสุขที่ได้ ในโลกียอย่างแยบคาย ทำให้เห็นและรู้เข้าใจ ถึงข้อที่ดี (อัสสาหะ) และข้อที่เสีย (อาทีนวะ) ตลอดถึงทำให้รู้ข้อที่บกพร่องและความผิดพลาด ทำให้คิดหาทางออกจากสภาพที่ไม่ดีเหล่านั้น (นิสสรณะ)

ส่วนสุดท้ายเป็นการสอนให้เข้าถึงโลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นการสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ 4 เป็นความรู้เหตุของทุกข์ รู้ทุกข์ รู้วิธีดับทุกข์ ละทุกข์ ข้อที่พึงสังเกต ในที่นี้คือ โยนิโสมนสิการ จะเข้าไปมีบทบาทแสดงตัวเป็นกลาง เพื่อเชื่อมประสานความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฐิ กับ โลกุตตรสัมมาทิฐิ เรียกได้ว่า เมื่อคนเรามีความคิด ก็เป็นการนำพาชีวิตเข้าสู่จุดเปลี่ยนไปสู่หนทางที่ดีต่อไป

อีกประการหนึ่งสัมมาทิฐิในระดับโลกีย เป็นปัจจัยหรือตัวช่วยในการส่งเสริม สนับสนุน และไม่มีความขัดแย้งกับสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระนั้น สาเหตุเนื่องมาจาก แก่นแท้ที่มีอยู่ภายในโลกียสัมมาทิฐิ (คือพื้นฐานการสร้างแรงจูงใจ ก่อให้เกิดศรัทธา นำไปสู่การพัฒนาเข้าสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิต่อไปตามลำดับการบำเพ็ญ) สัมมาทิฐิ ทั้งสองระดับนี้ จะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องทั้งกับการตัดสินใจคุณค่าของคน หลักการชีวิตความเป็นโลกียสัมมาทิฐิ คือความรู้เห็น (ซึ่งในที่นี้เป็นเพียง

ความรู้เห็นที่มีความสอดคล้องกับกฎแห่งกรรมเท่านั้น ไม่ใช่การได้ประจักษ์ หรือถึงขั้นหยั่งรู้ในกฎของธรรมชาติอย่างแท้จริง เพราะการรู้ในตัวกฎเป็นหน้าที่ที่ของสัมมาทิฐิในระดับ โลกุตตรสัมมาทิฐิเท่านั้น) ที่มีความสอดคล้องกับกฎแห่งกรรม กล่าวคือ ความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งว่า เป็นการบันดาลความเป็นไปในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด

ดังนั้น เมื่อจะนิยามความหมายของคำว่า โลกียสัมมาทิฐิ แบบกระชับที่สุด ท่านจึงชี้ชัดลงไปที “กัมมัฏสสตาญาณ” หมายถึงความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ รู้ได้ว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง เป็นผู้ควบคุมและบันดาลชะตาชีวิตของตนเอง ด้วยความเห็นชอบที่มีรากฐานอยู่บนกฎแห่งธรรมชาตินี้เอง จึงทำให้โลกียสัมมาทิฐิ มีความสอดคล้องกับโลกุตตรสัมมาทิฐิ นอกจากนี้ยังเป็นปัจจัยที่คอยเกื้อหนุน และเป็นรากฐานที่สำคัญให้แก่โลกุตตรสัมมาทิฐิ อีกด้วย เพราะสัมมาทิฐิมีบทบาทในการชี้แนะ ขับเคลื่อนกำหนดทิศทางการพัฒนาดำรงชีวิตของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ต้นจนจบ โดยจุดเริ่มต้นสัมมาทิฐิ จะเป็นศูนย์รวมของความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับขั้นตอนการดำรงชีวิต การแก้ไขปัญหาชีวิต และนำไปสู่การพัฒนา ก้าวเข้าสู่แนวทางอริยมรรคต่อไป มีการเกื้อหนุนซึ่งกันและกันทั้งทางด้านสังคม จิตใจ และปัญญา นำมาซึ่งการตัดหรือละกิเลส ส่งโยชนให้หมดสิ้นไป แล้วนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

4.2 มิจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย

สถาบันต่าง ๆ ในสังคมเป็นตัวขับเคลื่อนกลไกทางสังคมให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยเน้นถึงพฤติกรรมที่กระทำร่วมกันเป็นหลัก สถาบันเหล่านี้ได้แก่ ครอบครัว เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ศาสนา สันทนาการ สถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ที่มีอยู่ในสังคม มีหน้าที่ที่จัดระเบียบ และขัดเกลาเพื่อความอยู่รอด และเพื่อตอบสนองความจำเป็นของสังคมเป็นสำคัญ ดังที่ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเช่น สมัยก่อนที่ประเทศจะก้าวเข้าสู่ระบบโลกาภิวัตน์ โดยที่จากการศึกษาหลักสัมมาทิฐิ ผู้วิจัยก็นำเสนอการประยุกต์เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์จริง โดยเฉพาะ ถ้าได้เริ่มวางรากฐานการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตั้งแต่หลักสูตรในระบบการศึกษา ก็จะเป็นการปูพื้นฐานให้แก่เยาวชนไทย เพื่อให้ได้มีแนวทางที่จะนำพาชีวิตให้ก้าวไปอย่างพอดี เห็นถูกได้ โดยจะนำแนวคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงความคิดเห็นมาเพื่อประกอบการวิจัย

ผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์มิจฉาทิฐิและสัมมาทิฐิประยุกต์ในสังคมไทยนี้ เป็น 3 หัวข้อ คือ

4.2.1 ปัญหาสังคมไทยที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ

ในปัจจุบันด้าน สังคม เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมมีความเสื่อมโทรมลงไปมากในประเทศไทย ในช่วงที่ผ่านมา ทำให้มีการสงสัยเกี่ยวกับแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่ส่วนใหญ่มีต้นกำเนิดมาจากประเทศตะวันตก ซึ่งมีนักวิชาการหลายคน เล็งเห็นความผิดพลาดอันเกิดจากการนำแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ โดยไม่มีการประยุกต์ให้เข้ากับพื้นฐานแนวคิดดั้งเดิมของ

สังคมไทย ผู้วิจัยจึงมีความคิดที่จะนำหลักธรรมที่เป็นมัจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ มาปรับใช้ในชีวิตและสังคม จะสร้างให้เกิดความสุขในสังคมไทยได้

4.2.2 มัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในสังคมไทย

การศึกษาเป็นการวางรากฐานให้แก่มนุษย์ ไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ แต่การจะฝึกควรจะเริ่มตั้งแต่เด็กเป็นต้นไป จะเห็นได้ว่า เด็กไทยอ่านหนังสือน้อยลง ให้ความสำคัญกับคอมพิวเตอร์มากกว่า ซึ่งคอมพิวเตอร์ถ้าใช้ในทางที่ถูก คือ ค้นคว้าหาความรู้ ซึ่งมีมากมายในโลกไซเบอร์ ประโยชน์จะมีมากมายมหาศาล แต่เด็กและเยาวชนไทยจะหมดเวลาส่วนใหญ่ไปกับการเล่นเกม ซึ่งมีส่วนให้เด็กและเยาวชนมีความก้าวร้าว ดังจะเห็นได้ว่า มีคดีที่เด็กและเยาวชนทำผิด เพราะความก้าวร้าว เนื่องมาจากการติดเกม มากขึ้น

ปัญหาเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนนับว่าเป็นปัญหาใหญ่อย่างยิ่ง เพราะว่าเด็กและเยาวชนเหล่านั้นเอง จะเติบโตขึ้นไปเป็นอนาคตของชาติต่อไป หากปัญหาเหล่านี้ยังไม่ได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น ก็เป็นที่แน่นอนว่า ประเทศชาติต้องประสบกับปัญหามากมายในอนาคต ทุกฝ่ายจึงควรหันมาใส่ใจหาหนทางในการแก้ไขปัญหาี่ร่วมกัน โดยเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันอื่นๆ ในสังคม ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันเลยทีเดียว

ในกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาได้วางหลักการในการศึกษาไว้ครบทุกด้าน เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตได้อย่างถูกต้อง สามารถแก้ปัญหาได้และพัฒนาตนเองให้มีความสุขยิ่งขึ้นไป การพัฒนามนุษย์แบบเป็นองค์รวม มีความสมดุลทั้ง 3 ด้าน คือ

1. ด้านพฤติกรรม การแสดงออก ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและบุคคลในสังคมอย่างถูกต้อง มีการกระทำทางกายที่ถูกต้องดีงาม ไม่มีการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น มีการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 อย่างเหมาะสม รู้จักคุณค่าแท้ของสิ่งที่บริโภคใช้สอย ไม่หลงไหลไปตามค่านิยม การรู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ให้เป็นประโยชน์และเป็นไปเพื่อการศึกษาหาความรู้ การมีอินทรีย์สังวร รู้จักสำรวมอินทรีย์ เพื่อป้องกันไม่ให้กิเลสเข้ามา

2. ด้านจิตใจ เป็นการพัฒนาคุณภาพของจิตให้มีกำลัง สะอาด เสริมสร้างคุณธรรมที่ดีงามให้กับจิต เช่น มีความเมตตากรุณา เห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อแท้ มีความอดทน มุ่งมั่นที่จะทำแต่ในสิ่งดีงามถูกต้อง

3. ด้านปัญญา เป็นการให้ความรู้ด้านศิลปะวิทยาการต่างๆ ที่จะนำไปใช้ในการประกอบอาชีพโดยถูกต้อง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นในสังคม เป็นอาชีพที่เหมาะสมไม่ผิดทำนองคลองธรรม และให้รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตตามความเป็นจริง เป็นสิ่งที่เกิดมาจากเหตุ มีความไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่คงทน ต้องแปรปรวนเป็นธรรมดา ให้รู้วิธีการแก้ปัญหาที่เหมาะสม เช่น ใช้แนวอริยสัจ 4 เป็นต้น และเรียกกระบวนการพัฒนามนุษย์ ตามหลักการนี้ว่า “ไตรสิกขา” อันได้แก่ อธิศีลสิกขา

อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นการพัฒนาที่สมดุลทั้ง 3 ด้านควบคู่กันไป มีการวัดผลสำเร็จด้วยภาวนา 4 คือ กายภาวนา คีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา

ครูผู้สอน จะเป็นเสียงจากผู้อื่น คือ เป็นกัลยาณมิตรอัน เป็นปัจจัยภายนอก คือ สิ่งแวดล้อม สังคมที่ดี ผู้คนเป็นกัลยาณมิตร มีการให้ความรู้และแบบอย่างที่ดีงามถูกต้องแก่เด็กและเยาวชน และสอนให้มีการคิดพิจารณาโดยแยกกาย เป็นปัจจัยภายใน คือ ตัวของเด็กและเยาวชนเอง ต้องมีการรู้จักคิดพิจารณา คิดให้ได้ประโยชน์ ให้ได้ความจริง สถานศึกษาต้องสอนให้เด็กรู้จักคิด

สำหรับหลักสูตรการศึกษา ซึ่งท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า ต้องมีจริยธรรมควบคู่ ทั้งครู อาจารย์ ผู้สอนก็ต้องมีคุณธรรมที่อยู่ในจิตใจ ซึ่งต้องมีทั้งการปฏิบัติที่ควบคู่ คือการสอนคุณธรรม หรือธรรมะที่เป็นหลักปฏิบัติ จะต้องสอนอย่างน้อยสัปดาห์ละ 2 ชั่วโมง จะต้องสอนให้ถูกต้องตามหลักปฏิบัติ (กลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี, หน้า 14-23) สอนให้เดินสายกลาง รู้จักช่วยตัวเอง รู้จักกฎแห่งเหตุผล และปัจจัยปรุงแต่ง จะต้องสอนจัดการที่เหตุให้ถูกต้องจึงจะได้รับผลที่ต้องการต้องให้มีการศึกษา การสอนคุณธรรมที่เหมาะสมแก่วัย ของแต่ละบุคคล และให้รู้จักการใช้เหตุผลให้ถูกต้อง เพราะการสอนคุณธรรมที่เหมาะสมแก่วัยจะเป็นการทำให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิต และการพัฒนานั้น จะเน้นสายกลางที่ความเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน ไม่ใช่เป็นอุปสรรคในการเข้าถึง ความจริง หรือการใช้เหตุผล การใช้เหตุผลจึงไม่จำกัดว่าเป็นเด็กหรือเป็นผู้ใหญ่ แต่ขึ้นกับการมีความรู้ ซึ่งมาจากการค้นคว้า และการคิดอย่างถูกต้องอีกประการหนึ่ง คือในปัจจุบันข้อที่มูลข่าวสารต่าง ๆ มากมาย หากขาดการคิดที่ถูกวิธีแล้วก็จะทำให้ผู้เรียนตกเป็นเหยื่อของข้อที่มูลข่าวสารได้

หลักธรรมอันเป็นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเบญจศีล เบญจธรรมและหลักของทศ 6 ควรจะได้มีการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง และนำไปปฏิบัติ ตั้งแต่ยังเป็นเด็กและเยาวชนกันอยู่เลยทีเดียว เพื่อให้เด็กได้คุ้นเคยกับแนวทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม สามารถที่จะดำรงตนไว้ในที่ติงามในสังคมอันสับสนวุ่นวายนี้ได้

หลักสูตรการศึกษาจึงต้องมีการเน้นวิชามนุษยศาสตร์ เพราะจะทำให้เกิดการพัฒนาที่สมดุลทั้งทางร่างกาย จิต สังคมและปัญญา แก่ผู้เรียนรู้ได้ และพร้อมกันนั้น ต้องให้ผู้เรียนต้องเรียนรู้ภาษาเพื่อเป็นสื่อในการค้นหาข้อที่มูล เพราะในโลกปัจจุบัน วิทยาการต่าง ๆ มากมายที่บรรจุอยู่ในสารสนเทศ ดังนั้น การศึกษานอกเหนือการให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาที่สมดุลแล้ว ก็ต้องเป็นผู้มีความคิดรู้จักเคารพความคิดเห็นของบุคคลอื่น หลักสูตรการศึกษาต้องมีการเชื่อมโยงวิชาทั้งหลายเข้ามาหากัน

การพัฒนา ตามหลักธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้นักเรียน พัฒนาชีวิตให้สามารถ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น มีวัฒนธรรมที่แสวงปัญญา ซึ่งการจัดสภาพจะส่งเสริมให้เกิดลักษณะของปัญญาคุณธรรม 4 ประการ คือ 1. สัมปยุตตสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ครูอาจารย์ที่ดี มีข้อที่มูล มีสื่อที่ดี 2. สัมมัสมัสสวณะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษา โดยมีหลักสูตร การเรียน

การสอนที่ดี 3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลที่ดี และถูกวิธี และ 4. อัมมานุสัณฺณ ปฏิบัติดี หมายถึง ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ และดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรม

ปัญหาวัฒนธรรม 4 ประการนี้ จะส่งเสริมให้นักเรียนพัฒนาตามหลัก ไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรค ซึ่งจะสอดคล้องได้กับองค์ประกอบของมรรคมืองค์ 8 จะเห็นได้ว่า การฝึกสมาธิให้แก่เด็กนักเรียนเป็นประจำจะช่วยสร้างความเชื่อมโยงในชีวิต และพัฒนามนุษย์ด้านคุณภาพชีวิต เป็นไปด้วยดี ซึ่งการเกิดปัญญา จะทำให้เราพ้นจากการครอบงำของการหลงใหลในวัตถุ มีสภาพจิตใจที่มีความสุข ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง อย่างนี้จึงเป็นบูรณาการที่แท้ คือบูรณาการของไตรสิกขาในระบบองค์รวมที่เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ ที่แม้แต่คนที่เจอความทุกข์ พอมีโยนิโสมนสิการเกิดความคิดในทางปัญญาว่า เจอความทุกข์แล้ว คนที่เจอความทุกข์ ได้ทดสอบตัวเองว่า จะเข้มแข็งสามารถผ่านความทุกข์ยากไปได้ไหม คนเราจะเจริญพัฒนา ด้วยการเจอความยากและรู้จักทำแบบฝึกหัดจะได้ฝึกตัวเองในการแก้ปัญหา เราจะเข้มแข็งด้วยปัญญา และจะพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาต่อไป ชีวิตจะดี จะพัฒนามาก พอมีปัญหา มาทุกข์ก็กลายเป็นสุขไป ฉะนั้นคนที่ฉลาดจึงสามารถหาสุขจากทุกข์ได้ วันนี้ คือระบบแห่งการพัฒนา มนุษย์ที่ไปด้วยกัน ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา อิงอาศัย เกื้อหนุนกันไป

ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดหรือยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงมัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิระดับนี้ ควรจะพยายามฝึกฝนอบรมและพัฒนาปัญญาจากมัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิระดับกัมมัสกตาญาณในการรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ เพื่อให้ก้าวต่อไปสู่สัจจानุโลมิกญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ 4 เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลงให้เบาบางลง ทำให้จิตผ่องใส รู้จักวางท่าทีต่อโลกที่ได้ผลยิ่งกว่าระดับศีลธรรม ทั้งเป็นผลดีแก่ตนเองและสังคมอย่างยิ่งอีกด้วย

ในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านจัดวางระบบการศึกษาให้เป็นเรื่องของการใช้ชีวิตที่ถูกต้องดีงาม มีความสุข สามารถช่วยเหลือตนเองได้ มีจิตใจที่อบอุ่นอารีรู้จักช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ในสังคมที่ตนอยู่ ศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจตนเอง และได้นำความรู้ที่ตนมีนั้นไปใช้ในการช่วยเหลือผู้อื่น และพัฒนาสังคมที่ตนอยู่ให้มีความเจริญก้าวหน้าที่ไม่มีปัญหา ดังจะได้นำเสนอในหัวข้อที่ต่อไป ซึ่งหลักมัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยได้จริง

4.2.3 มัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในสังคมไทย

ในยุคสมัยของทุนนิยมและบริโภคนิยมซึ่งระบอบไปทั่วโลก ไม่เว้นประเทศไทยนั้นมีตัวกำหนดค่านิยมในสังคม ให้เป็นไปในทางยั่วยุกิเลส ตั้งแต่ให้นิยมยินดีใน การเบียดเบียน การฆ่า มีอาวุธเป็นของเล่นให้เด็กและเยาวชน และการโฆษณาสินค้าให้ใครๆ พากันถูกมอมเมาให้อยากได้อะไรก็มี โดยใช้

ความอยากเป็นเครื่องล่อใจ มีวิธีที่สร้างค่านิยมให้รู้สึก ว่า ขาดอะไรไป โดยต้องหามาเติมให้เต็มและสิ่งซึ่งหามา นี้ ก็ล้วนเป็นวัตถุเชิงธุรกิจทั้งสิ้น

การปลูกฝังระบบเศรษฐกิจทุนนิยมไว้ในประเทศไทยอย่างมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็น “เศรษฐกิจธุรกิจ” หากเศรษฐกิจต่างประเทศ (และของโลก) ผันผวน ก็จะทำให้เกิดความผันและแปรปรวนตามได้ โดยปราศจากภูมิคุ้มกันที่มีประสิทธิผล นอกจากนั้น ปัญหาหลักของเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบท ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ ก็คือการเสียสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่ายของชาวชนบท ซึ่งส่วนใหญ่ คือเกษตรกรซึ่งเป็นพลเมืองหลักที่สำคัญของประเทศ

ในแง่ความเป็นจริง ความจนเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย คนสมัยก่อนไม่เคยจน แต่เมื่อมีการพัฒนาทำให้คนจนลงไป เพราะเศรษฐกิจของชาวบ้านล่มสลายไป ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตลอด 70 ปี ที่ผ่านมาถือเป็นการพัฒนาที่ล้มเหลว การดำเนินเศรษฐกิจในประเทศไทยแนวกระตุ้นการบริโภคเชิงวัตถุนิยมได้อยู่บนรากฐานของความเจริญที่แท้จริง ผลลัพธ์ส่วนใหญ่เกิดจากการนำเข้า เช่น น้ำมัน ผลิตภัณฑ์เทคโนโลยีระดับสูง ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจมีความแตกต่างจากประเทศที่มีขีดความสามารถในการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีในระดับที่สูง การพัฒนาเน้นไปที่วัตถุเกิดความโลภไปตามกระแสครอบงำอยู่ในปัจจุบัน คือระบบทุนนิยม บริโภคนิยม และอุตสาหกรรมนิยม การปฏิบัติตาม “หลักเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ “การพออยู่พอกิน และมีไมตรีจิตต่อกัน” การใช้ชีวิตแบบเกษตรกรรม ที่มีความหมายเพียงพอ และพออยู่พอกินในครอบครัวชุมชน ใช้ชีวิตสันโดษ ลดความฟุ้งเฟ้อ กินอยู่ เรียบง่าย อนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งก็คือ หัวใจของเศรษฐกิจพอเพียง (มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, 2549, หน้า 14)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานแนวทางการดำรงชีวิตให้กับพสกนิกรชาวไทย คือ พระราชทานแนวคิด “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เนื่องในหลายวาระเพื่อให้ปวงชนได้น้อมนำไปสู่การปฏิบัติ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายที่เข้าใจกันได้ง่ายทั่วไป ก็คือชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการดำรงชีวิตแบบพออยู่ พอกิน มีรายได้เลี้ยงตนเองได้ มีชีวิตแบบเรียบง่าย ชยัน อดทน มีความประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งทำให้ ผู้ปฏิบัติมีรายได้ เลี้ยงตนเองได้ พออยู่พอกิน มีนิสัยที่ดี เช่น ความขยัน ความอดทน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การรู้จักเก็บออม เป็นต้น สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การดำเนินวิถีเศรษฐกิจที่ใช้หลักธรรม “ความพอประมาณ” “ความมีเหตุผล” รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมี “ภูมิคุ้มกัน” ในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้ง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

หลักธรรมสำคัญที่ซ่อนอยู่ในวิธีการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ก็คือ การใช้ศักยภาพของตนเพื่อพึ่งพาตนเอง และดำรงชีวิตแบบให้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกให้น้อยที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงชี้ให้เห็นหลักในการดำรงชีวิตอย่างพอมีพอกิน ให้มีเกียรติยืนด้วยตนเอง ใช้จ่ายภายในกำลังของตัว มีภูมิคุ้มกันด้วยการไม่สร้างหนี้ โดยเฉพาะหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ แต่ไม่ได้ห้ามการมีหนี้ เพียงแต่ต้องเป็นหนี้ที่ทำให้เกิดรายได้ เป็นวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันให้อยู่ได้ด้วยช่วยเหลือตนเองเพื่อให้อยู่ได้เอง

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เกี่ยวข้องทั้งกับเศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์อยู่มาก อาจเรียกได้ว่าเป็น “พุทธเศรษฐศาสตร์” โดยภาพรวมแล้ว ในทางโลกมุ่งแก้ปัญหาให้เหมาะสมกับความอยากอย่างเดียว ซึ่งมักจะไม่พบว่า ทำอย่างไรถึงพอ กล่าวอย่างสั้น ๆ ว่า (สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540, หน้าที่ ค) ใช้วิธีการแก้ทุกข์โดยเพิ่มสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) แต่พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ทุกข์ทางเศรษฐกิจด้วยการหามาแต่พอสมควรแก่การดำรงชีวิตไทย โดยไม่ผิดเคือง และให้ตัดสิ่งฟุ่มเฟือยหรือ ความต้องการในสิ่งที่มีคุณค่าเทียมออกไป ความทุกข์ทางเศรษฐกิจจึงจะลดน้อยลง พระพุทธศาสนานั้นให้แง่คิดที่น่าสนใจในเชิงเศรษฐศาสตร์อยู่มาก ในการประยุกต์หลักมิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ ในการสร้างสันติสุขในสังคมไทย ผู้วิจัยต้อง อาศัยการเทียบเคียงหัวข้อที่เศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์นั้น ตามหลักธรรมที่ได้ค้นคว้ามาข้างต้น

สำหรับการเทียบเคียงกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ในขั้นตอนจะใช้หลักธรรมมิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องที่ต่าง ๆ มาประยุกต์ แนวคิดเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนาที่สามารถพอเทียบเคียงกันได้ เฉพาะประเด็นที่เด่นชัดและสามารถเทียบเคียงได้โดยง่าย ซึ่งพอจะทำให้เห็นแนวทางในการค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

กระบวนการที่เกิดขึ้นกับผู้ดำเนินชีวิตแบบใช้เศรษฐกิจพอเพียง ในเส้นทางสายกลางเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฎฐิ (ปัญญา) เป็นแรงกระทำฝ่ายดี เป็นบวก หรือเป็น “กุศล” (เทียบได้กับรายรับ) แรงกระทำฝ่ายชั่ว เป็นลบ หรือเป็น “อกุศล” (เทียบได้กับรายจ่าย)

หลักความพอประมาณในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากอริยสัจ 4 ซึ่งในข้อที่ 4 คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือมรรคมืองค์ 8 ในกระบวนการของหนทางไปสู่ความดับทุกข์นั้นเริ่มต้นที่มิจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ ซึ่งมีองค์ธรรม คือปัญญา เมื่อคนนั้นได้ยินดีฟังธรรมจากกัลยาณมิตรที่ดีก็

ย่อมโน้มใจด้วยเกิดความเลื่อมใส (มีศรัทธา) และจักปฏิบัติคำสอนนั้น ในขั้นนี้เรียกว่า เกิดความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) หรือ อาจจะเทียบเคียงกับ “โยนิโสมนสิการ” ก็ได้เช่นกัน ผู้ดำเนินชีวิตแบบใช้เศรษฐกิจพอเพียงขั้นที่ 1 เรียกว่า “ขั้นการรักษากาย-วาจา” (สัมมาอาชีวะ-สัมมากัมมันตะ-สัมมาวาจา) ผู้ดำเนินชีวิตตามทางสายกลางนั้น ก็จะเป็นผู้ที่มีกาย วาจา บริสุทธิ์ กล่าวคือ ปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ 10 อีกทั้งหลีกเลี่ยงที่จะล่วงเข้าไปในอกุศลกรรมบถ 10 ขั้นที่ 1 นี้ เทียบเคียงได้กับศีลสิกขาในไตรสิกขา (ศีล-สมาธิ-ปัญญา)

กุศลกรรมบถ (ที.ปา.11/360/246) มี 10 ประการคือ (1) เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง (2) เว้นจากการลักทรัพย์ (3) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม (4) เว้นจากการพูดเท็จ (5) เว้นจากการพูดส่อเสียด (6) เว้นจากพูดคำหยาบ (7) เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ (8) ไม่โลภอยากได้ของเขา (9) ไม่พยาบาทปองร้ายเขา (10) เห็นชอบตามคลองธรรม

อกุศลกรรมบถ มี 10 ประการ คือ (1) ฆ่าสัตว์ (2) ลักทรัพย์ (3) ประพฤติผิดในกาม (4) พูดเท็จ (5) พูดส่อเสียด (6) พูดคำหยาบ (7) พูดเพ้อเจ้อ (8) โลภอยากได้ของเขา (9) ปองร้ายเขา(10) เห็นผิดจากคลองธรรม

ในขั้นที่ 2 ได้แก่ “วางตนชอบ” (อิตตสัมมาปณิธิ) ผู้ดำเนินตามหลักพอประมาณซึ่งได้ผ่านขั้นที่ 1 คือ การรักษากาย-วาจา แล้ว จะต้องวางตนให้เหมาะสมซึ่งเป็น 1 ในมงคล 38 ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสสอนแก่เทวดามีปรากฏอยู่ในมงคลสูตร การวางตนชอบ คือ การพัฒนาตนเพื่อสร้างตนเองให้เป็นหลักฐาน มีฐานะความเป็นอยู่ของตนเองอย่างเหมาะสม หลักธรรมที่ใช้เรียกว่า “สัปปุริสธรรม 7” กล่าวถึงความพอประมาณที่จะเกิดขึ้นได้โดยจะต้องรู้จักธรรมต่างๆ ดังนี้

(1) รู้จักเหตุธรรมชาติ (ธัมมัญญ) (2) รู้จักผลประโยชน์ (อิตถัญญ) (3) รู้จักตน (อิตถัญญ) (4) รู้จักประมาณ (มัตถัญญ) (5) รู้จักกาล (กาลัญญ) (6) รู้จักชุมชน (ปริสสัญญ) (7) รู้จักบุคคล (บุคคลัญญ) (ที.ปา.11/331/222)

สำหรับการวางตนชอบสำหรับผู้ประสงค์ จะดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น สามารถนำมาเทียบเคียงได้ว่า เป็นผู้ฝึกฝนที่จะสะสมบุญกุศล ซึ่งในเรื่องไตรสิกขา (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) นั้นพอจะสงเคราะห์ได้เป็นสมาธิสิกขา กล่าวคือ จะต้องดำเนินชีวิตอย่างแน่วแน่ในเรื่องของประโยชน์ที่เกี่ยวข้องทั้งอันได้แก่ ปัจจัย 4 และปัจจัยเสริม ซึ่งในเรื่องเหล่านี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่อง “ทิวฐธัมมิกัตถะ” คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน 4 อย่าง คือ

1. อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตที่ดี
 2. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาทรัพย์ที่แสวงหาได้ไม่ให้เป็นอันตราย
 3. กัลยาณมิตรตทา การมีเพื่อนที่ดี คอยห้ามไม่ให้ทำชั่ว ให้ดำรงมั่นในความดี
 4. สมชีวิตตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่มี ไม่ให้ผิดเคือง ไม่ให้ฟุ่มเฟือย
- หลักธรรมที่กล่าวถึง การใช้จ่ายอย่างไม่ผิดเคืองนั้นก็สอดคล้องกับพระบรมราโชวาทของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้พระราชทานเมื่อ 4 ธันวาคม 2550 ก็คือ สมชีวิตา (ข้อที่ 4) โดยได้ตรัสว่า

“เมื่อมีเงินก็ต้องใช้ จึงจะมีประโยชน์ แต่การใช้นั้นก็ต้องดูว่า อะไรดี อะไรไม่ดี หากมีเงินแล้วไม่ใช้ ก็ไม่มีประโยชน์.”

ด้านการบริโภค หรือการควบคุมค่าใช้จ่าย ก็จะต้องมีการกำหนดความพอดีที่เหมาะสมกับกิจการ การงานของตน โดยมีหลักการที่เรียกว่า “สังคหธรรม” ซึ่งเป็นเครื่องช่วยสงเคราะห์กันและกันระหว่างญาติมิตรนั้น มี 4 ประการ ก็คือ

1. ทาน การให้ปันสิ่งของแก่ตนและผู้อื่นที่สมควรตามความเหมาะสม
2. ปิยวาจา การเจรจาจาที่อ่อนหวาน
3. อัถถจริยา การประพฤติตนในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
4. สมานัตตตา ความเป็นคนมีตน เสมอต้นเสมอปลาย

นอกเหนือจากการคำนึงถึงประโยชน์กับการสงเคราะห์ช่วยเหลือแล้ว ต่อไปก็ต้องรู้จัก “ความพอประมาณในการบริโภค” (โภชนมัตตัญญุตตา) ผู้ดำเนินชีวิตตามทางสายกลางนั้น ก็จะเป็นผู้รู้จักพอประมาณในการบริโภค ซึ่งหมายถึง รู้จักความพอดี เหมาะสมกับฐานะของแต่ละอาชีพการงาน เช่น พระพุทธองค์ทรงสอนสาวกในฐานะพระภิกษุที่ไม่ต้องการพลังงานอาหารสำหรับการเสพงามคุณให้เป็นผู้มีก้น้อย ไม่รับประทานเพื่อกิเลส ตัณหา โดยตรัสสอนว่า

“ ภิกษุ ชื่อว่า รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความ เบียดเบียน เพื่อความอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า “เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจัก ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่ เรา” บุรุษพึงหาผลก็เพียงเพื่อต้องการให้หาย หรือบุรุษพึงหยอดเพลารถก็เพียงเพื่อการขน สิ่งของไปได้แม้ ฉันทันนั้น”

(ส.สพ.18/239/242)

นอกจากนั้นในขั้นที่ 2 นี้จะต้องมีความระลึกรับชอบ (สัมมาสติ) สังวรระวังมิให้เกิดทางเสื่อมแห่งโภคะซึ่งได้แก่ อบายมุข 6 ประการ คือ การหมกมุ่นอยู่ใน (1) การเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (2) การเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน (3) การเที่ยวดูมหรสพ (4) การเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (5) การคบคนชั่วเป็นมิตร (6) ความเกียจคร้าน

ด้วยเหตุนี้ สักเกตได้ว่า หลักธรรมบางข้อที่จะต้องเอาใจใส่ ให้เกิดความแน่นแนด้วยสัมมาสมาธิ อีกทั้งจะต้องระวังด้วยความระลึกรับชอบ (สัมมาสติ) เพื่อป้องกันมิให้เกิด มีนัยเดียวกันก็คือหลักกัลยาณมิตตตา (คบคนดี) กับ อบายมุขข้อที่ 5 (ห้ามคบคนชั่ว)

ในขณะที่เดียวกันให้พึงสังวรระวังด้วยความระลึกชอบ (สัมมาสติ) ว่า การบริโภค (การใช้จ่าย) เพื่อประโยชน์ข้างต้นจะต้องไม่เป็นเรื่องฟุ่มเฟือย พระพุทธองค์ทรงให้สาวกรู้จักประมาณในการใช้สอยเครื่องอุปโภค บริโภค ซึ่งเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจัยเครื่องอาศัย ที่สำคัญและจำเป็นซึ่งได้แก่อาหารและเครื่องดื่ม เป็นต้น ให้รู้จักใช้แต่พอเหมาะพอควร แม้แต่วัตถุที่เป็นของมีค่าหายาก และถือว่าเป็นของฟุ่มเฟือย หนึ่ง สำหรับคนทั่วไป ระดับของความฟุ่มเฟือยก็จะต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับฐานะหรือกิจการงานของตนโดยอาศัยหลักว่า การครอบครองนั้นจะทำให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่นหรือไม่ เช่น การซื้อรถยนต์ที่ทันสมัยรุ่นล่าสุดไว้ในครอบครอง อาจจะทำให้โจรจับจ้องทำร้ายและลักเอาทรัพย์สินไป อย่างนี้เรียกว่า เกิดโทษต่อตนเอง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาภาพรวมในเรื่องของการดำรงชีวิตแบบใช้เศรษฐกิจพอเพียงนั้น จำเป็นต้องมีการหมั่นตรวจสอบและพิจารณาตนเองว่าอยู่ในภาวะเสียสมดุลหรือไม่ (อันนี้สามารถเทียบเคียงได้กับการทำบัญชีรายรับรายจ่าย เป็นต้น) ซึ่งจะ เห็นได้ว่า ในเรื่องการใช้สอยเครื่องอุปโภค บริโภค อันเป็นบริวารหรือปัจจัย 4 ของคน สามารถ ประยุกต์เป็นรายรับและรายจ่ายให้เข้ากับเรื่องเศรษฐกิจการบริโภค (Consumption) และการผลิต (Production) ได้ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “การแสวงหาและการบริโภค” ก็ได้เช่นกัน เกณฑ์ที่สามารถนำมาพิจารณา “ทบทวนตรวจสอบสถานะ” ก็คือ

1. มี “เงินออม” เหลือเก็บไว้หรือไม่ หรืออย่างน้อยก็มีหนี้สินเฉพาะที่เป็นการลงทุนเท่านั้น
2. สามารถพึ่งพาตนเองได้หรือไม่
3. มี “ความหวั่นไหวต่อปัจจัยเปลี่ยนแปลง” ภายนอกหรือไม่

หากเรามีความต้องการมาก ก็ควรจะต้องมีความขยันหมั่นเพียรโดยการพัฒนาศักยภาพการผลิต (รายได้) ควบคู่ไปด้วยจึงจะเกิดความสมดุลและไม่มีความหวั่นไหวต่อผลวิบัติ

สามารถสรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตตามแบบพอประมาณในแนวคิดเศรษฐกิจเพียงนี้ จะทำให้ (1) อุดมด้วยโภคทรัพย์ (2) อุดมด้วยอริยทรัพย์ (3) มีกุศลกรรม เป็นมรดกกรรม มากกว่า อกุศลกรรม ในทางตรงกันข้ามผู้ที่มิได้เจริญรอยตามเส้นทางนี้ ก็จะเป็นผู้ขาดแคลนโภคทรัพย์-อริยทรัพย์ มีอกุศลกรรม เป็นมรดกกรรม มากกว่า กุศลกรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยทรงประยุกต์คำสอนที่มีมาช้านาน ให้เข้ากับสมัยนิยม ทรงกำหนดเป้าหมายทางเศรษฐกิจ เพื่อให้พสกนิกรสามารถเข้าใจได้ดี เนื่องจากสามารถจะประเมินออกมาเป็นตัวเลข (ตัวชี้วัด) ได้โดยง่ายและเป็นปัญหาพื้นฐานด้านปากท้องของประชาชน (ซึ่งว่าด้วยรายรับและรายจ่าย กับเงินออมเหลือเก็บ) สามารถนำเสนอให้เข้าใจง่าย เพราะใช้แสดงเป็นเชิงปริมาณให้เห็นเป็นรูปธรรมได้

เส้นทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนานั้น เริ่มจากความเห็นที่ถูกต้อง เพราะว่าการที่จะมีความเห็นว่าอริยทรัพย์ หรือโภคทรัพย์มีประโยชน์นั้น ย่อมไม่ใช่สิ่งที่จะชี้้นำโดยง่าย หากเป็นการสะสมความเห็นหรือวิสัยทัศน์ในชั้นธรรมาสนมาชั่วนาน และพระพุทธศาสนาได้ แสดงว่า การที่มี

“มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ”ได้นั้นย่อมต้องอาศัยกัลยาณมิตร คอยชี้แนะ รวมทั้งมีกุศลกรรมเดิมที่เคยสะสมไว้ อาจจะทำให้เกิดโยนิโสมนสิการขึ้นมาส่งเสริม และคำจูงนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงได้ในที่สุด

เมื่อปฏิบัติตามแนวทางสายกลางของพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ว่า นำไปสู่ความสมบูรณ์พูนสุขในทุกด้านเช่นเดียวกัน ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่พอใจของมนุษย์ และโลกนี้ก็ย่อมสมบูรณ์ไปด้วย “สันติสุข” แก่ชาวโลกได้ ซึ่งแนวทางเหล่านั้นอยู่ภายใต้กรอบของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงปลูกฝังสัมมาทิฏฐิในพระองค์อยู่ตลอดเวลา และที่สุดก็ทรงสามารถสร้างสันติสุขมาสู่คนในสังคมไทย และสังคมโลกได้อย่างแท้จริง

สรุปว่า หลักมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิสามารถมีบทบาทในการพัฒนาพื้นฐานของชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตไทยเป็นหลักเพื่อ การดำเนินชีวิตอย่างมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ เพื่อศานติสุขของคนในสังคม จึงเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการประยุกต์ใช้ในโรงเรียน เพราะโรงเรียนเป็นแหล่งสำคัญในการหล่อหลอม ความเป็นมนุษย์ให้แก่เด็กเรียนทุกคน และหากผู้บริหารประเทศ นักธุรกิจและนักการเมือง มีและใช้คุณธรรมและจริยธรรมย่อมจะนำไปบ้านเมืองรุ่งเรืองและประชาชนสุขหลักพุทธธรรม ของพุทธองค์ไว้เพื่อให้ผู้บริหารโรงเรียนได้เลือกสรรคมาใช้ตามความเหมาะสมในทุกเรื่อง ไม่ว่าจะในเรื่องการครองตน การครองคน และการ ครองงาน หากมนุษย์มีแต่ความรู้ทางวิชาการอย่างสูง แต่ไม่รู้บาป บุญ คุณ โทษ ก็ยังไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ เป็นได้เพียงปัญญาเท่านั้น ซึ่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), หน้าที่ 643-644) กล่าวไว้ว่า “เมื่อขัดหลักธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าหลุดจากพระพุทธศาสนา และสูญเสียความเป็นพุทธ”

ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดหรือยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิระดับนี้ ควรจะพยายามฝึกฝนอบรมและพัฒนาปัญญาจากมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิระดับกัมมัสดาญาณในการรู้ชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ เพื่อให้ก้าวต่อไปสู่สังขารุโลมิญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ 4 เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลงให้เบาบางลง ทำให้จิตผ่องใส รู้จักวางท่าทีต่อโลกที่ได้ผลยิ่งกว่าระดับศีลธรรม ทั้งเป็นผลดีแก่ตนเองและสังคมอย่างยิ่งอีกด้วย

มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกต้องมีความสำคัญมาก เปรียบเหมือนประตูที่ป้อนนำทางให้บุคคลเดินทางได้สะดวก ไม่เกิดอันตรายต่างๆในเวลาเดินทาง ฉะนั้นเมื่อคนเรามีความรู้ความเข้าใจในหลักการสำหรับดำเนินชีวิตไปตามแนวของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ โดยอาศัยปัญญาเป็นตัวนำคอยประคับประคองมิให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทางที่ผิดคือ มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมย่อมจะนำความประโยชน์เกื้อกูลมาให้แก่ตนเอง และสังคมส่วนรวมประเทศชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ตลอดถึงสังคมชาวโลกจะได้มีความสงบสุขไม่เกิดปัญหาอาชญากรรมต่างๆ ขึ้นในสังคมไทย และสังคม ทั่วไป มิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิความเห็นถูกต้องจึงเป็นแนวทางสำหรับดำเนินชีวิตของชาวโลกทุกเพศทุกวัยเมื่อมนุษย์ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 มี

ความเห็นชอบเป็นต้นหรือเรียกว่า หลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา ให้เหมาะสมกับภาวะของตนๆ ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน

ด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า สังคมไทยได้ปฏิรูปไปในทิศทางมุ่งสู่วัดมากกว่าคุณธรรม จริยธรรม อันเป็นเหตุให้สังคมไทยมีปัญหาสังคมที่ซับซ้อนกว่าในอดีตมาก หลักมัจฉาทิฎฐิ กับสัมมาทิฎฐิ โดยมีขอบเขตโลกียมัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ เป็นหลักการสร้างชีวิต ความคิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม รู้จักละความชั่ว กลัวผลของบาปกรรม อันมีผลโดยตรงต่อการสร้างความเห็นถูกในระดับบุคคล ระดับสังคม และทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข ให้คนมีการศึกษาที่ถูกต้อง มีแนวคิดเชิงบวก เน้นข้อที่ธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมถึงหลักธรรมที่กล่าวมาข้างต้น เป็นหลักการที่เป็นจริง มีเหตุผล มีประโยชน์ ใช้การพิจารณาในการคิดอย่างแยบคายรอบคอบ เพื่อให้เกิดความรัก ความเมตตา ความปรารถนาดี การให้อภัยต่อกัน โดยใช้หลักมัจฉาทิฎฐิกับสัมมาทิฎฐิ ในพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความสงบสุข ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นปัญหา ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อมและอื่นๆ ในขณะที่เดียวกันก็เจริญสมาธิ ภาวนา ตระหนักรู้ถึงเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ และผลของการปฏิบัติ คือการนำมาซึ่งความสงบสันติสุขในสังคมไทยสืบต่อไป

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษามิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการศึกษาที่ใช้การศึกษาและวิเคราะห์จากเอกสาร (Documentary Research) โดยสามารถสรุปการวิจัย ดังนี้

5.1 บทสรุป

ผลการศึกษายืนยันสามารถสรุปได้ดังนี้

5.1.1 มิจฉาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

“มิจฉาทิฎฐิ” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การยึดถือผิด คือความมกมายด้วยการยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ในทิลักถา ได้กล่าวถึงสิ่งที่เข้าไปยึดถือผิดว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ไว้หลายประการ ใน ทิฎฐิวิบัติ มีคำอธิบายว่า “ความเห็นที่ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี บิดาไม่มี มารดาไม่มี สัตว์ที่จติและอุปบัติไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฎฐิ ความเห็นไปข้างทิฎฐิ ฯลฯ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้เรียกว่า ทิฎฐิวิบัติ มิจฉาทิฎฐิแม้ทั้งหมด จัดเป็น ทิฎฐิวิบัติ ความเห็นที่ ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล การบูชาย่อมมีผล การบวงสรวงย่อมมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกอื่นมีอยู่ มารดามีอยู่ บิดา มีอยู่ สัตว์ที่จติและ อุปบัติมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีอยู่ในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้ง ซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้มีอยู่ในโลก ดังนี้ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความมิจฉาธรรม สัมมาทิฎฐิ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่าทิฎฐิสัมปทา สัมมาทิฎฐิแม้ทั้งหมด จัดเป็น ทิฎฐิสัมปทา”

ความหมายของทิฎฐิในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นคำเดี่ยว โดยทั้งหมด คือความเห็นผิดจากความเป็นจริง หมายถึง เป็นความรู้ความเข้าใจที่แตกต่างไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิเลสที่ขวางกั้นการเข้าถึงความหลุดพ้น ซึ่งแตกต่างจากความเข้าใจทั่วไปที่เชื่อว่าทิฎฐิมีความหมายเป็นกลางๆ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อใช้เป็นคำผสม ก็จะทำให้เกิดความหมายได้ทั้ง

ความหมายที่มีนัยตรงกันข้ามและขยายค่านามได้ เช่น บุคคลทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ความเห็นนั้นจะจัดเป็นสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ

การเกิดขึ้นของมิจฉาทิฐิที่มีชั้น 5 เป็นเหตุปรากฏในชั้นสังยุต จุลปณาสกั ทิฐิวรรค ประกอบด้วย พระสูตรจำนวน 10 พระสูตร มีอยู่ 9 พระสูตรที่กล่าวถึง เหตุที่ทำให้เกิดมีทิฐิขึ้นว่าเป็น มีอาศัยและยึดมั่นในชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

สรุปว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฐินั้น มี 2 ปัจจัย คือ 1. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในชั้น 5 ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตรึก) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย) 2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโฆสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตรึกตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

ดังนั้น บุคคลที่มีความเห็นผิดก็คือ ผู้ที่ได้รับปัจจัยทั้งสองด้านเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิด ความเห็น โดยขาดการคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับมีความยึดมั่นถือมั่นและความกำหนดยินดีในชั้น 5 เป็นพื้นฐานนั่นเอง

มิจฉาทิฐิมีส่วนทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติผิดทาง ซึ่งเป็นทางสุดโต่ง 2 ข้าง เรียกว่า อันตา คือ ข้อปฏิบัติที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางที่ถูกต้อง คือ มัชฌิมาปฏิปทา มี 2 ทาง คือ 1. กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข 2. อตตกิลมณานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน

ประเภทของมิจฉาทิฐิ ในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการแบ่งไว้หลายประเภท โดยใช้ลักษณะทางด้านจำนวนข้อธรรม เป็นหลักเกณฑ์ หลักในการจัดแบ่ง คือ ทิฐิ 2 ทิฐิ 3 ทิฐิ 6 ทิฐิ 10 ทิฐิ 16 ทิฐิ 26 และทิฐิ 62

ทิฐิดังที่กล่าวมาแล้วนั้น สามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างทิฐิสุดโต่งทั้งสองข้างนั้น พระพุทธศาสนาได้ประกาศแนวคิดทางสายกลางเป็นสัมมาทิฐิ มีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในการประกาศแนวคิดทางสายกลาง คือ เรื่องเล่าว่า ทิมพรุกขะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำที่ละข้อว่า 1. สุขและทุกข์ตนกระทำเอง 2. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ 3. สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วย 4. สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีผู้อื่นกระทำให้ก็มีใช่

มิจฉาทิฐิของพุทธสาวกก่อนการบรรลุธรรม โดยพิจารณาจากประวัติภูมิหลังและลักษณะอุปนิสัยส่วนบุคคล เพื่อจัดแบ่งให้มีความสัมพันธ์กับคำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฐิ สามารถจัดแบ่ง

กลุ่มพุทธสาวกได้ 4 ประเภท ดังนี้ 1) พุทธสาวกประเภทอัครกิลมณานุโยค 2) พุทธสาวกประเภทกาม
สุขัลลิกานุโยค 3) พุทธสาวกประเภทสัสสตทิกุญฺญิ และ 4) พุทธสาวกประเภทอุจเฉททิกุญฺญิ

คำสอนที่ใช้เพิกถอนทิกุญฺญิของพุทธสาวกและปัจจัยสนับสนุนการบรรลุธรรม โดยได้จัดแบ่ง
ประเด็นในการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อหลัก ดังนี้ 1) คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิกุญฺญิของพุทธสาวก
และ 2) เหตุปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก

เหตุปัจจัยที่สนับสนุนการบรรลุธรรมนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 4 เหตุปัจจัย คือ (1) การตั้ง
ความปรารถนาในอดีตชาติ (2) การถวายทานในอดีตชาติ (3) สติปัญญาในปัจจุบัน และ (4) ความ
ศรัทธาในพระพุทเจ้า

5.1.2 สัมมาทิฏฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

“สัมมาทิฏฐิ” ในความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูกความเห็นโดยชอบคือ
โดยไม่วิปริต ความเข้าใจถูกต้อง ความศรัทธาถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น
เห็นว่าทำดีได้ความดีทำชั่วได้ความชั่ว ความแม่นยำ ความพอเหมาะ ความจริง ในทางถูกต้อง
ควรจะเป็น ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ปัญญาอันเห็นชอบ สัมมาทิฏฐิมี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ
ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ และเป็นองค์
มรรคอย่างหนึ่ง ความเห็นอริยสัง 4

“สัมมาทิฏฐิ” มีคำที่เป็นไวพจน์ คือ คำว่า “อุชุกตา” (ความเห็นดำเนินไปตรง) และ
“ปัญญา” (ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องราวบุญคุณโทษรู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น
เป็นต้น เป็น ธรรม ที่คอยกำกับ ศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างมง่าย)

“สัมมาทิฏฐิ” ความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึงความเห็นชอบเป็น
ลักษณะ ความเห็นถูกความเห็นชอบได้แก่ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ และโมหะ รู้จัก
กุศล รู้จักกุศลมูล ทำลายอวิชชาเสียได้ มีความรู้แจ้งอริยสัง 4 บุคคลดำเนินตามอริยมรรค เขาย่อมรู้
แจ้งในนิพพานนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

“สัมมาทิฏฐิ” ตามทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ชาวไทย มีความเห็น
สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันคือ สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอัน เห็นชอบ คือเห็น อริยสัง 4 เห็นชอบตาม
คลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เห็นที่ตัวเราว่า เป็นที่ตั้งแห่ง ทุกข์ ทุกข์จะตั้งอยู่ได้ก็เพราะ
สมุทัยเป็นเหตุ เห็นด้วยใจ มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้สึกนึกคิด ที่ถูกต้อง ความดีนรนของจิต เป็น
เหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งความดีนรนของจิต เป็นเหตุให้ถึง ความดับทุกข์ โดยใช้ปัญญา
พิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือ นิพพาน

ตามทัศนะนักวิชาการต่างชาติ ก็มีความเห็นสอดคล้องในทางเดียวกันกับนักวิชาการทาง
พระพุทธศาสนาชาวไทย ดังนี้ สัมมาทิฏฐิ ความเข้าใจถูกต้องในความไม่แน่นอน และการปรุงแต่งของ
จิต วิญญาณ สัญญา สังขาร ไม่เที่ยง เป็นความเห็นถูกต้อง เห็นชอบทั้งหมดทั้งมวล เป็นสัมมาทิฏฐิที่มี

ความยืดหยุ่นสูง ได้มาจากการใคร่ครวญพิจารณาอย่างต่อเนื่อง สามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกขอบเขตแห่งประสบการณ์ ความรู้ และความเข้าใจของมนุษย์ ความรู้ความเข้าใจอันเกิดจากการเอาชีวิตเข้าไปสัมผัส หรือเข้าไปมีประสบการณ์โดยตรง และการมีประสบการณ์ตรงเพราะความเห็นในสรรพสิ่งที่จริงแท้ นำไปสู่ความสงบ ความสุข และความมั่นคงในชีวิต เป็นความเข้าใจถูกต้องต่ออริยสัจ 4

ความมุ่งหมายแห่งสัมมาทิฐิ คือ เพื่อประโยชน์แก่มหาชน กล่าวคือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งในปัจจุบัน เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่มนุษย์และเทพยดา ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับพระนิพพาน

ความสำคัญของสัมมาทิฐิ คือ เป็นประจักษ์แก่มนุษย์ เป็นหัวหน้า เป็นนายสารถิ์ตั้ง เป็นบุพนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญ หรือไปสู่ความเสื่อมก็ได้ ดังนั้น การได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฐิ เป็นเบื้องต้นจึงช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

ประเภทของสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นถูก ในทางพระพุทธศาสนานั้นถือ เป็นคำที่เป็นฝ่ายกุศล คือ ดิถัมหรือทางบวกหมายถึง ความเห็นที่ดีและถูกต้อง โดยมุ่งหมายเอาทิฐิ 2 อย่าง คือความเห็นชอบที่ยังนับเนื่องอยู่ในโลก (โลกียะ) และความเห็นชอบที่พ้นไปจากโลก (โลกุตตระ) ดังนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาและพบว่ามีการแบ่งประเภทของสัมมาทิฐิเป็น 2 ประเภท คือ 1) โลกียสัมมาทิฐิ และ 2) โลกุตตรสัมมาทิฐิ

การดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่จะทำให้ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อบังเกิดเป็นประโยชน์แก่มนุษย์สูงสุด ดังจะเห็นได้ชัดในคำสอนเกี่ยวกับหลักธรรมความสำคัญของหลักธรรม คือ เข้าใจความจริงของธรรมชาติ หรือรู้เท่าทันธรรมดา ปฏิบัติให้สอดคล้องและวางใจเป็นอิสระคอยดูอย่างรู้เท่าทัน ไม่ถือมั่นเอาตัวตนเข้าไปผูกมัดติดขัดเอาไว้ความรู้ความเข้าใจ เป็นแก่นนำของความประพฤติปฏิบัติ เป็นส่วนสำคัญที่ต้องใช้ตลอดตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด เป็นการอยู่ด้วยปัญญา และเรียกบุคคลนี้ บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญาตั้งแต่เริ่มต้นระบบ จริยยะ คือ มรรค หรือมีขณิมาปฏิบัติทานี้ จึงมีสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบหรือเข้าใจถูกต้อง เป็นองค์ประกอบข้อแรก ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาและพบว่า มีการแบ่งหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ เป็น 2 ระดับ คือ 1) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ 2) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตเพื่อความดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยจะต้องมีการวางรากฐานการศึกษาหรือสร้างเหตุปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ โดยเน้นความสมดุลของปัจจัยทั้งสองด้าน คือปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกเรียกว่า

“ปรโตโฆสะ” ส่วนปัจจัยภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้ ปัจจัย 2 อย่างอะไรบ้าง คือ “ปรโตโฆสะ” และ “โยนิโสมนสิการ” และแบ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็น 2 ระดับ คือ 1) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) และ 2) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ)

สัมมาทิฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องชำระกรรม เป็นปฏิปทาของบรรพชิตลัทธิสัจธรรม สัมมาทิฐิกับการเห็นไตรลักษณ์ สัมมาทิฐิรวมอยู่ในไตรสิกขา สัมมาทิฐิเป็นหลักปฏิบัติสากลที่สามารถนำไปใช้ได้ทุกวาระ เป็น พุทธจริยธรรม และ สัมมาทิฐิที่ยังมีอัสวะเป็นฝ่ายบุญ สามารถพัฒนาให้เจริญมั่นคงจนกระทั่งถึงการดับทุกข์ได้

5.1.3 วิเคราะห์มิจฉาทิฐิและสัมมาทิฐิในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิเคราะห์ระหว่างมิจฉาทิฐิและสัมมาทิฐิ ใน 4 ประเด็น ดังนี้

1) ความหมายของมิจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ คือ สัมมาทิฐิ เป็นความเห็นถูก เห็นชอบ สัมมา ไม่ได้มีความหมายผิวเผินเพียงแค่ว่า ชอบ หรือ ถูก อย่างที่เข้าใจ หากแต่หมายถึง ความสมบูรณ์และความสมดุลในทุกแง่มุมของการพัฒนาชีวิต และคำว่าสมบูรณ์ ในที่นี้ มีความหมายสองลักษณะ คือความหมาย ในแง่ที่เป็นความสมบูรณ์สูงสุด ได้แก่ความสมบูรณ์ของท่านผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว และความหมายในแง่ความสมบูรณ์ในเชิงขับเคลื่อน ได้แก่ความสมบูรณ์ที่กำลังเพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับตลอดเวลาแห่งการพัฒนาตนตามอริยมรรคนอกจากนั้น คำว่า สัมมา ยังเป็นตัวกำกับให้องค์ประกอบของมรรคแต่ละองค์ มีความเป็นสายกลางในตัวเอง ไม่เอียงสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทิฐิจนกลายเป็นกำแพงปิดกั้นตัวเอง และไม่ปล่อยตัวเองจนกลายเป็นคนไร้จุดยืน เมื่อองค์มรรคทั้ง 8 ที่มีความเป็นกลางในตัวเอง

2) ปัจจัยที่ทำให้เกิดของมิจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ มี 2 ปัจจัย คือ (1.) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในขั้น 5 ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) อวิชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตริ) โยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย) และ (2.) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโฆสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ จะเห็นได้ว่า บุคคลที่มีความเห็นผิดก็คือ ผู้ที่ได้รับปัจจัยทั้งสองด้านเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดความเห็น โดยขาดการคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับมีความยึดมั่นถือมั่นและความกำหนดยึดมั่นในขั้น 5 เป็นพื้นฐานนั่นเอง

3) ผลของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ ความเห็นผิดที่เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ไม่ดีไม่งาม สภาพแวดล้อมในสังคมที่มีแต่ทางชั่ว โดยเฉพาะอย่างมิตรที่ไม่ดี ชักชวนไปในทางที่ชั่ว และ โยนิโสมนสิการ คือการทำในใจโดยไม่แยบคาย ไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น คิดไม่ถูกวิธี (ในที่นี้จะกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิเป็นหลัก มิจฉาทิฏฐิเป็นเรื่องแทรก) สำหรับปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ดีงาม การหล่อหลอมกลุ่มเกลาในทางที่ถูกต้องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร หรือการเสวนากับคนดีมีคุณธรรม และการคิดพิจารณาในใจอย่างแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดถูกวิธี จะเห็นได้ว่า สัมมาทิฏฐิมีส่วนในการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดีให้เกิดขึ้นได้ เมื่อมีการดำเนินชีวิตและมีความเข้าใจในเรื่องโลก เรื่องชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อนั้นจึงจะ ก่อให้เกิดความร่มเย็น เป็นสุข เกื้อกูลแก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง เป็นการพัฒนาจิตไปสู่ความอิสระแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดี ความเจริญได้ต่อไป

4) ประเภทของมิจฉาทิฏฐิกับสัมมาทิฏฐิ สามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิฏฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฏฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างทิฏฐิสุดโต่งทั้งสองข้างนั้น พระพุทธศาสนาได้ประกาศแนวคิดทางสายกลางเป็นสัมมาทิฏฐิ มีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในการประกาศแนวคิดทางสายกลาง คือ เรื่องเล่าว่า ตมพรุกษะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใคร กระทำที่ละข้อว่า 1. สุขและทุกข์ตนกระทำเอง 2. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ 3. สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วย 4. สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีผู้อื่นกระทำให้ก็มีใช่ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตระเกิดจากโยนิโสมนสิการ คือ เห็นอโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจธรรมชาติ เป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแท้ ๆ สัมมาทิฏฐิประเภทโลกุตระนี้ ไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัยเป็นธรรมที่มีผลลึกซึ้งกว่าโลกียสัมมาทิฏฐิมาก สามารถทำให้เปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพอย่างที่เรียกว่า ถอนรากถอนโคน โลกุตตรสัมมาทิฏฐิประเภทนี้เท่านั้นจึงกำจัดกิเลสได้ อันเป็นผลให้โลกมีความสงบ มีความร่มเย็น ก่อให้เกิดสันติสุขอย่างชัดเจน

ระหว่างวิถีชีวิตแห่งความทุกข์ กับ วิถีชีวิตแห่งการดับทุกข์นั้นคือ โยนิโสมนสิการ ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิ กับ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมไว้ในเรื่อง “อนุปฺพนิกถา และอริยสัจ 4” ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์มักนำมาแสดงควบคู่กันสำหรับผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านธรรมดา เช่นที่แสดงแก่ ยสกุลบบุตรและครอบครัว เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ในส่วนแรกของการสอน พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ในระดับโลกียสัมมาทิฏฐิ โดยมีการพรรณนาถึงผลดีของการให้ทาน และการรักษาศีลว่า ถ้าผู้ใดปฏิบัติจะทำให้ได้ไปสวรรค์ ได้ความสุขทั้ง

ในโลกนี้และโลกหน้า ขึ้นตอนที่สองมาพระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้จักใช้ปัญญา คือ มีโยนิโสมนสิการ เป็นการพิจารณาความสุขที่ได้ ในโลกียะอย่างแยกคาง ทำให้เห็นและรู้เข้าใจ ถึงข้อดี (อัสสาทะ) และข้อเสีย (อาทีนวะ) ตลอดถึงทำให้รู้ข้อบกพร่องและความผิดพลาด ทำให้คิดหาทางออกจากสภาพที่ไม่ดีเหล่านั้น (นิสสรณะ)

สถาบันต่าง ๆ ในสังคมเป็นตัวขับเคลื่อนกลไกทางสังคมให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยเน้นถึงพฤติกรรมที่กระทำร่วมกันเป็นหลัก สถาบันเหล่านี้ได้แก่ ครอบครัว เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ศาสนา สันทนาการ สถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ที่มีอยู่ในสังคม มีหน้าที่จัดระเบียบ และขัดเกลาเพื่อความอยู่รอด และเพื่อตอบสนองความจำเป็นของสังคมเป็นสำคัญ ดังที่ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเช่น สมัยก่อนที่ประเทศจะก้าวเข้าสู่ระบบโลกาภิวัตน์ โดยที่จากการศึกษาหลักสัมมาทิฐิ ผู้วิจัยก็นำเสนอการประยุกต์เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์จริง โดยเฉพาะ ถ้าได้เริ่มวางรากฐานการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตั้งแต่หลักสูตรในระบบการศึกษา ก็จะเป็นการปูพื้นฐานให้แก่เยาวชนไทย เพื่อให้ได้มีแนวทางที่จะนำพาชีวิตให้ก้าวไปอย่างพอดี เห็นถูกได้ โดยจะนำแนวคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงความคิดเห็นมาเพื่อประกอบการวิเคราะห์มีจฉาทิฐิ และสัมมาทิฐิประยุกต์ในสังคมไทยนี้ เป็น 2 หัวข้อ คือ 1) ปัญหาสังคมไทยที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ 2) ผลที่คาดว่าจะเกิดเมื่อใช้หลักมีจฉาทิฐิและสัมมาทิฐิในสังคมไทย

สรุปได้ว่า ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดหรือยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงมีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิระดับนี้ ควรจะพยายามฝึกฝนอบรมและพัฒนาปัญญาจากมีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิระดับกัมมัคคาญาณในการรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ เพื่อให้ก้าวต่อไปสู่สังขานุโลมิญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อย่าง 4 เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลงให้เบาบางลง ทำให้จิตผ่องใส รู้จักวางท่าทีต่อโลกที่ได้ผลยิ่งกว่าระดับศีลธรรม ทั้งเป็นผลดีแก่ตนเองและสังคมอย่างยิ่งอีกด้วย

ในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านจัดวางระบบการศึกษาให้เป็นเรื่องของการใช้ชีวิตที่ถูกต้อง ดีงาม มีความสุข สามารถช่วยเหลือตนเองได้ มีจิตใจที่โอบอ้อมอารีรู้จักช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ในสังคมที่ตนอยู่ ศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจตนเอง และได้นำความรู้ที่ตนมีนั้นไปใช้ในการช่วยเหลือผู้อื่น และพัฒนาสังคมที่ตนอยู่ให้มีความเจริญก้าวหน้าไม่มีปัญหา ดังจะได้นำเสนอในหัวข้อต่อไป ซึ่งหลักมีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยได้จริง

มีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้องมีความสำคัญมาก เปรียบเหมือนประทีปส่องนำทางให้บุคคลเดินทางได้สะดวก ไม่เกิดอันตรายต่างๆ ในเวลาเดินทาง ฉะนั้นเมื่อคนเรามีความรู้ความเข้าใจในหลักการสำหรับดำเนินชีวิตไปตามแนวของมีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ โดยอาศัยปัญญาเป็นตัวนำคอยประคับประคองมิให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทางที่ผิดคือ มีจฉาทิฐิกับสัมมาทิฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมย่อมจะนำความประโยชน์เกื้อกูลมาให้แก่ตนเอง และสังคม

สังคมได้และต่อเนื่องไปจนถึงขั้นสูงสุดได้ คือ ดับทุกข์สิ้นเชิง มุ่งสู่พระนิพพาน จะต้องตั้งเป้าหมายในชีวิตปัจจุบัน คือ การตั้งตนเองให้เป็นหลักฐานมั่นคง มีอาชีพการงานมั่นคง เครื่องยังชีพปัจจัย 4 ในการทำความเข้าใจให้ถูกต้องในเรื่องโลกและชีวิต หรือมีมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ เพื่อให้สามารถซึมซับเข้าไปในจิตใจตนจนหยั่งรากลึกกลายเป็นนิสัยที่มั่นคงถาวร อันจะส่งผลให้คิดถูก ทำถูก พูดถูก เมื่อสังคมที่ผู้คนมีความสมบูรณ์พร้อมด้วยมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ สังคมนั้นย่อมประสบสันติสุขอย่างยั่งยืนในสังคมแห่งยุคการเปลี่ยนแปลงแบบพลวัตต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัด ในการศึกษาที่เป็นการศึกษาเอกสารเป็นหลัก (Documentary Research) ในชั้นการศึกษาเอกสารขั้นปฐมภูมิ ที่ยังไม่มีข้อมูลลึกและชัดเจนมากเท่าที่ควร ซึ่งในเรื่องการศึกษามิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ก็มีข้อมูลพื้นฐานที่จำกัด จึงทำให้การศึกษาวิจัยไม่ลุ่มลึกเท่าที่ควรจะเป็น โดยผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจ และควรทำการศึกษา ตามข้อเสนอแนะดังนี้

- 1) การส่งเสริมความรู้มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1
- 2) ศึกษาวิเคราะห์ มิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิเพื่อเป็นเครื่องมือสร้างเสริมสันติสุขในระดับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และประเทศต่อไป
- 3) การพัฒนามิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ เพื่อสร้างความสมดุลในทุกๆ ภูมิภาคของประเทศ
- 4) การพัฒนามิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิ นำไปสู่ความสงบสุขและสันติภาพในระดับโลก
- 5) การศึกษาเปรียบเทียบมิจฉาทิฎฐิและสัมมาทิฎฐิในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญา

มหายาน

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. เล่มที่ 1, 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 36. พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, 2525.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

ปริญานุช พิบูลสรารุช. ดร. หัวหน้าโครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ปาฐกถาพิเศษในการสัมมนาพุทธศาสตร์การสื่อสารในการเผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. เมื่อ 26 กันยายน 2549 ณ หอประชุมพ่อขุนรามคำแหงมหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, 2546.

พระพุทธรังษิณี (บุญมา ทีปธมมเถร). ทีปธรรม, เทศนา โอวาท คติธรรม. กรุงเทพมหานคร :

อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2545.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). การศึกษาพัฒนาการหรือบูรณาการ. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2541.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2556.

_____. แก่นแท้ของพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย, 2553.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11/2, กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. 2551.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. 2551.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด. 2549.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง ขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด. 2546.

_____. ศิลปะศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2539.

_____ . สถานการณ์พุทธศาสนาพลิกหายหน้าเป็นพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, 2536.

_____ . แสงเงินแสงทองของชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2539.

พระพรหมมุนี (ปู่ สุจินฺโธ ป.ธ.๙). ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระพรหมมุนี.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, 2543.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร. บทความ “บทบาทของทฤษฎีในการชี้นำชีวิตและสังคม”. (ออนไลน์).

แหล่งที่มา : www.mcu.ac.th/site/articlecontent (5 มกราคม 2560)

พระมหาสมปอง มุฑิตโต, แพล เรียบเรียง. อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2542.

พินิจ รักทองหล่อ. ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรมเล่ม 3. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2540.

พุทธทาสภิกขุ. ความเป็นเจ้าโลก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518.

_____ . โลกขธรรมประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, 2519.

_____ . อิทป์ปัจจัยตา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร, 2516.

พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขบปปญโญ). สัมมาทิฏฐิ. ฟรานซิสโก้ แคริฟอเนีย : วัดชานพรานธรรมมาราม 2552

พลตรีหลวง วิจิตร วาฑการ. ศาสนาสากล เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร : อุษาการพิมพ์, 2546.

มนต์ ทองซัง. ๔ ศาสนาสัญคัญของโลกปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530.

มณญ มุขประดิษฐ์. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมใน

พระพุทธานุชา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

วศิน อินทสระ. โยนิโสมนสิการ วิธีคิดเพื่อเอาชนะความทุกข์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, 2545.

วศิน อินทสระ. แก่นพุทธศาสตร์ (อริยสัจ ๔). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

2) วิทยานิพนธ์

นงเยาว์ หนูไชยะ ณ ภาพสินธุ์. 2544. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฏฐิใน

พระพุทธานุชาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- นางสาวปณมพร ตะละภัก. 2554. การศึกษาวิเคราะห์สัมมาทิฐิในการสร้างสันติสุขในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นายภัทรภณ ฤทธิเต็ม. 2551. วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฐิก่อนการบรรลธรรมของ พุทธสาวก. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณนา). 2546. “สัมมาทิฐิกับการพัฒนาชีวิตตามหลัก พระพุทธศาสนา” สารนิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

2. ภาษาอังกฤษ

Book

- Cambridge **Advanced Learner's Dictionary**. London : Cambridge University Press, 2003.
- Damiem Keown. **Dictionary of Buddhism**. New York : Oxford University Press, 2003.
- David J. Kalupahana, **A History of Buddhist Philosophy** (Delhi : Banarsidass Publishers,1994).
- Herbert V. Gunther, **Philosophy and Psychology in the Abhidharm** (delhi : Motilal Banaiasidas,1974).
- Lama Anagarika Govinda, **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy** (London : Anchor Press,1965).
- Piyadassi Thera, **The Buddha Ancient Path**, (Sri Lanka : Celon Press,1987).
- T. W. Rhys Davids and William Stede. **Pali – English Dictionary**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt Ltd., 2001.
- Walpola Rahula, **The Heritage of the Bhikku : A Short History of the Bhikku in Educational, Cultural, Social and Political Life** ,(New York:Grove Press,1974), pp.14-15.
- Yogavacara Rahula, **The way to peace and Happiness**, (Sri lanka: Systematic Print (Pvt.)Ltd,1996).

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระมหาเอกชัย สุขโย (คำลือ)
- วัน เดือน ปีเกิด : 7 มกราคม 2537
- ภูมิลำเนาเดิม : บ้านเลขที่ 176 หมู่ 16 บ้านหนองมดแดง ตำบลตาจาง
อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ 33170
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดราษฎร์บำรุง แขวงหลักสอง เขตบางแค กรุงเทพมหานคร
10160
- การศึกษา**
- พ.ศ. 2549 : สำเร็จระดับประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านหนองมดแดง
ตำบลตาจาง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์
- พ.ศ. 2551 : สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก วัดราษฎร์บำรุง
- พ.ศ. 2558 : สอบไล่ได้เปรียญธรรม 9 ประโยค (นาคหลวง)
- ประสบการณ์ทำงาน**
- พ.ศ. 2556 : เป็นวิทยากร อบรมบาลี ประโยค 1-2
- พ.ศ. 2558-ปัจจุบัน : เป็นอาจารย์สอนแผนกบาลี ประโยค 6, 7, 8, 9
วัดราษฎร์บำรุง และสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนวัดราษฎร์บำรุง